

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Т. Султонов, Л. Илхомжонов, Р. Халимметова

ДИНШУНОСЛИК

Тошкент - 2018

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ИҚТИСОДИЁТ УНИВЕРСИТЕТИ**

Т. Султонов, Л. Илхомжонов, Р. Халимметова

ДИНШУНОСЛИК

Ўқув қўлланма

Тошкент-2018

Султонов Т., Илхомжонов Л., Халимметова Р. Диншунослик: Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2018. – 170 б.

Ушбу ўқув қўлланма 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси ва амалдаги қонун, фармон ва қарорлар асосида, диний сиёсатдаги ўзгаришлар, унинг ижтимоий ҳаётимиздаги ўрни ва аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда тайёрланди. Унда диншунослик фанининг предмети, вазифалари, динларнинг вужудга келиши, илк шакллари, давлат, миллий ва жаҳон динлари хусусида фикр юритилади.

Шунингдек, Ўзбекистонда давлатнинг дин ва диний ташкилотлар, Марказий Осиё динлари, тарихий илдизлари ва диний таълимотларнинг мазмун-моҳияти очиқ берилган. Ислом таълимоти асослари, муқаддас манбалари, исломдаги мазҳаб ва йўналишлар, миссионерлик ва прозелитизм, диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш стратегияси, янги диний ҳаракатлар ва секталар, кибермаконда дин омили мавзулари содда ва тушунарли тилда таҳлил қилинган. Шу билан бирга ўқув қўлланмада Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг мамлакатимизда олиб бораётган диний сиёсати билан боғлиқ бўлган мавзуга доир баъзи масалалари схема ва чизмалар асосида ёритилган.

Умуман, ушбу ўқув қўлланмадан диншунослик фани бўйича олий ўқув юртлири бакалавр йўналишидаги талаба ёшлар, профессор-ўқитувчилар, докторантлар фойдаланишлари мумкин.

Масъул муҳаррир: *И. Саифназаров – фалсафа фанлари доктори, профессор.*

Тақризчилар: А. Мухтаров – фалсафа фанлари доктори, профессор.
А. Бобоев – фалсафа фанлари номзоди, доцент.

Мазкур ўқув қўлланма Тошкент давлат иқтисодийёт университети Илмий Кенгашининг қарорига (2018 йил 30 августдаги 1-сонли йиғилиш баённомасига) биноан наширга тайёрланди.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	6
1-боб. “ДИНШУНОСЛИК” ФАНИГА КИРИШ	9
1.1. Диншунослик фанини ўқитишдан кўзда тутилган асосий мақсад	9
1.2. Диншунослик фанининг бошқа фанлар билан алоқадорлиги	12
1.3. Динларнинг таснифи	16
2-боб. ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТНИНГ ДИН ВА ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН МУНОСАБАТИ	20
2.1. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари	20
2.2. Виждон эркинлигининг ҳуқуқий асослари	25
2.3. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган диний конфециялар ва ташкилотлар	29
3-боб. МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДИНЛАРИ	34
3.1. Динларнинг тарихий илдизлари	34
3.2. Зардуштийлик дини	37
3.3. Яҳудийлик дини таълимоти	42
3.4. Ўрта Осиёга Буддавийлик ва Христианлик динларининг кириб келиши	45
4-боб. ИСЛОМ ТАЪЛИМОТИ АСОСЛАРИ	52
4.1. Жоҳилия даври	52
4.2. Ислом дини таълимоти	54
4.3. Ислом дининг муқаддас манбалари	58
5-боб. ИСЛОМДАГИ МАЗҲАБЛАР ВА ЙЎНАЛИШЛАР	68
5.1. Исломдаги илк бўлиниш	68
5.2. Исломдаги оқим ва йўналишларнинг ҳозирги кундаги кўриниши	75
5.3. Исломдаги мазҳаблар	83
6-боб. МИССИОНЕРЛИК ВА ПРОЗЕЛИТИЗМ: ТАРИХ ВА БУГУН, ТАРҒИБОТ УСУЛЛАРИ	89
6.1. Миссионерлик ва прозелитизмнинг мазмун-моҳияти	89
6.2. Диний секталар ва улар фаолиятининг оқибатлари	93
6.3. Миссионерликка қарши курашнинг ҳуқуқий-амалий асослари	99
7-боб. ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ: МАФКУРА ВА АМАЛИЁТ, ҚАРШИ КУРАШ СТРАТЕГИЯСИ	105
7.1. Экстремизм, ақидапарастлик, фундаментализм, терроризм тушунчаларининг мазмун-моҳияти	105
7.2. Диний экстремизм ва терроризмнинг молиявий манбалари	109
7.3. Ўзбекистон Республикасида диний экстремизм ва терроризм хавфини олдини олишнинг ҳуқуқий асослари	117
8-боб. ЯНГИ ДИНИЙ ҲАРАКАТЛАР ВА СЕКТАЛАР	125
8.1. “Янги диний ҳаракатлар” тушунчасининг мазмун-моҳияти	125
8.2. “Янги диний ҳаракатлар”нинг ноқонуний фаолиятлари	132
8.3. Ўзбекистон Республикада фаолияти аниқланган норасмий диний жамоалар.	138

9-боб.	КИБЕРМАКОНДА ДИН ОМИЛИ	144
9.1.	Кибермакон ва дин	144
9.2.	Ижтимоий тармоқларнинг ёшларга таъсири	148
9.3.	Глобал тармоқдаги ғоявий хуружларнинг олдини олиш	157
Хулоса.....		165
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....		168

“Биз бугун амалга ошираётган Ҳаракатлар стратегиясининг бешинчи устувор йўналишида ҳам миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш бўйича энг муҳим вазифалар белгилаб берилган”.

*Шавкат Мирзиёев,
2017 йил 15 июнь.*

КИРИШ

Мустақиллик йилларида динга янги қараш ва муносабат туфайли биз учун янги бўлган диншунослик фани вужудга келди. Шу боисдан мазкур фан бўйича мамлакатимиз етук олимлари, мутахассислари томонидан бир қатор дарслик ва ўқув қўлланмалар яратилиб келинмоқда. Ушбу ўқув қўлланма мамлакатимизда олиб борилаётган диний сиёсатдаги ўзгаришлар, унинг ижтимоий аҳамияти ҳисобга олинган ҳолда ёзилди. Унда диншунослик фанининг предмети, мақсади ва вазифалари, диннинг келиб чиқиши, эволюцияси, ҳозирги даврдаги ҳолати, инсоният ҳаётида тутган ўрни ва аҳамияти ҳақида умумий тушунчалар ҳақида сўз боради. “Дин” тушунчаси, диннинг таркибий қисмлари, Ўзбекистонда давлатнинг дин ва диний ташкилотлар билан ҳуқуқий муносабати, Марказий Осиё динлари, Ислом таълимоти асослари, исломдаги мазҳаб ва йўналишлар баён этилган. Шунингдек, миссионерлик ва прозелитизм, диний экстремизм ва терроризм: мафкура ва амалиёт, унга қарши кураш стратегияси, янги диний ҳаракатлар ва секталар, кибермаконда дин омили каби масалалар таҳлил қилинган.

Мазкур қўлланма диннинг жаҳолат, ақидапарастлик, ўзгалар фикрига тоқатсизлик ва ижтимоий тараққиётга тўсқинлик қилувчи куч эканлиги ҳақидаги нотўғри тасаввурга қарши ёшлар онги ва қалбида ижтимоий фикрнинг вужудга келишга кўмаклашади.

Қўлланмада жаҳон динлари таълимоти, ақидалари ва маросимларига ҳам кўпроқ эътибор берилган. Албатта, улар халқларнинг ижтимоий-сиёсий ва маданий тараққиётига ўз таъсирини кўрсатган. Хусусан, миллатлараро урф-одатлари, анъана ва маросимларидаги умумийликда жаҳон динларининг таъсирини яққол кўриш мумкин. Бу жараёнлар динларнинг кескин рақобати шароитида ривожланган. Ҳозирги даврда улар ўртасидаги рақобат глобал муаммо даражасига кўтарилди. Бунга сабаб вайронкор кучларнинг диндан сиёсий манфаатлар йўлида фойдаланишга интилишидир. Дунёвий тараққиёт йўлидан бораётган Ўзбекистонда диннинг ижтимоий аҳамияти қайта тикланди. 16 та диний конфессияларнинг расмий фаолияти учун барча шарт-шароитлар яратилди. Миллатлар ўртасида тинчлик, ҳамжихатлик ва ўзаро ишончга асосланган муносабатларни шакллантиришда динларнинг имкониятларидан кенг фойдаланилмоқда. Бу эса албатта, диннинг ёш авлодни маънавий тарбиялаш ва дунёқарашини шакллантиришдаги фаол иштироки билан боғлиқ. Зеро, йирик немис файласуфи Гегел (1770-1831) Ғарбни “мутлоқ рух” ғоялар дунёси бошқарса, Шарқни урф-одатлар, дин ва диний қадриятлар бошқаради,

деган эди. Шу боисдан ҳам Шарқда давлат дин ва унинг ташкилотларидан маърифат йўлида фойдаланади ва унга таянади.

Ҳозирги кунда жамиятимизда миллий ва диний қадриятлар уйғунлигига эришиш, диний бағрикенглик ҳамда миллатлараро тотувликни таъминлаш, диний экстремистик ва террористик бузғунчи ғояларга қарши ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш, улар қалбида ободлик, бунёдкорлик каби улуғвор туйғуларни уйғотиш давр талабига айланмоқда. Президентимиз Шавкат Мирзиёев 2017 йил 15 июнда “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби” мавзусидаги сўзлаган нутқида таъкидлаганидек, “Бугунги кунда ижтимоий-маънавий муҳитни ва аҳоли турмуш шароитини яхшилаш, ёшларни турли диний экстремистик оқимлар таъсиридан асраш масаласи барчамиз учун энг асосий масала бўлиб турибди”.¹

Дунёда юз бераётган глобаллашув жараёнлари, турли ахборот хуружлари ва мафкуравий таҳдидлар бизни ҳаминиша оғоҳ бўлишга ундамоқда. Ана шундай шиддатли бир даврда мамлакатимизда ижтимоий-диний муҳитни соғломлаштириш, маънавий-маърифий ишларни жадаллаштириш, аждодларимиз меросини ўрганиш ва тадқиқ этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бирига айланди.

Ёш авлод нафақат бизнинг келажагимиз, балки ҳозирги долзарб муаммоларни ҳал этишда илғор ғоялар билан иштирок этувчидир. Маънавий етук, билимли, мустақил фикрга эга ва жисмонан соғлом авлодни тарбиялаш узлуксиз таълим тизимида малакали мутахассис кадрлар томонидан амалга оширилади. Ўзбекистон таълим тизимидаги туб ислохотлар натижасида ижтимоий ҳаётнинг турли соҳаларида, шу жумладан ёш авлодга таълим-тарбия беришда катта ютуқларга эришилмоқда. Бу борада таълим жараёни халқаро тажриба ва миллий менталитетимизни ҳисобга олган ҳолда ташкил этилмоқда.

Кўп асрлик миллий ва диний қадриятларимизни асраб-авайлаш, дунё илм-фани ва маданияти ривожига улкан ҳисса қўшган аждодларимизнинг бебаҳо меросини ўрганиш, унинг асосида ёшларни комил инсон этиб тарбиялаш жамиятда барқарор ижтимоий-маънавий муҳитни таъминлашнинг муҳим шартларидан бири ҳисобланади. Сўнгги йилларда Тошкентда ташкил этилган Ислом цивилизацияси маркази, Ислом академияси, Мир Араб олий мадрасаси, Самарқандда Имом Бухорий ва Имом Термизий халқаро илмий – тадқиқот марказларининг ташкил этилиши бой илмий-тарихий меросимизни ўрганиш ва тарғиб қилишга хизмат қилмоқда. Шу билан бирга, дунёда рўй бераётган воқеа-ҳодисалар ва ижтимоий-сиёсий вазиятнинг таҳлили диний-маърифий соҳадаги фаолият самарадорлигини оширишни ва малакали кадрлар тайёрлашнинг яхлит тизимини яратишни тақозо этмоқда.

Халқимизга азал-азалдан холис бўлган маърифатпарварлик, бағрикенглик, меҳр-мурувват, бунёдкорлик каби эзгу фазилатлар ва қадриятларимизни кенг тарғиб қилиш, жамиятда ижтимоий-маънавий муҳит

---

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – 1 – жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 475-бет.

барқарорлигини таъминлашда диний-маърифий соҳа вакилларининг ўрни ва иштирокини ошириш ҳамда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ 2018 йил 16 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилинди. Фармон муносабати билан **биринчидан**, диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштиришнинг устувор йўналишлари этиб “жаҳолатга қарши маърифат” улуғвор ғоя асосида диннинг асл инсонпарварлик моҳиятини, эзгулик, тинчлик ва инсонийлик каби фазилатлар азалий кадриятларимиз ифодаси эканлигини кенг ёритиш ва бу соҳадаги илмий-маърифий фаолиятни жадал ташкил этиш белгилаб берилди.²

Иккинчидан, диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилиб, диний-ижтимоий жараёнларни ўрганиш ахборот таҳлил маркази ташкил этилди. Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг Ўзбекистон ислом академияси ва Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети негизида Ўзбекистон халқаро ислом академияси фаолият юрита бошлади.

Учинчидан, Ўзбекистон халқаро Ислом академияси таркибида Қорақалпоғистон Республикаси, Самарқанд, Наманган ва Сурхондарё вилоятлари минтақавий филиалларига эга бўлган Малака ошириш маркази ташкил этилди. Шунингдек, Ўзбекистондаги Ислом цивилизацияси марказининг олий диний-маърифий таълим муассасаси шаклидаги Ҳадис илми мактаби, “Вақф” хайрия жамоат фонди ташкил этилди. “Имом Бухорий” давлат мукофоти таъсис қилинди.

---

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони// “Халқ сўзи” 2018 йил 17 апрель.

1-боб. ДИНШУНОСЛИК ФАНИГА КИРИШ

- 1.1. Диншунослик фанини ўқитишдан кўзда тутилган асосий мақсад.
- 1.2. Диншунослик фанининг бошқа фанлар билан алоқадорлиги.
- 1.3. Динларнинг таснифи.

1.1. Диншунослик фанини ўқитишдан кўзда тутилган асосий мақсад

2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясининг миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат деб номланган бешинчи йўналиш доирасида диний соҳадаги давлат сиёсатида алоҳида эътибор қаратилган.

Президент Фармони, 2017 йил 7 февраль

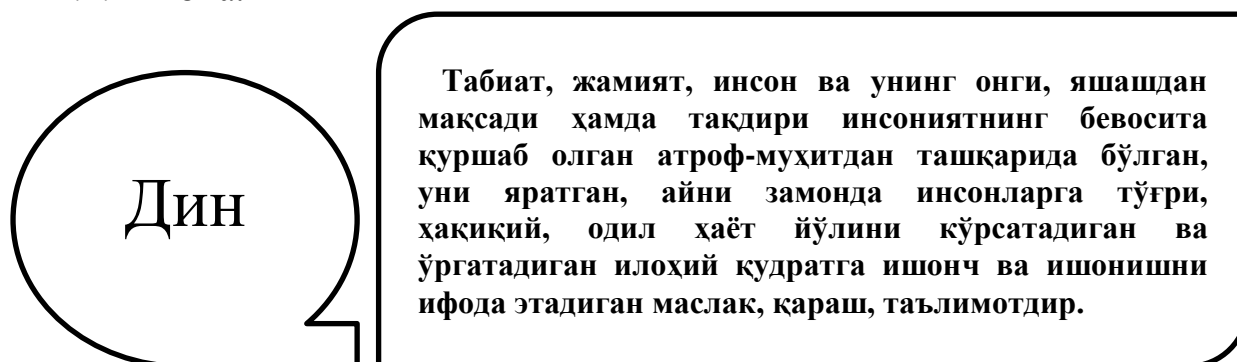
Дин (араб. ишонч, ишонмоқ):

1) Ижтимоий-маънавий ҳаёт ходисаси, илоҳий кучларга ишонч-этиқод асосида шаклланган ғоя ва қарашлар тизими

2) Борликни яратувчи ва бошқарувчи олий мавжудот, яъни Худога нисбатан муносабат, тасаввур, урф-одат ва маросимлар мажмуи.

Диншунослик – кишилик жамияти тарихий тараққиётининг муайян босқичида пайдо бўлган барча дин шакллариининг маънавий, ижтимоий, гносеологик ва психологик илдизларини, уларнинг таълимоти ва маросимчилиги, ижтимоий ҳаётдаги мавқеи ва ижтимоий функцияларини илмий жиҳатдан ўрганувчи фандир.

1.1.1-чизма.

1.1.2- чизма

Диншунослик фанини ўқитишдан мақсад – талабаларни динларнинг турлари, тарихи, ривожланиши, таълимоти, асосий манбаалари, ўтмиш ва

ҳозирги кунда халқлар ҳаётида тутган ўрнини ўргатиш орқали ўз халқи ва Ватани тарихини яхши биладиган, бошқа миллат ва элатлар олдида буюк алломаларнинг авлодлари бўлган юксак маданият ва маънавийли халқ фарзанди эканлигини намоён эта оладиган инсонлар қилиб тарбиялашдан иборат.

Диншунослик фани талабаларда дин, унинг турли шакллари, таълимотлари, йўналишлари, мазҳаблари ҳақида тўғри илмий хулосалар чиқара оладиган, диний ва дунёвийлик муносабатларини асосли таҳлил қила оладиган тўғри дунёқарашни шакллантиради. Бунда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонун, Жиноят, Фуқаролик, Оила кодексларидаги дин ва виждон эркинлиги ҳақидаги кўрсатмалар, қоидалар дастуруламал бўлиб хизмат қилиниши лозим. Дин ва қонун ўзаро муносабатларини яхши билиш республикада демократик, ҳуқуқий давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш ва мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Дин инсоният маънавий ҳаётининг таркибий қисмидир. Ўзбекистон Республикасида зиёлилар олдида маънавий баркамол инсонни шакллантириш вазифаси қўйилган бир пайтда дин масаласини четлаб ўтиш мумкин эмас. Мазкур масалани ҳал этишда илгариги динга агрессив ҳужум этиш услубининг салоҳиятсизлиги ҳаммага очиқ-ойдин. Лекин кейинги пайтда пайдо бўлган диний бўлмаган масалаларни диний деб аташ, ҳар қандай, ҳатто бир-бирига зид бўлган, фикрларни таҳлил қилмасдан туриб мақташ услуби ҳам ўзини оқламайди. Демак, ушбу масалага принципиал, профессионал, илмий ёндашув даркор.

Диншунослик фанининг асосий мақсади

1.2.3-чизма

1. Дин нима ва у қандай пайдо бўлган, нега у яшайди, деган саволларга жавоб бериш.
2. Диннинг ижтимоий-иқтисодий, гносеологик ва психологик илдишлари ҳақида билим бериш.
3. Диннинг жамиятда бажарадиган ижтимоий, маънавий, руҳий вазифалари ҳақида тушунча ҳосил қилиш.
4. Ибтидоий, халқ-миллий ва жаҳон динлари тарихи ҳақида маълумот бериш.
5. Халқ-миллий ва жаҳон динлари асослари ҳақида маълумотлар бериш.
6. Диннинг моҳияти ва унинг кишилик жамияти тараққиёти турли босқичларида тутган мавқеи ҳақида тушунча бериш.
7. Жамиятни маънавий камол топтиришда диний кадриятларнинг аҳамиятини ёритиш.
8. Исломда Қуръони каримдан кейинги иккинчи манба ҳисобланган Ҳадис илмини ривожлантиришга улкан ҳисса қўшган, бутун ислом олами тан олган улуғ зотларни кенг талқин қилиш.
9. Улуғ ҳамюртларимизнинг тасаввуф такомилида буюк хизматларини кўрсатиш.
10. Ислом динининг Марказий Осиё халқлари маданиятига таъсири ҳақида маълумот бериш.
11. Мустақиллик йилларида миллий-диний кадриятларнинг тикланаётганлигини ёритиш.
12. Дунёвий давлат ва диннинг ўзаро муносабатлари, виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар ҳақида тушунчалар бериш ва ҳоказо.

Диншунослик фанининг вазифалари

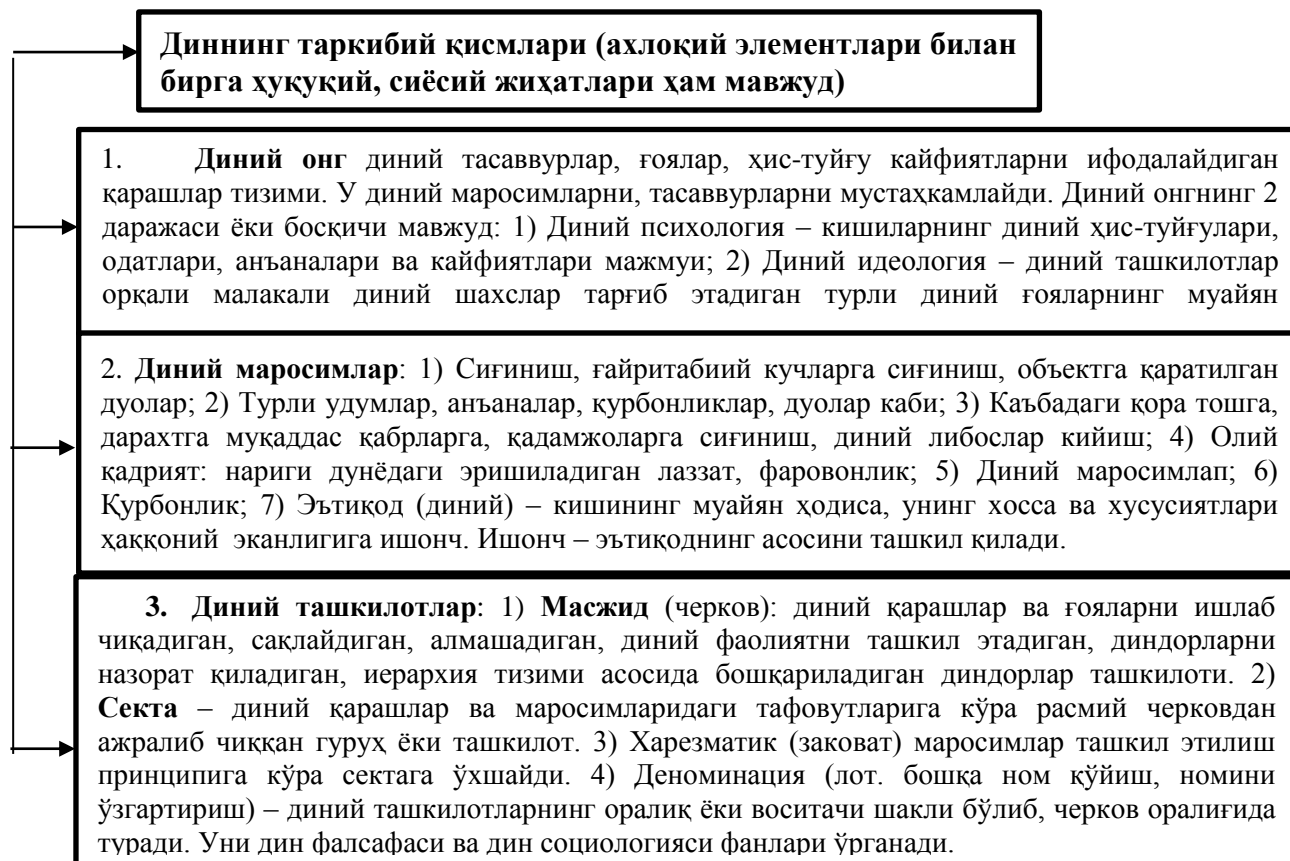
1.1.4 – чизма

1. Диннинг жамиятга ижтимоий, маънавий, руҳий таъсири ҳақида билимлар бериш.
2. Ибтидоий диний тасаввурлар, миллий ва жаҳон динлари таълимотлари ҳақида билим бериш.
3. Диннинг моҳияти ва унинг кишилиқ жамияти ривождаги турли тарихий босқичларда тутган мавқеи ҳақида тушунча ҳосил қилиш.
4. Жамият маънавий такомилда диний қадриятларнинг аҳамиятини кўрсатиш.
5. Дунёвий давлат билан диннинг ўзаро муносабатларини ёритиш.
6. Дунёвий ақдапарастлик, экстремизм ва фанатизм каби салбий оқимларнинг салбий моҳиятини кўрсатиш ва уларга қарши ёшларда ғоявий иммунитетни шакллантириш.
7. Ўзбекистонда динга нисбатан туб ўзгаришлар, диний қадриятлар тикланганликлари ҳақида тасаввур ҳосил қилиш.

Диннинг асосий функциялари

1.2.4-чизма

1. Бирлаштирувчи – интеграторлик функцияси: жамият билан шахс алоқадорлиги
2. Дунёқарашлик функцияси: атрофдаги нарса ва ходисалар ўткинчи, боқий дунёга тайёргарлик кўриш
3. Тартибга солувчи (регуляторлик) вазифасини бажаради:
  - 1) Ислонда 5 маҳал номоз ўқиш;
  - 2) Ҳар ҳафтада жума намозини жоме масжидида адо этиш;
  - 3) Рамазон ойида рўза тутиш, рўза (ийд-фитр) ва қурбон (ийд ал адхо) ҳайитларига ишониш.
4. Таскин бериш (компенсаторлик) – тенглаштириш, мувозанатлаштириш, тўлдириш. Инсонда маънавий-руҳий эҳтиёж зарурияти: 1) моддий эҳтиёж; 2) маънавий эҳтиёж: дин маънавий эҳтиёжни қондирувчи, тасалли берувчи вазифани бажаради.
5. Қонунийлаштириш (легитимлик) воситасида жамият аъзоларининг хатти-ҳаракатлари муайян қолипга солинади, жамиятда барқарорлик таъминланади.
6. Фалсафий-назарий функцияси: яшашдан мақсад ва ҳаёт мазмуни, дорилфано ва дорулбақо дунё масалаларига муносабатини билдиради.

1.2. Диншунослик фанининг бошқа фанлар билан алоқадорлиги

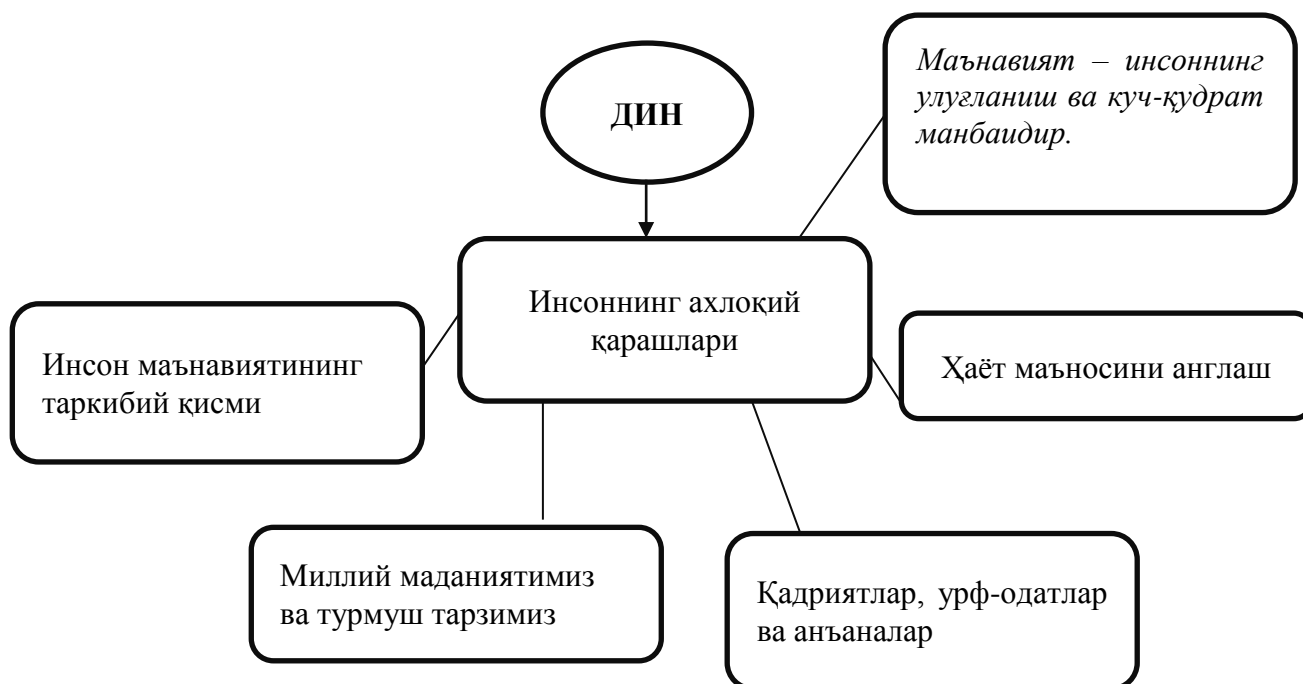
Диншунослик фани ижтимоий-гуманитар фанлар билан узвий боғлиқ ҳолда шаклланиб, ривожланган ва ҳозир ҳам бу жараён давом этмоқда. Диншунослик фани

1. Фалсафа билан боғлиқ. Фалсафада дин ижтимоий-тарихий ҳодиса, кишилик жамияти тараққиётининг муайян босқичида пайдо бўлган ижтимоий онг шаклларида бири сифатида талқин этилади. Дин ислом таълимотига кўра, табиат ва инсонни яратган, айна вақтда инсонга тўғри, ҳақиқий ҳаёт йўлини кўрсатадиган ва ўргатадиган илоҳий қудратга ишончни ифода этадиган таълимот. Диннинг моҳияти турлича изоҳлансада, унинг асосида ишонч, ўтиқод туйғуси ётади. Фалсафа тарихида дин турли шаклларда намоён бўлган. Диннинг дастлабки кўринишлари фетишизм, тотемизм, анимизм, сеҳргарлик ва бошқалар фалсафада ўрганилади. Дин фалсафасида – диннинг мазмун-моҳияти, ижтимоий ҳаётдаги ўрнини тушунтиришга йўналтирилган фалсафий билим соҳасидир. Дин ҳақидаги фалсафий қарашлар дастлаб муайян таълимотларда акс эттирилган бўлса, XVIII-XIX асрларга келиб, дин фалсафаси алоҳида фан сифатида шаклланди.

2. Маънавий асослари фанида маънавий баркамол инсонни тарбиялаш ғоялари, ватанпарварлик, инсонпарварлик ва ўз миллатига садоқат мезонлари, имон, диёнат, адолат, меҳр-шафқат, ўтиқод, поклик, ҳалоллик ва вафодорлик каби фазилатлар, миллий ўзликни англаш, уни мустаҳкамлаш ва миллатлараро

тотувликни таъминлаш кабилар “Маънавият асослари” фанининг асосий мавзулари бўлса, улар диншунослик фанининг котегориялари ҳамдир.

1.3.1 – Чизма

Маънавият ва дин – маънавият мезонларидан бири бўлган, инсоннинг иймон ва тафаккурини камол топтириш, мустаҳкам эътиқод ва дунёқарашини шакллантиришга хизмат қиладиган диний қадриятлар кишиларнинг юксак маънавий идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонлари билан узвий боғлиқ тарзда ривожланади, Дин маънавият такомилида, миллий маданият ва турмуш тарзи, урф-одат ва қадриятлар, анъаналарнинг бевосита сақланиши ҳамда асрлар мобайнида халқ қалбига чуқур ўрнашишида маънавий омил бўлиб келган. Инсонийлик, меҳр-оқибат, яхшилик, қаноат, саховат, меҳр-шафқат каби фазилатлар кўплаб бошқа омиллар қатори диний қадриятлар таъсирида ҳам ривожланади.

Ислом динининг асосларини ўрганиш, унинг маърифий-маънавий ғояларини ривожлантириш, мўътадил эътиқод негизларини ишлаб чиқишда Имом Бухорий, Имом Термизий, Абу Мансур Мотурудий, Баҳоуддин Нақшбанд, Бурҳониддин Марғиноний, Нажмиддин Кубро каби улуғ аждодларимизнинг хизмати синган. Уларнинг мероси бебаҳо маънавий бойлигимиздир. Шу боисдан ҳам маънавиятни шакллантирадиган асосий мезонлардан бири муқаддас Ислом билан боғлиқдир.

3. Психология фани билан узвий боғлиқ. Аввало диний онг диний психология билан қўшилиб кетган. Диний психология – кишиларнинг диний ҳис-туйғулари, одатлари, анъаналари ва кайфиятлари мажмуи бўлиб, киши руҳияти барқарор воқелик эмас, чунки ижтимоий жараёнлар таъсирида ўзгариб туриши мумкин. Диний психология тараққий этган сайин диний тасаввурлар

ҳам такомиллашиб бради. Диний тасаввурлардан диний ғоялар шаклланган. Оқибатда қадимги диний эътиқод шакллари: сеҳргарлик, анимизм, фетишизм, шомонлик ва бошқалар келиб чиққан.

4. Миллий ғоя фани билан боғлиқ. Диний идеология (ғоя) эса диний ташкилотлар орқали малакали диний шахслар тарғиб этадиган турли диний ғояларнинг муайян тизимидир. Диний идеология муайян тушунча ва қарашларнинг тартибли тизимидир. Диний идеология инсоният тараққиётининг нисбатан юқори босқичларида юзага келади. Уни руҳонийлар, коҳинлар, динни ўрганувчи файласуфлар ишлаб чиқдилар ва тарғиб қиладилар. Диний идеология айрим манбаларда теология деб юритилган. Теологиянинг асосини муқаддас китоблар (Таврот, Забур, Инжил, Қуръони карим кабилар) ташкил қилади.

5. Социология фани билан боғлиқ. Ижтимоий муҳитнинг ўзаро таъсири тизимини, халқнинг кайфияти, давлат ва диний ташкилотлар, шахс ва диннинг ижтимоий ҳолатларини ўрганиш социологик тадқиқотлар ўтказиб билиб олиш мумкин.

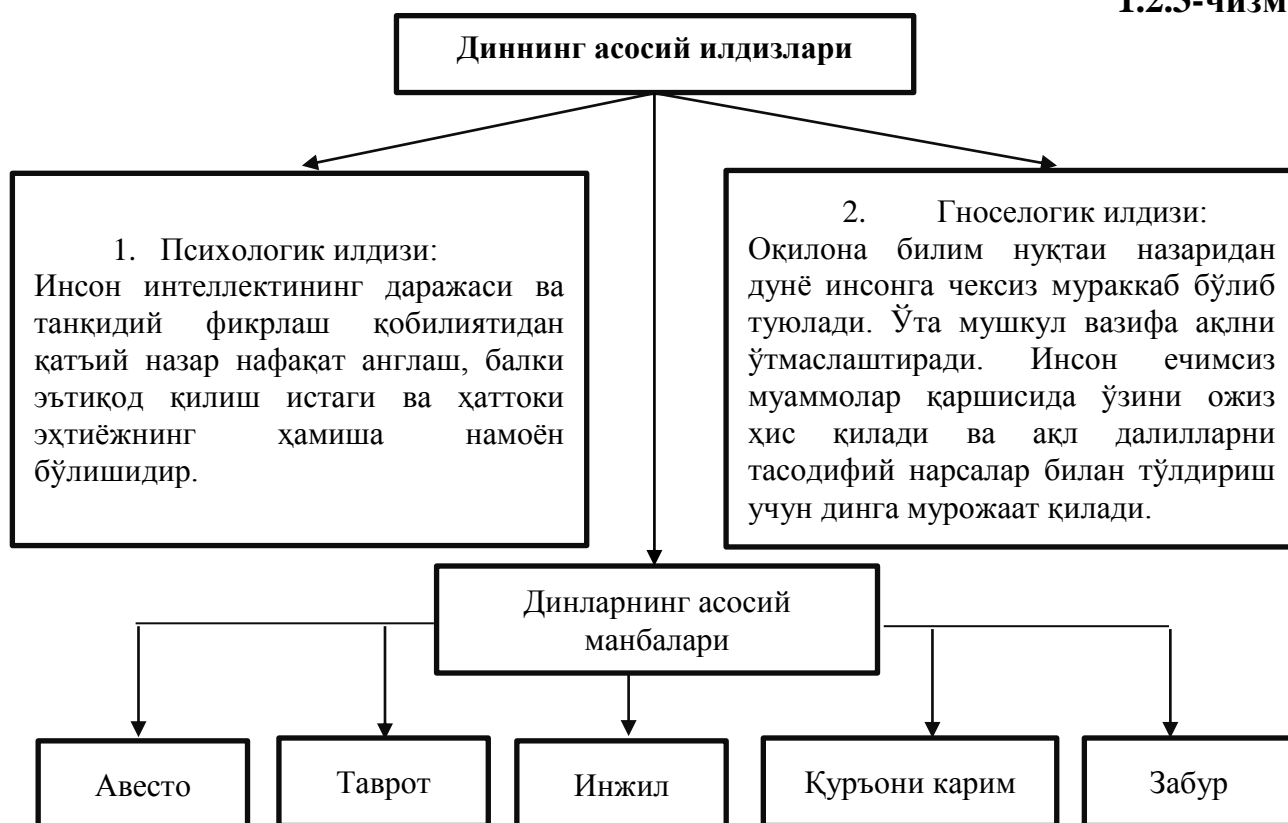
6. Ҳуқуқшунослик фани сиёсий қарорларни амалга оширишнинг ҳуқуқий механизмларини ўрганса диншуносликда Қуръон, Ҳадис илмининг ижтимоий моҳиятини ўрганади ва ҳоказо.

Умуман, диншунослик фани бошқа сиёсий фанлар, табиий ва аниқ фанлар, гуманитар фанлар билан ҳам чамбарчас боғланиб кетган.

Диннинг асосий манбалари:

“Авесто” – зардуштийларнинг муқаддас китоби (милоддан аввалги XII-XIII асрлар орасида, 3-мингинчи йиллар охири, 2-мингинчи йиллар бошларида). Заратуштра – ўзини пайғамбар деб эълон қилган. 124 мингдан кўпроқ пайғамбар ўтган. ЮНЕСКО томонидан 2001 йилда “Авесто” нинг 2700 йиллиги Хева шаҳрида нишонланди. Эрамиздан аввалги VI асрда Хоразмда яшаган, чорвадор оиласи (Питама уруғидан, Беруний фикрича (XI аср): бу муқаддас китоб 3 қисмдан иборат:

- 1) Яшта (синфий жамиятгача бўлган кўпхудолик даври).
- 2) Гита – ягона яхшилик худоси Ахура Мазда ҳақида.
- 3) Кўп худолик Яшта ва ягона худолик Гита ўртасидаги кураш.

1. Таврот (қадимги ибрий тилида “Тора” - Қонун) – иудаизм дини (яхудийлик)нинг Худованд Мусо пайғамбарга нозил қилинган илоҳий муқаддас китоби. У Мусо пайғамбарнинг илоҳий қонунларини ўз ичига олган 5 китоб: 1) Муқаддас Китоб (Библия)нинг “Ибтидо”, 2) “Чиқиш”, 3) “Левит”, 4) “Чўлда” ва 5) “Амрлар” деган китоблардан иборат. Библияни ҳам “Таврот” деб ишлатиш ҳоллари бор. Пасха – яҳудийларнинг Миср асоратидан қутилган кунини нишонлайдиган байрами бор.

2. Инжил – насроний (Христианлик) динининг асосий бош китоби (I – аср бошларида Аллоҳ таоло томонидан ҳазрат Ийсо алайҳиссаломга 30 ёшида нозил этилган).

3. Қуръони карим – Ислом динининг (VII аср) асосий илоҳий муқаддас китоби. Азимушаън Қуръон Аллоҳнинг каломи бўлиб, унинг ҳар бир каломи Аллоҳ тарафидан сўзма-сўз (23 йил давомида) нозил этилган ва ҳазрати Жаброил алайҳиссалом орқали пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломга юборилган.

Худо оламини, бутун борлиқни, барча жонли-жонсиз мавжудотларни яратувчиси – Парвардигори оламнинг умумий номи бўлиб турли халқларда куйидаги номлар билан номланади:

- 1) Форсларда – “Худо”.
- 2) Туркийларда – “Тангри”.
- 3) Арабларда – “Аллоҳ”.
- 4) Исломдан аввалги Эронда – “Яздон”, “Эзид”, “Хурмузд”, “Худойгон”.
- 5) Яҳудийларда – “Яхва”.

- 6) Славянларда – “Бог”, “Господ”.
- 7) Ҳиндларда – “Даюто”.
- 8) Инглизларда – “Говд” тарзида зикр этилган.

Шунингдек, Машриқзамин манбаларида асосан: “Раббим”, “Рабб”, “Мавло”, “Ҳақ”, “Ҳақ таоло”, “Ҳақсубҳонаҳу ва таоло”, “Аллоҳ таборака ва таоло”, “Худои таоло”, “Худованд”, “Худовандо”, “Худои бузург”, “Парвардигор”, “Тангри таоло”, “Раббил оламийн”, “Тангри субҳонаҳу ва таоло”, “Аллоҳ таоло”, “Тангри азза ва жалла”, “Мавло жалла жалолуҳу”, “Зулжалол” каби сифатлар билан ҳам тавсифланади.

4. Забур (санолар, яъни псаломлар маъносида) – ҳазрат Довуд (Исроилнинг улуғ подшоҳи) алайҳиссаломга Аллоҳ таоло томонидан нозил этилган, мил. Аввалги 1050-900 йиллар орасида китобат қилинган.

1.3. Динларнинг таснифи

Динлар унга эътиқод қилувчиларнинг сони, миқёси, ўзининг маълум миллатга ёки халққа хошлиги ёхуд миллат танламаслигига кўра турли гуруҳларга бўлинади. Бугунги кунда назарий ва сон жиҳатдан қанча етук бўлишидан қатъий назар уларни мутлақлаштириб бўлмайди. Чунки, ҳар қандай тасниф маълум бир жиҳатга эътибор бериб, унинг бошқа қирраларини қамраб ололмайди.

1.3.1 – чизма

Ҳозирги кунда дин типологиясида динларнинг қуйидаги таснифлари мавжуд

1. Тарихий-географик жиҳатга кўра
2. Этник жиҳатга кўра
3. Эътиқод қилувчиларнинг сонига кўра
4. Ҳозирги даврда мавжудлиги жиҳатига кўра (тирик ва ўлик диний тизимлар) ва хоказо.

1. Тарихий-географик таснифига кўра

1.3.2-чизма

1) Ўрта ер денгизи ҳавзаси динлари: А) Грек. Б) Рим. В) Эллинистик.
2) Қадимий Яқин ва Ўрта Шарқ динлари: А) Миср. Б) Шумер. В) Акқад. Г) Ғарбий-сомий. Д) Исломгача араблар динлари.
3) Яқин ва Ўрта Шарқнинг пайғамбарлик динлари: А) Зардуштийлик. Б) Яхудийлик. В) Христианлик. Г) Манихеизм.

4) Ҳиндистон динлари: А) Ведалар динлари. Б) Ҳиндуизм. В) Ҳинд буддизми (теравада, махаяна). Г) Жайнизм.
5) Шарқий ва Жанубий-Шарқий Осиё динлари: А) Шри-Ланка, Тибет, Жанубий-Шарқий Осиё ҳавзаси буддизми. Б) Хитой динлари (даосизм, конфуцийчилик, буддизм мактаблари). В) Корея ва Япония динлари.
6) Америка ҳиндулари динлари: А) Толтек ва ацтеклар динлари.

2. Этник таснифига кўра:

1) **Уруғ-қабила динлари** – тетемистик, анимистик тасаввурларга асосланган, ўз уруғидан чиққан сеҳргар, шомон ёки қабила бошлиқларига сиғинувчи динлар. Улар миллат динлари ва жаҳон динлари ичига сингиб кетган бўлиб, ҳозирда Австралия, Жанубий Америка ва Африкадаги баъзи қабилаларда сақланиб қолган.

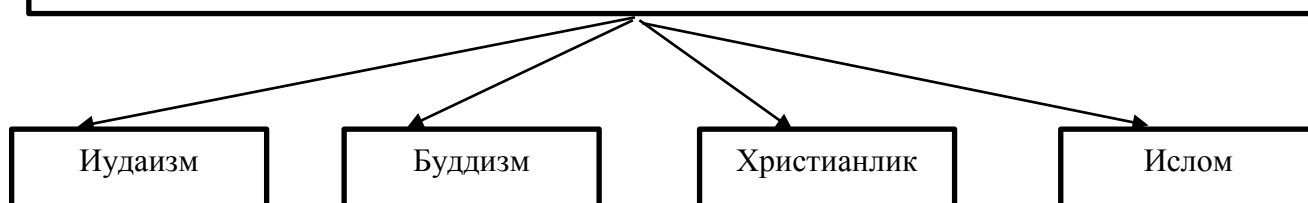
2) **Миллат динлари** – маълум миллатга хос бўлиб, бошқа миллат вакиллари ўзига қабул қилмайдиган динлар. Уларга яҳудийлик (яҳудий миллатига хос), синтоизм (японларга хос) киради;

3) **Жаҳон динлари** – дунёда энг кўп тарқалган, кишиларнинг миллати ва ирқидан қатъи назар унга эътиқод қилишлари мумкин бўлган динлар. Унга буддавийлик, христианлик ва ислом дини киради.

Бундан ташқари динлар таълимотига кўра **монотеистик** – яккахудолик (яҳудийлик, ислом) ва **политеистик** – кўпхудолик (ҳиндуийлик, конфуцийчилик) динларига бўлинади.

1.3.2 - чизма

Монотеизм – кўп сонли худолар орасида куч-қудратда ягона бир худони фарқлаб, шу тариқа дунёвий подшо ҳукм сурувчи реал ҳаёт ҳақидаги ўз тасаввурларини ягона ва қудратли худо яшайдиган нариги дунё билан гўёки мувофиқ ҳолатга келтирилишидир. (юнон. моно – бир ва theos - худо).

Одамзоднинг пайдо бўлиши ҳақида жуда кўп ғоялар ҳам мавжуд:

1. Диний қарашдаги ғоя... (Рухий олам мавжудлиги, унинг олдин пайдо бўл.)

2. Дарвин таълимоти... Бу таълимот олимлар томонидан ҳақиқатдан йироқлиги айтилмоқда.

3. Панспермия (Ерга тириклик уруғининг метеоритлар орқали келгани) ғояси ўзининг жуда кўп тарафдорларига эга. Бу қарашни асослашга уриниб бир неча китоблар ёзган олим Эрих фон Деникен ўз тахминларини қисқача шундай баён қилади: Бизнинг еримизга жуда қудратли келгиндилар учиб келишган, улар бир жуфт ёввойи икки оёқлини ушлашиб, улар устидан генетик тажриба ўтказишиб, кейин ўз ҳолларига қолдиришган. Улардан туғилган болалар одамзод наслига асос солган. Шундан кейин келгиндилар бир неча марта Ерга тушиб, ўз тажрибаларига муайян ўзгартиришлар киритишган, Афтидан, бу жараён ҳозир ҳам давом этаётир, дейди Эрих фон Деникен.

4. Бундан ташқари, яна одамзоднинг Ерга пайдо бўлиши билан боғлиқ кўплаб тахминлар мавжуд. Уларнинг аксариятида биз ерликлар маълум бир юлдузлардан келиб қолганлигимиз “башорат” қилинади. Бироқ энг обрўли

одамларнинг бу борадаги, айтиш мумкинки, яқдил хулосалари шундай: Одамзоднинг Ерда пайдо бўлиши билан боғлиқ муаммолар ҳозирча очик қолаётир, аслида нима бўлган, эътирозларга ўрин қолдирмайдиган аниқ жавоб йўқ. Изланишлар эса давом этмоқда. (“ЎзАС”. 2001 йил 22 июнь).

5. Марксизм таълимоти. Олдин материя, кейин инсон пайдо бўлган.

6. Идеалистик таълимот, олдин рух, кейин материя пайдо бўлган каби ва ҳ.к.

Социология нуктаи назаридан қараганда дин жамият учун зарур нарса, ижтимоий ҳаётнинг ажралмас қисми. Ижтимоий муносабатларни юзага келтирувчи ва амалга оширувчи омил. Ижтимоий вазифаларни бажаради.

Диннинг келиб чиқиши ҳақидаги назариялар:

1. Диннинг тарихийлиги масаласига 2 хил жавоб берганлар:

1) Марксистик таълимотга кўра, қандайдир муддатда инсоният динсиз яшаган ва жамиятнинг муайян босқичида, юқори плеолит даврида, бундан 20-40 минг йил илгари пайдо бўлган.

2) Диннинг келиб чиқиши инсониятнинг пайдо бўлиши билан бевосита боғлиқ.

2. Э. Тайлорнинг эволюцион назариясига кўра, “файласуфлик қилган ёввойи одам”га тақайди, шундан сўнг руҳлар, худолар, фаришталар пайдо бўлган.

3. Биринчи ёлғончи биринчи нодонни учратганда дин пайдо бўлган. Ёмон ниятли инсонни топташ натижасида ибтидоий одам юзага келган.

4. “Бир одам бошқаларни алдаш натижасида келиб чиққан” деган фикрлар танқидга усради.

Оламнинг диний тушунчаси

1. “Олам манзараси”нинг фундаментал назариясига кўра, энг умумий тушунча деб қарайди:

1) Ижтимоий онг (тушунча): ижтимоий борлиқ ва жамиятнинг моддий шарт-шароитлари ҳисобланади. Тирик ва нотирик табиат. Мифология ривожланди.

2) Индивидуал онг ибтидоий онгнинг хусусиятига боғлиқ;

А) табиат – уруғ жамоаси, осмон, ер, сув, инсон ва ҳоказо, қон-қардошлик муносабатлари.

2. Демокритнинг атомистик таълимотига кўра:

1) Материя пайдо ҳам, йўқ ҳам бўлмайди.

2) Ҳеч нарса сабабсиз ва заруриятсиз содир бўлмайди.

3) Атом ва бўшлиқдан ташқари ҳеч нарса мавжуд эмас.

4) Сўзлар ҳарфлардан иборат бўлганидек, турли предметлар турли атомларнинг бирикишидан пайдо бўлганидек, турли предметлар турли атомларнинг бирикишидан пайдо бўлади.

5) Олам бепоён, табиий зарурият ва ҳаракатнинг давомийлиги мавжуд.

3. Ўрта асрда “Икки ҳақиқат” назарияси араб файласуфи Ибн Рушд худо ва дунёнинг абадийлиги, ҳар бир одам ўлимга маҳкумлиги ҳақида.

4. Афғонистон бўйича “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзуидаги Тошкент конференцияси (2018йил 27 март)даги маърузасида ислом таълимотига доир уни ҳимоя қилиши билан боғлиқ бўлган ғоялар.

5. Ўзбекистон – АҚШ: янги уфқ ва марралар сари дадил қадамлар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 15-17 майда АҚШ Президенти Дональд Трампнинг таклифига биноан Вашингтонда бўлиши ва унда кўтарилган (Афғониятондаги нотинчлик) ғоялар.

6. “Жаҳолатга қарши маърифат” концепцияси.

7. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев бошлаган ички ва ташқи сиёсатидаги ислохотлар “Маърифий ислом” ғоясини илгари суришга қаратилганлиги.

2-боб. ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТНИНГ ДИН ВА ДИНИЙ ТАШКИЛОТЛАР БИЛАН МУНОСАБАТИ

2.1. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари.

2.2. Виждон эркинлигининг ҳуқуқий асослари.

2.3. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган диний конфессиялар ва ташкилотлар.

2.1. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони (2017 йил 7 февраль), “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармойиши (2017 йил 15 август)нинг “Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний

Ўзбекистонда мустақил ва кучли давлат қуришдан асосий мақсад инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари олий қадрият ҳисобланадиган ва ҳурмат қилинадиган адолатли жамият барпо этишдир. Айни вақтда мусулмон олами ва жаҳон ҳамжамиятидаги муносиб ўрнимизни янада мустаҳкамлашдир.

*Шавкат Мирзиёев,
2016 йил 18 октябрь, 1-жилд, 31-бет.*

бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш” деб номланган 5-йўналиш доирасида Диний соҳадаги давлат сиёсати концепциясини ишлаб чиқиш назарда тутилган. Мустақиллик ислом маърифатининг ривожини учун шароит яратди.

Ўзбекистонда дунёвийлик билан динийлик ўртасида андоза сифатида қўллаш мумкин бўлган янги нисбатнинг шаклланиши натижасида динлараро бағрикенглик ва миллатлараро тотувликнинг таъминлангани, қолаверса, табаррук заминимизнинг азалдан умумжаҳон тамаддуни марказларидан бири бўлгани барчага аён.

Дунёда мусулмон мамлакатларининг 3 хил гуруҳи мавжуд

1. Ислом давлат дини мамлакатлари, яъни дин асосий давлат сиёсати, ғояси, мафкуриси сифатида юритиладиган давлатлар. Масалан, Эрон Ислом Республикаси, Покистон Ислом Республикаси, Афғонистон Ислом Республикаси, Кувайт, Саудия Арабистони, Мавритания Ислом Республикаси ва ҳоказо.

2. Айрим динларга, хусусан Исломга устувор мавқе берадиган мусулмон давлатлари. Масалан, Индонезия (аҳолиси 87 фоиз мусулмонлар), Марокаш (98,7 фоиз), Бангладеш, Нигерия (50 фоиз), Албания (мусулмонлар 70 фоиз), Туркия, Баҳрайн, Мальдив ва ҳоказо.

3. Ҳуқуқий демократик мусулмон мамлакатлари (Дин давлатдан ажратилган). Ўзбекистон, Туркменистон, Қозоғистон, Қирғизстон, Тожикистон, Озарбайжон ва ҳоказо. Ёки давлат тизими секуляристик бўлиб, унда бирон бир динга устуворлик ҳуқуқи бермайдиган давлатлар ҳам киради (АҚШ, Франция, Ўзбекистон каби).

Ислом (араб. – бўйсунуш, итоат этиш, ўзини Аллоҳ иродасига топшириш) буддавийлик ва христианлик билан бирга жаҳонда кенг тарқалган уч диндан бири. Унга эътиқод қилувчилар арабча “муслим” (“исломни қабул қилган”, “итоатли”, кўплиги “муслимин”) деб аталади.

Ислом VII асрда Ҳижоз (ғарбий Арабистон)да пайдо бўлди. Мусулмонларнинг учдан икки қисмидан кўпроғи Осиёда, қарийб 30 фоизи Африкада истиқомат қилади. Дунёдаги мусулмон жамоалари мавжуд бўлган 120 дан ортиқ

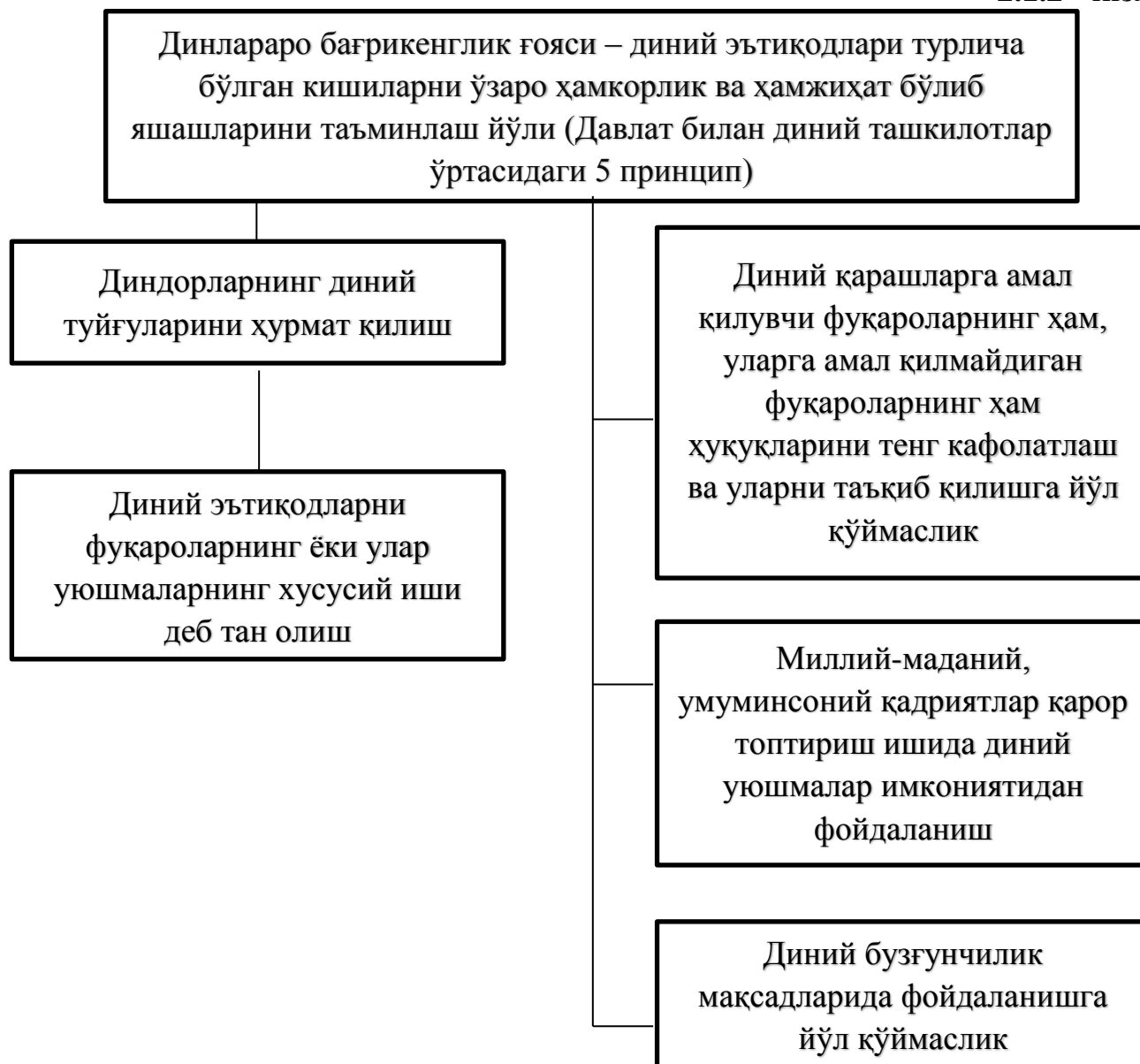
*Ислом – ҳақиқатни англаш
демакдир, у одамзотни эзгу амалларни
бажаришига ундайди, ҳар биримизни
яхшилик ва тинчликка чорлайди,
ҳақиқий инсон бўлишни ўргатади.*

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 30-бет, 2017 йил.*

мамлакатларнинг 40 дан зиёди мусулмонлар аҳолининг кўпчилигини ташкил қилади. Маълумотларга кўра, Индонезияда 210 миллион, Покистонда 150 миллион, Бангладешда 110 миллион, Нигерияда 80 миллион, Эрон ва Туркияда 65 миллион, Мисрда 60 миллион, Марокаш ва Жазоирда 30 миллиондан кўпроқ мусулмонлар яшайди. Россиядаги мусулмонларнинг сони 20 миллиондан, Ҳиндистонда эса 140 миллиондан ортиқ.

Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари 5 та принципга асосланади

2.1.2 -чизма

Аҳолисининг асосий қисми мусулмон бўлмаган ўлкаларда ҳам исломга эътиқод қилувчилар сони ортиб бормоқда. Масалан, АҚШда 10 миллион, Францияда 6 миллион, Бразилияда 5 миллион, Германияда 3,5 миллион, Буюк Британияда 1,5 Италияда 1 миллиондан ортиқ мусулмонлар яшайди. Европа Иттифоқи бўйича жами динга эътиқод қилувчиларнинг 15 миллиони мусулмонлардан иборат. Ҳозирги кунда уларнинг сони 50 миллион атрофида.

XX асрда мусулмонлар дунё аҳолисининг 15-16 фоизини ташкил этган бўлса, бугунги кунда бу кўрсаткич Ер юзидаги ҳар беш кишидан бирини ташкил этмоқда. 2025 йилга бориб, бу дунё аҳолисининг 30 фоизини исломга эътиқод қилувчилар ташкил этиши мумкин.

Миср, Кувайт, Саудия Арабистони каби бир қатор мамлакатларда ислом давлат дини (ёки расмий дин) сифатида тан олинган бўлса, “ислом” сўзи

давлатнинг расмий номи таркибига киритилган: Эрон Ислон Республикаси, Покистон Ислон Республикаси.³

Ўзбекистон аҳолисининг тахминан 92 фоизини мусулмонлар ташкил этади. Шу боисдан ҳам давлат ва нодавлат ташкилотлари диний бағрикенглик ғоясини ўзининг “Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт” барпо этиш бош ғоясининг асосий ғояларидан бири ҳисобланади. (2.1.2.-Чизма).

Ўзбекистон давлати дунёвийлик асосида шаклланган ва барча динлар тенг ҳисобланиб, диний бағрикенглик ривожланган. Ҳамма динларга ҳурмат билан қаралади. Ўзбекистон аҳолисининг 92 фоизи мусулмонлиги сабабли ислом динига алоҳида эътибор берилади.

2.1.3 -чизма

Ўзбекистон мустақилликка эришгач, дунёвий давлат сифатида, дин давлатдан ажратилган бўлса-да, лекин диндор жамиятдан ажратилмаганлиги боис барча динлар, шу жумладан, ислом динига бўлган муносабат тубдан ўзгарди. Давлат ва диний ташкилотлар ўртасидаги муносабат тўғри йўлга қўйилди. Яъни виждон эркинлигига эътибор қаратилди. Динга ишонувчилар ва

³. Диний бағрикенглик ва мутассиблик (Юз саволга-юз жавоб). –Т.: Тошкент Ислон университети, 2007.-6-7-бетлар.

ишонмайдиганлар ўртасидаги муносабатлар тўғри йўлга қўйилди. Бу БМТ устави ҳамда 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон декларациясига мос тушади. Қисқаси, дин дунёвий давлат тизими билан нафақат муроса қилиш, балки умуммиллий тараққиёт йўлида, у билан самарали ҳамкор бўлиши мумкин.

Дин ва дунёвий давлат орасидаги муносабат ҳақида гап кетар экан, энг аввало, диннинг давлатдан ажратилиши тамойили унинг асосини ташкил этишини таъкидлаш зарур. Бу ҳақда Конституциямизнинг 61-моддасида шундай дейилади: “Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди.”

Мазкур моддада муҳим қоидалар мустаҳкамлаб қўйилган. Аввало диний ташкилотлар қайси конфессияга тааллуқлигидан қатъи назар, бир хил ҳуқуқий майдонда фаолият олиб боради. Қолаверса, диний бирлашмалар фаолиятини ташкил этиш уларнинг ички иши ҳисобланади ва давлат назоратидан холидир.

Давлатнинг динга бўлган муносабатини ифодаловчи бошқа бир тамойил шундан иборатки, давлат динни халқ маънавиятининг узвий қисми сифатида тан олади. Шундан келиб чиқиб, унинг ривожини учун тегишли шарт-шароит яратишга ҳаракат қилади.

Диний ташкилот ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмалар фаолиятига аралашмайди. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 61-модда.

1991 йил 11 апрель - Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида асосан “Рамазон ҳайити” дам олиш куни деб эълон қилинди.

1991 йил 14 июнь – Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар ўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди.

1991 йил 20 июнь – Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонида биноан “Қурбон ҳайити” дам олиш куни деб эълон қилинди.

1991 йил июль – Буюк юртдошларимиз, муҳаддислар султони Абу Абдуллоҳ Муҳаммад Ибн Исмоил ал-Бухорийнинг исломда Қуръондан кейинги иккинчи китоб ҳисобланган “ал-Жомий ас-саҳиҳ” (Ишонарли тўплам) асарининг биринчи жилди илк бор Зокиржон Исмоил томонидан ўзбек тилига ўгирилди ва Қомуслар Бош таҳририяти томонидан 200 минг нусхада чоп этилди.

2.2. Виждон эркинлигининг ҳуқуқий асослари

Ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланади. Ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Диний қарашларни мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддаси.

Виждон эркинлиги – инсоннинг хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқини таъкидловчи, БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1981 йил 25 ноябрда қабул қилинган 36-55-Резолюциясида қайд қилинган инсоннинг асосий ҳуқуқларидан бири. Мазкур ҳуқуқ Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 31-моддасида қайд қилинган ва 1998 йил 1 майда қабул қилинган “Виждон

эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун томонидан тартибга солинган. Мазкур қонуннинг 1 ва 4 - моддалари фуқароларга ўзларининг динга бўлган муносабатини эркин белгилаш, маросим ва удумларни бажариш ва қонун олдида динга бўлган муносабатларидан қатъий назар, барчанинг тенглигига кафолат беради. Ўзбекистонда дин ва диний ташкилотлар давлатдан ажратилган. Ўзбекистон Республикасида куч ишлатишни тарғиб қилиш, миллатлар ва диний ташкилотлар орасига низо солиш учун диндан фойдаланиш ва конституциявий тузум асосларига қарши қаратилган ҳаракатлар ман этилади.

Диний ташкилотларнинг ҳуқуқий мақоми

2.2.1-чизма

1. 1948 йил 10 декабрдаги “Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси”нинг 18-19-моддалари билан боғлиқ.

2. 1991 йил 14 июнда (мутақилликгача) “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида” қонунда диний ташкилотлар тузиш осонлаштирилган

3. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг (1992 йил 8 декабр) 18, 29, 31, 61-моддаларида баён қилинди.

4. 1993 йил 3 сентябрда “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонунга баъзи бир қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди ва 1998 йилга қадар амалда бўлиб келди. 1990 йилларнинг бошларида ҳукуматимиз томонидан берилган имкониятларнинг суистеъмол қилиниши, масжид қуриш компанияга айланиб кетиши оқибатида уларнинг сони 89 тадан 5 минггага етди. Уларнинг аксарияти ҳужжатлари тўлиқ рамийлаштирилмаган (95,8 фоиз диний маълумотсиз) ва зарур шароитлар бўлмаган ҳолда фаолият юргизиб, турли “пешво”лар масжидлардан ғаразли мафаати йўлида фойдаланганлар.

5. 1998 йил 1 майда қабул қилинган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳририга мувофиқ бир қатор ўзгартиришлар киритилди. У 33 моддалан иборат.

6. “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонуни (2018 йил 30 июль) қабул қилинди.

Виждон эркинлиги – ҳар кимнинг ўз эътиқодига кўра, мазкур жамиятда мавжуд ижтимоий меъёрларни бузмаган ҳолда яшаш ва ишлаш имкониятини билдиради. Бунга динга муносабат масаланинг бир томони ҳисобланади. Сиёсий жиҳатдан виждон эркинлиги демократия кўринишларидан бири ҳисобланса, ҳуқуқий нуқтаи назардан инсоннинг асосий шахсий ҳуқуқлари сирасига киради. Барча фуқаролар учун виждон эркинлиги талаблари ва тамойилларини амалга ошириш имкони тўла таъминланиб, у жамиятимизнинг маънавий ҳаётининг таркибий қисмига айланган. Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар масаласи ижтимоий ҳаётда муҳим ва мураккаб масала бўлиб, унинг замирида шахснинг ҳуқуқи, демократия, адолатпарварлик ва инсонпарварлик каби ижтимоий, сиёсий, ҳуқуқий ва ахлоқий тушунчалар туради. Ўзбекистон давлатининг дин соҳасидаги сиёсати

Маълумки, юртимизда виждон ва эътиқод эркинлиги, турли миллат вакиллариининг ҳуқуқлари кенг кафолатланиб, диний бағрикенглик муҳити мустаҳкамланмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 138-бет, 2017 йил.*

БМТ Низомидан тортиб, барча халқаро ҳужжат ва шартномалар билан боғлиқ бўлган ана шу Декларациянинг асосий тамойилларига мос тушади. Дунёвий давлатимизнинг дин соҳасидаги сиёсати турли дунёқараш, эътиқоди бўлган кишилар ўртасидаги, давлат билан дин, диний ташкилотлар билан давлат ўртасидаги муносабатларнинг амалда ҳуқуқий таъминланишини назарда тутди. Давлат қонунларида диний эътиқод ҳар кимнинг хусусий иши деб белгиланган. Айни вақтда “Диний ташкилотлар ва бирлашмалар давлатдан ажратилган ҳамда қонун олдида тенгдирлар. Давлат диний бирлашмаларнинг фаолиятига аралашмайди” (61-модда). Асосий қонунимиз Ўзбекистон фуқаросини миллати, ирқи, жинси ва динидан қатъий назар, тенг ҳуқуқли деб билади, шунингдек, ўз эътиқодини эркин намоён этиш, ибодат қилиш, урф-одат ва миллий анъаналарини давом эттириш ва уларни ҳурмат қилишни кафолатлайди.

Ҳар бир инсон фикри, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ўз дини ёки эътиқодини ўзгартириш эркинлигини ва таълимотда, тоат-ибодат қилишда ва диний расм-русум ҳамда маросимларни оммавий ёки хусусий тартибда адо этиш, ўз дини ёки эътиқодига яқка ўзи, шунингдек бошқалар билан бирга амал қилиш эркинлигини ўз ичига олади.

Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси 18-модда.

“Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни ҳар бир фуқарога санаб ўтилган 3 имкониятдан хоҳлаганини, онгли равишда танлаб олишини кафолатлайди.

1998 йил 26 мартда Вазирлар Маҳкамасининг “Ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, диний ақидапарастликнинг олдини олиш чоратadbирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

1998 йил 1 майда қабул қилинган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуннинг янги таҳририга мувофиқ қуйидаги ўзгартиришлар киритилди:

1. 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисида”ги Кодекснинг 184-моддаси қуйидаги таҳрирда баён этилди: “184-модда. Фуқароларнинг жамоат жойларида ибодат либосларида юриши” (диний ташкилотларнинг хизматдагилар бундан мустасно) энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан 15 бараваригача миқдорда жарима солишга ёки 15 суткага муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади.

“Диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан 15 бараваригача миқдорида жарима солишга ёки 15 суткагача муддатга маъмурий қамоққа олишга сабаб бўлади”.

202 – моддада фаолияти тақиқланган жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотларнинг фаолиятида қатнашишга ундаш ҳам энг кам иш ҳақининг 5-15 бараваригача жарима ёки 15 сутка қамоққа олишга сабаб бўлиши кўрсатилган.

240-моддада Диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (нолегал диний фаолият билан шуғулланиш) ҳам худди юқоридагидай ҳолатлар билан жазоланиши белгиланган.

241-моддада Диний ташкилотлардан сабоқ бериш тартибини бузиш ҳам худди юқоридагидай ҳолатларда баён этилган.

2. 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси” 145-моддаси 2-қисмида “Вояга етмаган болаларни диний ташкилотларга жалб этиш, худди шунингдек, уларнинг ихтиёрига, оналарни ёки уларнинг ўрнини босувчи Шахслар ихтиёрига зид тарзда динга ўқитиш энг кам иш ҳаққининг 50 бараваридан 75 бараваригача миқдорда жарима ёки 2 йилдан 3 йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланиши кўрсатилган. Диндорлардан мажбурий йиғин ундириш, солиқ олиш ёки шахс обрўсини тушириш, камситиш, динга эътиқод қилиш ё қилмасликни мажбурлаш ҳолатлари ҳам юқорида айтилган ҳолат билан жазоланади.

216-моддага кўра фаолияти тақиқланган жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар тузиш энг кам иш ҳаққининг 50 бараваридан 70 бараваригача жарима ёки 6 ойгача қамоқ ёки 5 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

216-моддада кўра фаолияти тақиқланган жамоат бирлашмалари ва диний ташкилотлар фаолиятида қатнашишга ундаш энг кам иш ҳаққининг 25 бараваридан 50 бараваригача миқдорида жарима ёки 3 йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд 6 ойгача қамоқ ёки 3 йилгача озодликдан маҳрум қилинади”.

216-моддада кўрсатилишича, диний ташкилотлар тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузиш (нолегал диний фаолият билан шуғулланиш), тўғараклар (диний) ташкил этиш энг кам иш ҳаққининг 50 бараваридан 100 бараваригача миқдорда жарима ёхуд 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. Агар бир конфессияга мансуб диндорларни бошқасига киритишга қаратилган ҳаракат ва бошқа миссионерлик фаолияти маъмурий жазо қўлланилгандан кейин содир этилса, энг кам иш ҳаққининг 50 бараваридан 100 бараваригача миқдорида жарима ёки 6 ойгача қамоқ ёхуд 3 йилгача озодликдан маҳрум қилинади.

217-моддада “Диний йиғилишлар, кўча юришлари ва бошқа диний маросимлар ўтказиш қоидаларини бузиш, шундай ҳаракатлар учун маъмурий жазо қўлланилгандан кейин содир этилган бўлса, энг кам иш ҳаққининг 50 бараваридан 75 бараваригача миқдорида жарима ёки 6 ойгача қамоқ ёхуд 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиниши белгиланган”.

229-моддага кўра диний таълимотдан сабоқ бериш тартибини бузиш энг кам иш ҳаққининг 50 бараваридан 100 бараваригача миқдорида жарима ёки 3 йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд 6 ойгача қамоқ ёки 3 йилгача озодликдан маҳрум қилинади.

244-моддада Жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тайёрлаш ёки тарқатиш диний-экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоларини юзага келтириш ёки фуқароларни зўрлик билан кўчириб юборишга даъват этиш, ваҳима чиқаришга қаратилган материалларни тайёрлаш, тарқатиш энг кам иш ҳаққини 50 бараваридан 100 бараваригача миқдорида жарима ёки 3 йилгача ахлоқ тузатиш ишлари ёхуд 6 ойгача қамоқ ёки мол-мулки мусодара қилиниб ёки қилинмай 3 йилгача озодликдан маҳрум қилиниши белгиланган.

Диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғоялари билан фуқаролар тотувлигини бузиш, вазиятни беқарорлаштириш ҳам энг кам иш ҳақининг 50 бараваридан 100 бараваригача миқдоридан жарима ёки 3 йилгача аҳоқ тузатиш ишлари ёхуд 5 ойгача қамоқ ёки мол-мулки мусодара қилиниб ёки қилинмай 3 йилдан 5 йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Ушбу модданинг 1 ёки 2-қисмида кўрсатилган ҳаракатлар:

- 1) олдиндан тил бириктириб ёки бир гуруҳ шахслар томонидан;
- 2) хизмат мавқеидан фойдаланиб;

3) диний ташкилотлардан, шунингдек чет эл давлатлари, ташкилотлари ва фуқаролардан олинган молиявий ёки бошқа моддий ёрдамдан фойдаланиб содир этилган бўлса, мол-мулки мусодара қилиниб 5 йилдан 8 йилгача озодликдан маҳрум қилинади.

2.3. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган диний конфессиялар ва ташкилотлар

Мустақилликнинг дастлабки кунлариданоқ мамлакатимизнинг барча фуқаролари ҳақиқий эътиқод эркинлигини ҳис эта бошладилар. Бугунги кунда Ўзбекистонда турли дин вакилларининг ҳеч қандай тўсиқларсиз ўз динларига эътиқод қилишлари учун барча шароитлар яратилган. Собиқ шўро даврида республикада бор-йўғи 87 та масжид ва 2 та мадраса фаолият кўрсатган бўлса, ҳозир Ўзбекистон мусулмонлари идораси бошқаруви остида расмий рўйхатдан ўтган, барча қулайликлар яратилган 2042 (2017 й.) дан ортиқ масжид, 10 та мадраса ва Тошкент Ислом иснститути фаолият кўрсатиб турибди. Мустақиллик йилларида 110 мингдан ортиқ мусулмон ҳаж ва 80 мингдан ортиқ Умра сафарини амалга оширдилар.⁴

Шунингдек, мамлакатимизда истиқомат қилаётган 130 дан зиёд миллат ва элат вакиллари ҳам ўзлари эътиқод қилаётган динларида эмин-эркин ибодат қилмоқдалар. Бугун республикада 16 турдаги 170 дан зиёд ноисломий

Ҳозирги вақтда диёримизда 130 дан зиёд миллат ва элат вакиллари ўзаро ҳамжиҳат яшамоқда, 16 та конфессияга мансуб диний ташкилотлар эркин фаолият юритмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 138-бет, 2017 йил.*

диний ташкилотлар расман фаолият кўрсатмоқда: 157 та христианлик, 8 яҳудий, 6 баҳойий, 1 Кришнани англаш жамоаси ва 1 та буддавий ибодатхонаси мавжуд.

1999 йил 7 апрель Президент Фармонига асосан Тошкент Ислом университети ташкил этилди. Ҳар йили мазкур Олий ўқув юрти ислом тарихи ва фалсафаси, диний қонунчилик, иқтисод ва табиий

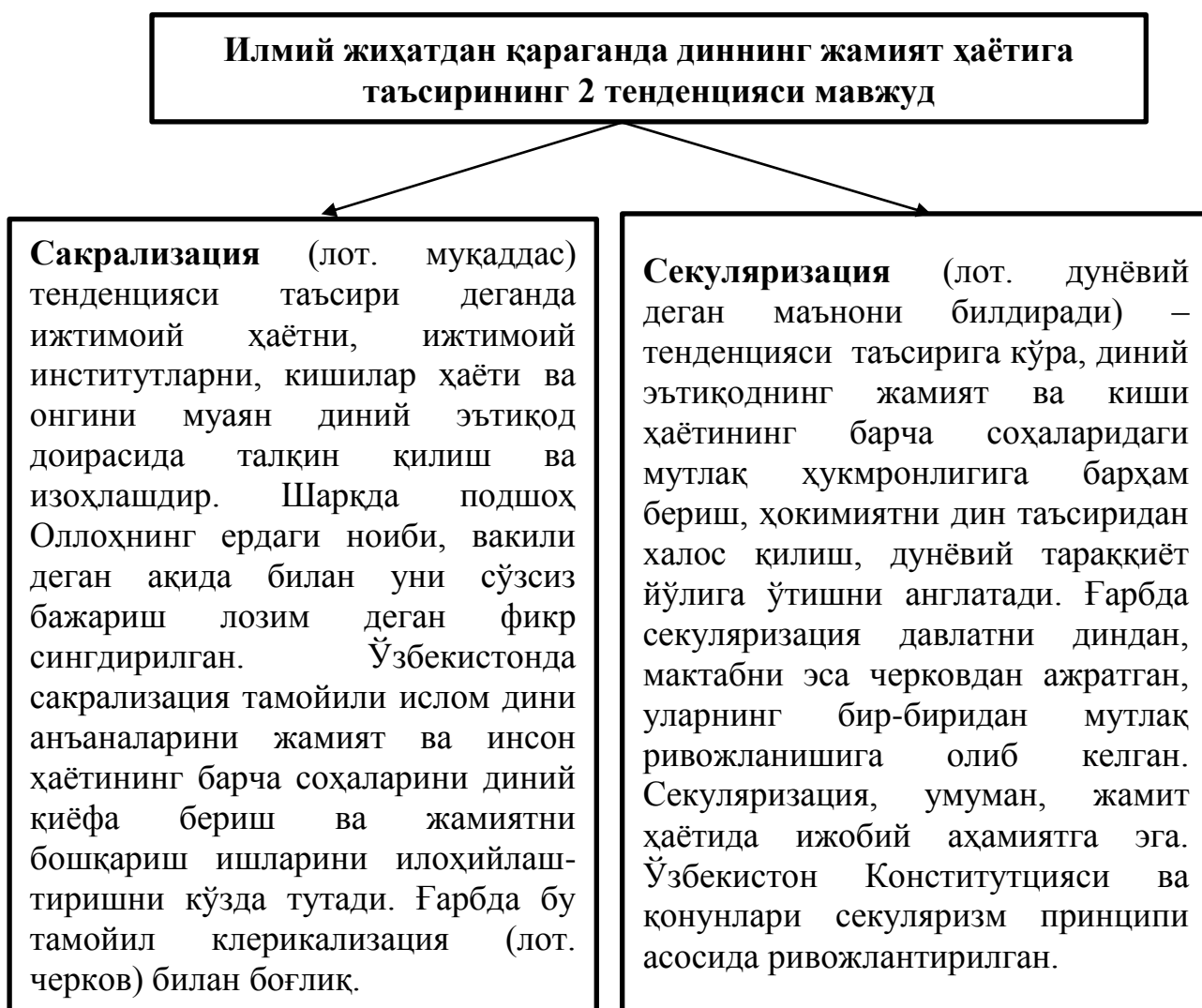
фанлар факультетларига 100 дан ортиқ абитуриентларни талабалikka қабул қилади. Университет қошида исломшунослик илмий тадқиқот маркази, манбалар хазинаси ҳамда академик лицей фаолият кўрсатмоқда. Тошкент

⁴ . Аюпов Ориф. Дунё. Сиёсат. Жамият. – Гулистон, 2017. 124-бет.

Ислом институти ва Бухородаги Мир Араб олий мадрасасида 366 талаба тахсил олади. Ўқитувчилардан 87 тасидан 12 таси фан номзоди, 38 таси фан магистри. Ўрта махсус ислом билим юртлирида 1071 талабага 246 педагог дарс беради. Уларнинг 12 таси фан номзоди, 33 таси магистр. (“Халқ сўзи”, 2017 йил 16 декабрь)

Умуман, дин ҳозирги шароитда муҳим ижтимоий-маданий ҳодисадир. Диннинг жамият маънавий-маърифий ҳаётида тутган ўрнини билиш учун унинг жамият ва шахс ҳаётида қандай ўрин эгаллашини, диннинг давлатга ва шахснинг динга муносабатини тарихан қандай ўзгариб борганлигини илмий таҳлил қилиш лозим бўлади.

2.3.1-чизма

Дин ахлоқий тарбия соҳасида муҳим аҳамиятга эга вазифани бажаради. Бироқ динни сиёсий мақсадлар учун никоб қилиб олиш, диний давлат барпо этиш воситасида яна ўрта аср сакрализация тенденциясини ижтимоий ҳаётда тиклашга уриниш дунёвий кадрларга асосланган конституциямиз ва амалдаги қонунларимизга зиддир.

Республикамизда диний ташкилотлар ва фуқароларнинг диний эътиқод билан боғлиқ муаммолар фақатгина дин соҳасидаги мавжуд муаммолар билан

чекланмайди, балки унга комплекс ёндашув зарур. Бу маммоларни бартараф этиш учун:

Диний эътиқод билан боғлиқ муаммоларга комплекс ёндашув зарур:

1) Мамлакатда демократияни ривожлантириш, жамиятни демократлаштириш, мавжуд сиёсий тизимни барқарор ривожлантиришни тақозо қилади.

2) Бозор иқтисодиётини ривожлантириш асосида аҳоли моддий турмуш даражасини яхшилаш қолақ давлатларда кескин тус олмақда.

3) Аҳолининг маданий савиясини ошириш, бу диний ақидапарастликнинг муҳим манбаларидан бири жаҳолатдир.

Муқаддас динимиз, миллий қадриятларимизни, буюк азиз авлиёларимизнинг хотираси, меросини тиклаш, қадамжоларини обод қилиш бўйича жуда кўп ишлар қилинди ва қилинмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 466-бет, 2017 йил.*

1992 йил Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги дин ишлари бўйича қўмита ташкил этиш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

1. Вазирлар Маҳкамасининг “Баҳоуддин Нақшбанд таваллудининг 675 йиллигига тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш ҳақида”ги қарори қабул қилинди.

2. 1995 й. Вазирлар Маҳкамасининг “аз-Замахшарийнинг 920 йиллиги ва Нажмиддин Кубронинг 850 йиллиги ўтказиш” бўйича фармойиш чиқди.

3. 1996 й. Тошкентда Евангел-христиан черковининг 100 йиллиги нишонланди.

4. Немис Евангел-лютеранлар черковининг (Кирхаси)нинг 100 йиллиги нишонланди.

5. 1997 й. Вазирлар Маҳкамасининг “Имом ал-Бухорий таваллудининг 1225 йиллигини нишонлаш тўғрисида”ги қарори қабул қилинди.

Биргина 2017 йилнинг ўзида:

6. Ўзбекистон Президентининг 2017 йил 14 февралдаги Қарори билан “Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот маркази” ташкил этилди.

7. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 19 майдаги “Муборак Рамазон ойини муносиб тарзда ўтказиш тўғрисида”ги Қарори билан унинг ижроси таъминланди.

8. Ўзбекистон Президентининг Қарори билан 2017 йил 23 июнда “Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Ўзбекистондаги Ислон маданияти маркази” ташкил этилди.

10. 2017 йил 15 декабрь Президент Қарори билан “Ўзбекистон Ислон Академияси” ташкил этилди.

11. Тошкент шаҳрида Ўзбекистондаги Ислон маданияти марказини барпо этилади.

12. Имом Бухорий номидаги халқаро илмий тадқиқотлар маркази тузилди.

13. “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги (2018 йил 16 апрелда) Президент Фармони қабул қилинди.

14. “Тўй-ҳашамлар, оилавий тантаналар, маърака ва маросимлар, мархумларнинг хотирасига бағишланган тадбирлар ўтказилишини тартибга солиш тўғрисида”ги Олий Мажлис Сенатининг (2018 йил 29 июнь) қарори қабул қилинди.

Умуман, Ўзбекистон халқи қадимдан бағрикенг халқ бўлгани сабаб қадимда ҳам бугунги кунда ҳам бошқа дин ва конфессия вакиллари билан тинч тотув яшаб келмоқда.

Афсуски, ушбу тинчликни кўра олмайдиган баъзи ғараз мақсадли кучлар халқимизни асл илдизларидан маҳрум қилиш мақсадида динни ниқоб қилган ҳолда турли ақидапарастлик ва миссионерлик ғояларини хуфёна тарғиботи билан шуғулланаётганлари ҳам бор гап. Улардан миссионерларни оладиган бўлсак улар, энг аввал динидан унча хабардор бўлмаган, динга енгил муносабатда кун кечираётган ёки ўзини мусулмон ҳисобласа-да, ҳаётида мусулмончиликнинг бирон-бир асорати қолмаган шахслар, шунингдек, кам таъминланган, бемор, ёлғиз қолган фуқаролар, хатто қар, соқов ногиронлар орасида ҳаракат олиб борадилар. Зиммасидаги фуқаролик мажбуриятлари, ҳақ-хуқуқлари ва динимизнинг асосий тартиб-қоидаларидан яхши хабардор бўлган кишига яқин ҳам боришмайди. Ҳа, шариатимизда илмнинг ҳар бир мўмин ва мўмина учун фарзи айн қилиб белгилангани ҳикмати бекорга эмас.

Бу юк аждодимиз Имом Бухорий ҳазратларининг “Дунёда илмдан бошқа нажот йўқ ва бўлмайди ҳам” деган ҳикматларини ёдда тутиб, ёшларимизни дунёқараши кенг, имон-эътиқоди мустаҳкам бўлиши учун илмга йўналтириш барчамизнинг долзарб вазифамиздир. Чунки барча хатолар ва муаммоларнинг боши илмсизликдир.

“Бағрикенглик” тушунчаси илмий фаолият ва ижтимоий ҳаётнинг турли соҳалари, жумладан, сиёсат ва сиёсатшунослик, социология, фалсафа, илоҳият, қиёсий диншунослик каби соҳаларда кенг истифода этиладиган тушунчалардан бири ҳисобланади. Лотинча “толеранс”, яъни “чидамоқ”, “сабр қилмоқ” маъносини англатган бу сўз, асосан бир инсоннинг бошқа инсон дунёқарашига тоқат қилишини билдирса-да, этимологик таҳлил ҳар доим ҳам унинг том маъносини очиб беравермайди.

Ислом дини ўзининг илк давридан оқ бағрикенглик дини сифатида намоён бўлди. Исломда эътиқод эркинлиги очиқ-ойдин эълон қилинган: “Бақара” сурасининг 256-оятда “Динда зўрлаш йўқ”, дейилган.

Умуман олганда, Қуръоннинг 50 дан ортиқ сурасидаги юзлаб оятларда мусулмонлар мўмин-қобиллик, тинчликпарварлик ва бошқа эътиқод вакилларига нисбатан бағрикенглик даъват этилган.

Муҳаммад алайҳиссалом ҳам ўз ҳаётлари давомида ҳеч қачон ҳеч кимни исломга киришга мажбур қилмаганликларини, бирон марта у ёки бу ҳарбий ҳаракат диний эътиқод туфайли бўлмаганини ҳам ёддан чиқармаслик лозим.

Тарихдан маълумки, ҳар қандай давлатнинг барқарорлиги ундаги халқлар, миллат ва элатларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари фақатгина қонуний ҳужжатларда белгиланишига эмас, балки уларнинг амалда қай даражада ўз тасдиғини топишига ҳам боғлиқдир. Шу нуқтаи назардан караганда, мамлакатимизда фуқароларнинг виждон эркинлиги билан боғлиқ ҳуқуқлари нафақат қонун билан мустаҳкамлаб қўйилгани, балки амалиётда унинг асосий тамойилларга қатъий риоя қиланаётгани ҳаётий далиллар билан тасдиқланаётганини таъкидлаш зарур.

3-боб. МАРКАЗИЙ ОСИЁ ДИНЛАРИ

3.1. Динларнинг тарихий илдизлари ва шакллари.

3.2. Зардуштийлик дини.

3.3. Яхудийлик дини таълимоти.

3.4. Ўрта Осиёга Буддавийлик ва Христианлик динларининг кириб келиши.

3.1. Динларнинг тарихий илдизлари ва шакллари

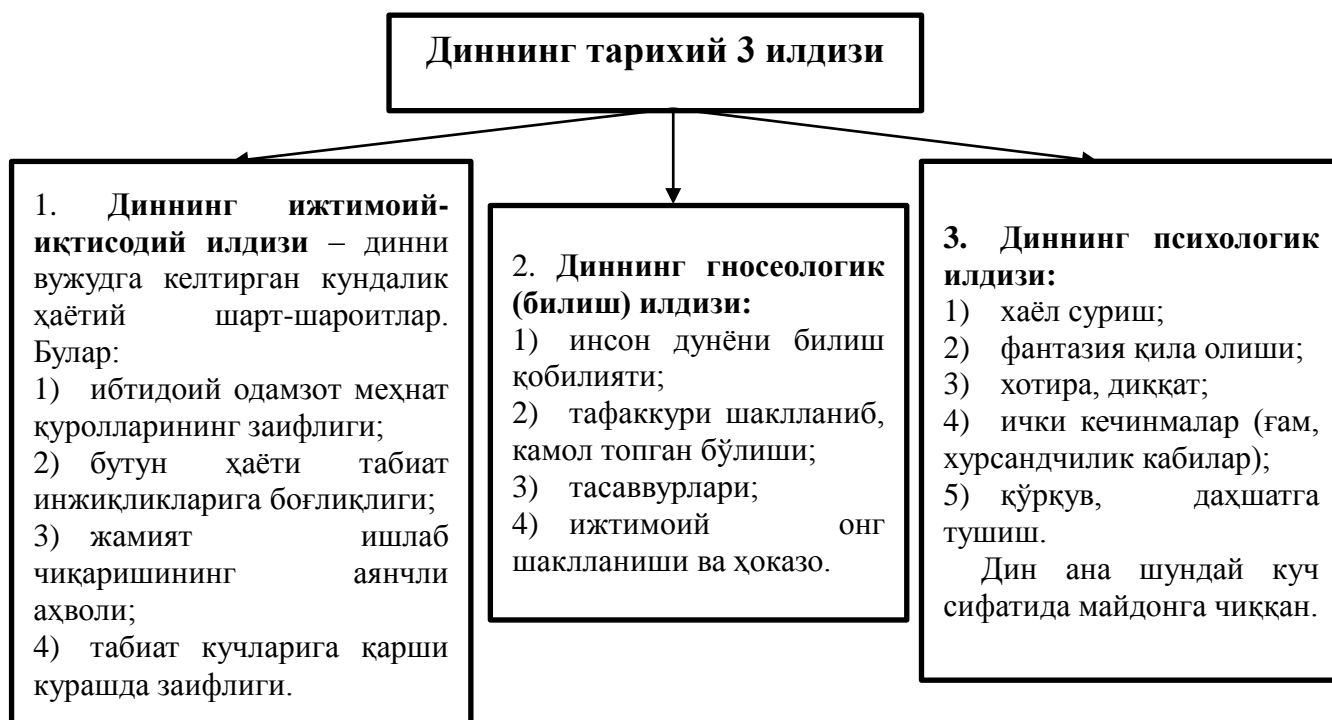
Биз бугун амалга ошираётган Харакатлар стратегиясининг бешинчи устувор йўналишида ҳам миллатлараро тотувлик ва диний базрикенгликни таъминлаш бўйича энг муҳим вазифалар белгилаб берилган.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 465-бет, 2017 йил.*

Диннинг илдизи – диннинг вужудга келиши, унинг қайта тикланиш зарурияти ва имкониятини, умуман, унинг салоҳиятини яратувчи омиллар йиғиндисидир. Бу илдизлар уч қисмдан иборат. Уларнинг биронтасисиз диннинг вужудга келиши мумкин эмас эди.

Марказий Осиё халқларининг шаклланиш тарихининг мураккаб ва ўзига хос томонлари мавжуд. Бу вазият уларнинг диний турмушларида ҳам ўз аксини топди. Бу тарихий жараённинг мазмуни диннинг қадимги шакллари, кўринишлари турли хилдир. Марказий Осиё ҳудуди халқларининг дастлабки манзилгоҳлари Фрғона водийси тош даврида – эрамизгача бўлган 1 миллион 500 мингинчи йилларда вужудга келиб, Тешиктош, Шеробод ва бошқа ерларда маданият шакллана бошлаган.

3.1.1 - чизма

1. **Тотемизм** – индеецлар тилида “унинг руҳи”: ҳайвон ва ўсимликларга ишониш. Шимолий Америкада яшайдиган Ожибва қабиласи тилида “унинг руҳи” маъносини ангалатади.

- 1) одамлар жамоалари бирлигини тотем ёрдамида янада мустаҳкамлаган. Уларни “ўзиники” ва “бегона”ларга ажратиш орқали ўзлигини тушунтиришга ёрдам берган;
- 2) инсонни табиатга ҳурмат руҳида тарбиялаган ва у билан уйғун яшашга ўргатган;
- 3) асосий вазифаси бирлаштирувчилик, тартибга солиш функциясини бажарган.

2. **Анимизм** (лот. рух) – киши руҳи, жоннинг бирлигига ишониш. Рух истаган вақтда тарк этиши мумкин. Рух одам вафот этиши туфайли танани тарк этгач инсонларга турлича муносабатда бўлади, дастлаб одамларга зарар етказиши мумкин. Лекин вақт ўтиши билан одамларга муносабати ўзгаради.

3. **Шомонлик ёхуд сеҳргарлик**. “Шомон” тунгусча сўз бўлиб, “ўта ҳаяжонланган”, “жазавали киши” маъносини англатади. Шомон – у ёки бу қабиланинг “руҳонийси”. Ўзига хос умумийлиги – шомонларнинг алоҳида илоҳий қудратларга ишонишидир. Шомонликка даъвогар одам “шомонлик касали”га (руҳий касал) йўлиқиши керак. Баъзан шомоннинг чақириғи билан руҳларнинг ўзи шомоннинг олдига келади, танасига киради, пичирлаб гаплашади. Шомонизм учун хос бўлган хусусият – руҳга ишониш. Тажрибали шомонлик элементларининг бугунги кундаги кўринишлари: истеъдодли гипнозчилар, фолбин, кўзбўямачи, кўшиқчи, шоир, бахшилар бўлиши ҳам мумкин.

Сеҳргарлик – одам, ҳайвон ва табиатга ғайритабиий йўл билан таъсир ўтказиш мақсадида бажариладиган хатти-ҳаракатлар ва бидъатлар. Турлари:

- 1) бировга зиён-захмат етказиш (душманга);
- 2) ҳарбий сеҳргарлик;
- 3) муҳаббат (иссиқ-совуқ қилиш, жинс сеҳргарлиги ҳамдир);
- 4) даволаш сеҳргарлиги;
- 5) об-ҳаво сеҳргарлиги;
- 6) хўжалик сеҳргарлиги ва ҳоказо.

4. **Фетишизм** – португал, французча сўз – “сеҳрли нрса”, жонсиз нарсага ишониш. Жонли ва жонсиз фетишларга сиғиниш. Жонли фетишлар: илонга, қарға, бўри, айиқ, хўкизга сиғиниш. Фетишизм кўринишларидан бири бутпарастликдир. Ҳайвон кифасидаги предметга. Бизда ҳозир ҳам седана, тасбех, мунчок, қалампирмунчок, исирик, кўзтикан, пиёз, саримсоқ, қора мурч; дарахтлардан: ёнғоқ, чинор, анжир, жийда, арча ва ҳоказолар ҳозиргача яшаб келади.

5. **Уруғ – қабила динлари.**

6. **Миллий динлар:**

- 1) Иудаизм.
- 2) Ҳиндуизм.
- 3) Синтоизм.
- 4) Даосизм.
- 5) Конфуцийчилик.

Конфуцийлик (асосчиси милод. ав. 551-479-йилларда яшаган хитойлик Кун-Фуцзи) – ижтимоий-ахлоқий ғоялари билан машхур бўлган Хитойдаги етакчи фалсафий мактаблардан бири. Конфуцийликда инсон тарбиясида мураса, сабр-қаноат, кечиримлилик, бағрикенглик ғоялари муҳим ўрин тутишига эътибор қаратилган. **Конфуцийчилик** – Хитойдаги ахлоқий-сиёсий таълимот. Кейинчалик 3 асосий фалсафий-диний оқимлардан бири (даосизм ва буддизм билан бирга). Конфуцийлик таълимотидаги **“Шахс ўзи учун эмас, балки жамият учун шахсдир”** деган ғояси ҳозир ҳам ўз аҳамиятини йўқотган эмас.

Бу зоя “Бешикдан қабргача илм изла”даги машхур ҳадисга ҳамоҳангдир.

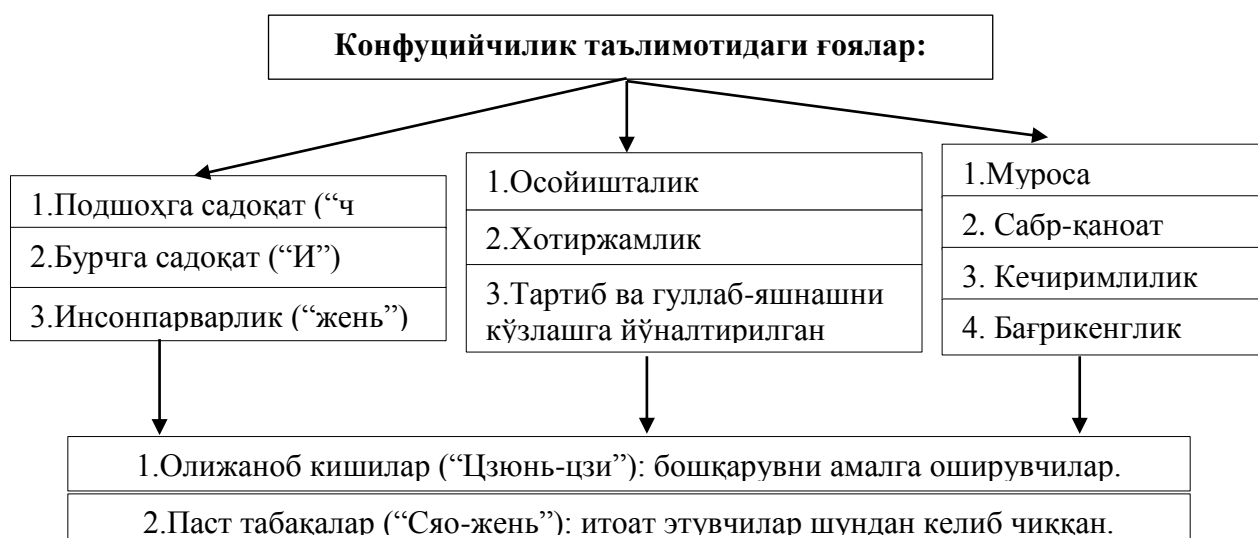
*Шавкат Мрзиев,
1-жилд, 27-бет, 2017 йил.*

“Агар сен халқингни бир йил боқмоқчи бўлсанг, бугдой эк, ўн йил боқмоқчи бўлсанг дарахт эк, агар асрлар давомида боқмоқчи бўлсанг билим, илм эк”.

*Конфуций, Хитой файласуфи
(милоддан аввалги 551-479 йиллар)*

Конфуций фалсафий ғояларининг ижодий ривожини, унинг муқобил кўриниши бўлган моизм таълимотида ўз ифодасини топган (асосчиси Мо-цзи бўлиб, милоддан аввалги 479-431 йилларда яшаган). Бу мактаб номаёндалари этика муаммоларига алоҳида эътибор бериб, ахлоқий меъёрларнинг бажарилиши учун қаттиққўл ҳокимият лозим, деб ҳисоблаган. Конфуций ёшлар тарбиясида маънавий камолотнинг ўрнини мутлақлаштиради. Шу билан бирга, у ижтимоий тенглик бўлиши учун жамиятнинг барча аъзолари учун умумий мажбурий меъёрлар, ҳамма учун манфаатли мезонлар зарур деб ҳисоблайди⁵.

3.1.3 - чизма

⁵ Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалар луғати. -Т.: “Akademiya”, 2007.-175-176-бетлар.

Кейинчалик конфуцийчилик мактаби вакиллари бу таълимотни ривожлантирди:

1) **Мэн-цзи таълимотига кўра:** ҳукмдорнинг шахсий манфаатидан мамлакат, халқ манфаати устунлиги ҳамда ноинсоф подшони ағдариб ташлашга халқ ҳукуқи борлиги ғоясини шакллантирди. Ижтимоий тенглик осмоннинг иродаси мавжудлиги билан асосланади.

2) **Сюн-цзи таълимотига кўра,** “осмон” – табиатнинг бир қисми бўлиб, у онгга эга эмас. Инсон нарсаларнинг яшаш қонунлари (“дао”) ни билиб олгач, улардан ўз манфаати учун фойдаланишлари лозим.

Конфуцийчиликда қонун инсон манфаатларига хизмат қилмоғи керак, дейилади.

Конфуцийчилик милодий I асрда давлат таълимотига айланди. IX асрда буддизм, XI асрда даосизм устидан тўла ғалаба қозонди. Бунга, айниқса, Сун даври (960-1279) да неоконфуцийчилик ривожланганлиги туфайли эришилди.

Марказий Осиёдаги фалсафий ғояларни **монийлик ва маздакийлик** таълимотида ҳам кўрамиз, улар жамиятда адолат, эркинлик, тенг ҳуқуқлилик тамойилларини қарор топтиришга даъват этган. Бу ғоялар Ватан озодлиги учун курашган Муқанна бошчилигидаги ҳаракатнинг маънавий манбаларидан бири бўлиб хизмат қилган.

Мамлакатимиз тарихи ислом дини юртимизга кириб келгунига қадар ҳам минг йиллар мобайнида амал қилиб келган турли ғоялар тизимига эга бўлганидан далолат беради. Араблар юртимиз ҳудудини босиб олганларидан сўнг ўзларининг ғояларига мос келмайдиган жуда кўп маънавий бойликларни аёвсиз йўқ қилишган. Бу ҳақда Абу Райхон Беруний “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар” асарида ёзганидек, “Қутайба Хоразм хатини яхши биладиган, уларнинг хабар ва ривоятларини ўрганган ва билимини бошқаларга ўргатадиган кишиларни ҳалок этиб ва буткул йўқ қилиб юборган эди. Шунинг учун ҳам у (хабар ва ривоятлар) ислом давридан кейинги ҳақиқатни билиб бўлмайдиган даражада яширин қолди”.

3.2. Зардуштийлик дини

Мамлакатимизга хос илк ғоялар зардуштийлик тарзидаги диний-фалсафий таълимот сифатида шаклланган. Унинг ғоялари билан боғлиқ кадриятлар бугунги кунгача яшаб келмоқда ва халқимиз турмуш тарзининг ўзига хос хусусиятларини белгилашда нафақат унинг маънавий-маърифий мероси, у билан бирга халқимизнинг маънавий руҳий тикланиши ва кадриятларимизни асраб-авайлашнинг негизи ҳамдир.

Тарихий меросни асраб-авайлаш, ўрганиш ва авлодлардан авлодларга қолдириш давлатимиз сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишларидан биридир.

Шавкат Мирзиёев, 1 – жилд, 29 – бет, 2017 йил.

Мамлакатимиз ҳудудида мавжуд бўлган 4 мингдан зиёд моддий-маънавий обида умужаҳон меросининг ноёб намунаси сифатида ЮНЕСКО рўйхатига киритилган. Қарийб 3 минг йил муқаддам Хоразм воҳаси ҳудудида яратилган, “Авесто” деб аталган бебаҳо маънавий обида алоҳида ўрин тутди. Қадимги Хоразм, Сўғдиёна ва Бактрияда илк бор шаклланиган, аждодларимиз томонидан яратилган дастлабки ёзма манба – “Авесто” китобида ҳам эзгулик ғоялари илгари сурилган.

Зардуштийликка тахминан 2700 йил олдин Хоразмда яшаган тарихий шахс Зардуш Сепитама асос солган. У ижтимоий-сисий ва иқтисодий муносабатларга мос диний тизимнинг асосини ишлаб чиққан. “Зардуш” сўзи қадимги форс тилида туя, зарат, сариқ, яъни кекса туячи, туячилар авлоди деган маънони англатади. “Зардуштийлик” атамаси мазкур динга нисбатан Ўрта асрлардан бошлаб қўлланилган.

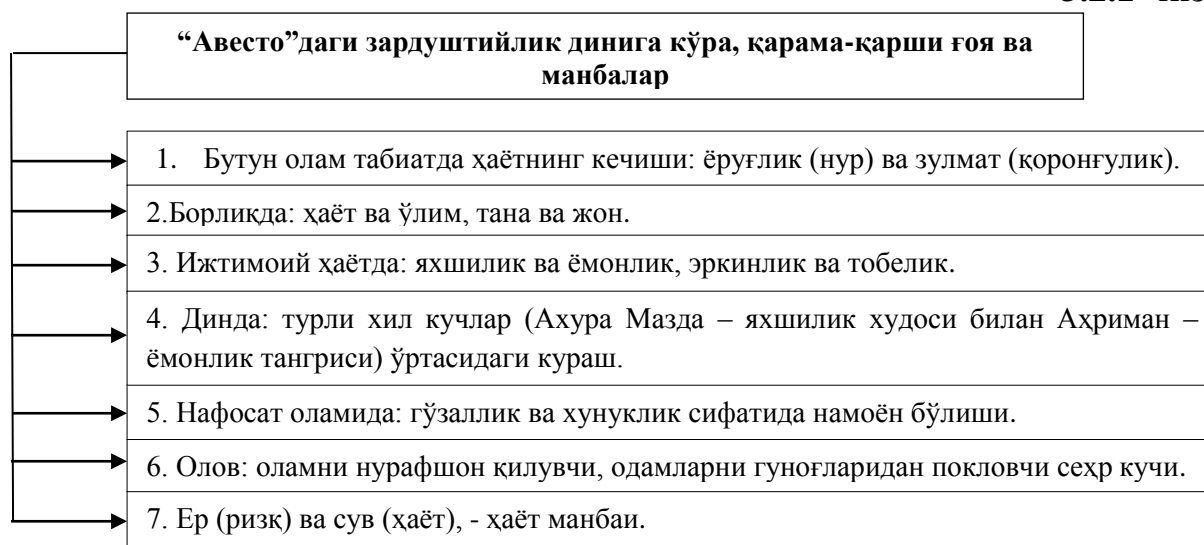
“Авесто” – мил.ав. VII-VI асрларда Марказий Осиё ҳудудида, Хоразм воҳасида яратилган ва “Авесто”, яъни “Ҳаёт йўриқномаси” деб ном олган китоб, зардуштийлик динини шакллантиришга асос бўлган назарий манбаларнинг умумий номи ва бу диннинг асосий китоби. Марказий Осиё халқларининг қадимги даврлардаги моддий ва маънавий ҳаёти, диний қарашлари, олам ва одам тўғрисидаги тасаввур, урф-одатлар ва қадриятлари ҳақида маълумот беради. Мил.ав. XIII асрдан то милоднинг IV асригача бўлган даврдаги тарихий воқеаларни акс эттирган.

Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримов “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида “Авесто”нинг туб маъно-моҳиятини белгилаб берадиган “Эзгу фикр, эзгу сўз, эзгу амал” деган тамойили ҳозирги замон учун ҳам беҳад ибратлидир,⁶ деган эди. “Авесто”да маънавий юксакликка даъват этиш, одамлар ўртасида меҳр-оқибат туйғуларини мустаҳкамлашга оид фикрлар, эзгу ғоялар, маъбудалар шаънига айтилган мадҳиялар, дуолар ҳам ўз ифодасини топган. Дуализм, руҳ ва моддий ҳаётнинг ўзаро уйғунлигини тан олишга асосланган зардуштийлик динига кўра, бутун олам ёруғлик ва зулмат, ҳаёт ва ўлим, тана ва жон, яхшилик ва ёмонлик, эркинлик ва тобелик сингари қарама-қарши ҳодисалар ўртасида азалий ва абадий кураш асосига қурилган. Бу кураш яхшилик худоси Ахура Мазда билан ёмонлик тангриси Ахриман орасидаги доимий олишув тимсолида ҳеч қачон тўхтамайди.

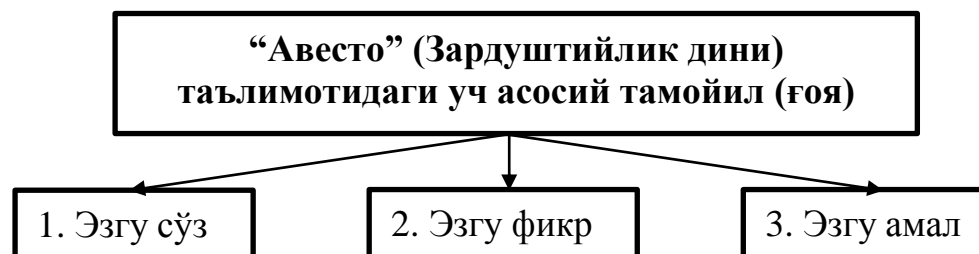
⁶ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч.-Т.: Маънавият, 2008.-32-бет.

3.2.1-чизма

Бу таълимотда эзгулик сари қўйган одам уч асосий тамойил, яъни ниятнинг эзгулиги, сўз ва шартларнинг бутунлиги, амалларнинг инсонийлигига асослансагина мақсадга етиши таъкидланади. Булар жамият ва инсон учун ўта муҳим бўлган қадриятлар ҳисобланади “Авесто”даги мадҳия, ривоят ва ҳикоятлар нафақат Турон ўлкасида, балки Эрон, Ҳиндистон ва Кичик Осиё, ҳатто Юнонистон худудида вужудга келган афсона ва дostonларнинг яратилишида ҳам катта аҳамиятга эга бўлган.

3.2.2-чизма

Тарихчи Маъсудийнинг ёзишича, подшо Доро ибн Доро хазинасида “Авесто”нинг 12 минг олтин тахтага, Балхийнинг “Форснома” китоби ва Абу Райхон Берунийнинг асарларида келтирилган маълумотларга кўра, 12 мингта мол терисига тилла сувида ёзилган 32 та китобдан иборат нусхаси бўлган. Македониялик Александр мил.ав. 334-329-йилларда Марказий Осиёни забт этган даврда “Авесто”нинг кўпгина саҳифалари ёқиб юборилган. Александр китоб нима эканини, унда акс этган ғоялар одамларга қандай таъсир кўрсатиши мумкинлигини яхши билган. Шу билан бирга, у ўз қўшинига қаттиқ қаршилик кўрсатган юртимиз халқларининг ғоялари “Авесто”да ўз ифодасини топганини, ўша даврдаги авлод-аждодларимизнинг истибодга бош эгмасдан, китобдаги ушбу ғояларга таянган ҳолда, тез орада яна истиқлол учун курашга чиқишини ниҳоятда яхши тушунган.⁷

⁷ Назаров Қ. Ғоялар фалсафаси. -Т.: Akademiya, 2011-18-19-бетлар.

3.2.3-чизма

“Авесто” таълимотида яхшилик ва ёвузлик ғояси

1. Яхшилик худоси Ахура Мазда ёвузлик худоси Ахриманга қарши курашда 6 та энг яқин ёрдамчига таянади:

- 1) Эзгу фикр (Воху Мона) пода ва чорва худосига.
  - 2) Юксак ҳақиқат (Аша Ваҳшита, ҳокимият) маъдан худосига.
  - 3) Муқаддас итоат (Сиэнта Арамата) га.
  - 4) Мангулик (Амэртат) ўсимликлар дунёсини бошқарадиган худога.
  - 5) Итоаткорлик, интизом (Анаҳита, сароши)
  - 6) Тақдирни белгиловчи худо (Аши) га ва бошқа.
- Уларга ўзига йўлдош илоҳлар ёрдам берган.

2. Ёвузлик худоси Ахриман яхшилик худоси Ахура Маздага қарши курашда

- 1) Девлар, сеҳргарлар, ёмон ҳукмдорлар ёрдам беради. Улар табиатнинг 4 унсури: олов, ер, сув, осмон (ҳаво) га зарар етказади.
- 2) Улар бировни кўролмаслик, ялқовлик, ёлғон, нифоқ солиш сингари иллатлар билан куролланган.

Ахура Мазда яратган худолар кейинчалик диний тизимда Куёш худоси Митра одамларнинг ҳимоячиси сифатида Эронда унинг ўрнини босган. Масалан, Қадимги Грецияда, Қадимги Римда Митра кенг тарқалган. Диний таълимотда дунёнинг тузилиши, яратилиши тарихи 12 минг йилликдан иборат 4 босқичга бўлинади. Уларнинг ҳар бири 3 минг йил давом этган.

3.2.4 -чизма

Дунёнинг яратилишдаги (12 минг йиллик) 4 босқичи

1. **Биринчи босқичда:** рух, ғоя ва нарсалар бўлмаган.

2. **Иккинчи босқичда:** донишманд Ахура Мазда осмон, юлдуз, ой, қуёш, табиат, Одам Ато, буқа кабиларни яратган.

3. **Учинчи босқичда:** “Авесто”да қайд этилган персонажлар фаолияти бошланган. Яхшилик тантанага хизмат қилган.

4. **Тўртинчи босқич:** ҳар минг йилда дунёга 3 та халоскор (пайғамбар) келади

**“Авесто”нинг 21 китобидан фақат сақланиб
қолинган 4 китоби қолган**

3.2.5-чизма

1. **Видевдат:** “Девларга қарши қонунлар”. Ахура Мазда (яхшилик худоси) Ахриманни ёмонликдан қайтаришга бағишланган.

2. **Виспрат:** “Ҳамма ҳукмронлар” китобидан ибодат номозлари

3. **Ясна:** “Ибодат”, “Маросим” китоби худоларга сиғиниш ва мурожаатидан иборат

4. **Яшт:** “Қадрлаш”, “Ҳамду сано” китоби худоларни шарафловчи қадимги гимнлар, эзгуликка ёрдам. Ибодат калималари “Кичик Авесто”да ҳам мавжуд.

Қадимги аждодларимизнинг эзгу ғоялари ва миллий давлатчилик анъаналари акс этган бу китоб фақат мустақиллик йилларида ҳақиқий қадр-қиммат топди. Республика ҳукумати ташаббуси билан ЮНЕСКО нинг 1999 йил ноябридаги бўлиб ўтган 30-сессиясида “Авесто” яратилганининг 2700 йиллигини дунё миқёсида нишонлаш ҳақида қарор қабул қилинди. Шунингдек, “Авесто”нинг инсоният маданияти ривожига, халқимиз ва миллий давлатчилигимиз тарихидаги улкан аҳамиятини ҳисобга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси “Авесто” китоби яратилганининг 2700 йиллигини нишонлаш тўғрисида” (2000 йил 29 март, 110-сонли) қарор қабул қилди ва 2001 йилда бу сана кенг нишонланди. VIII асрда Марказий Осиёга ислом дини кириб келиб, кенг тарқалгунига қадар зардуштийлик маҳаллий халқларнинг асосий дини ҳисобланган.

Монийлик динининг асосчиси Сурайк Патик (216-277) ҳисобланади. Кейинчалик унга Моний – “Рух” лақаби берилган. Монийлик динининг асосини нур ва зулмат ўртасидаги азалий кураш, нурнинг зулмат устидан ғалаба қозонишига ишониш ғояси ташкил этади. Моний ўзини “Само нури элчиси” деб ҳисоблаган ҳамда ўз таълимотида одамларни ўзаро урушмасликка, мол-дунё тўпламасликка даъват этган.

Маздакийликнинг асосчиси Маздак (470-529) бўлиб, бу дин асосида худо олдида ҳар қандай инсон тенг, жамият бойликлари ҳамма учун баробар деган ғоя этади. Шундан келиб чиқиб, ижтимоий тенгсизлик ёвузлик аломати деб ҳисобланган. Жамият аъзолари ўзаро ёрдам, адолат ва тенгликка чақирилган. Бойликка ружу қўйиш, шахсий манфаатлар учун кураш инкор этилган. Бу дин V – аср охирларида Марказий Осиё ва Эрон худудларида ижтимоий тенгсизликни йўқотиш учун кураш сифатидаги ҳаракатга айланган.

**Марказий Осиё ҳудудида исломгача қулдорлик
tizими емирилиши арафасида кенг тарқалган
динлардан**

1. Монийлик дини, таълимоти (асосчиси Сурайк Патал: 216-277)
Кейинчаллик унга Моний-Рух лақаби берилган. Зардуштийлик ичидаги янги оқим бўлиб, унинг ғояси:

- 1) Борликнинг икки субстанция руҳий асосини:
  - А) ёруғлик ва зулмат (нурнинг зулмат устидан ғалабаси)
  - Б) яхшилик ва ёмонлик (урушмаслик, ёмонлик қилмаслик)
  - В) эзгулик ва ёвузлик ташкил қилган
- 2) Бу дин зардуштийлик ва христианликнинг синтези ҳисобланади.
- 3) Христианлар монийликдан миссионлик ғоясини ўзлаштирган
- 4) Хукмрон мафкура қаршилигига учраган. У зардуш руҳонийлари томонидан жазоланган.
- 5) Пессимизм (хаётдан воз кечиш)ни тарғиб қилган.
- 6) Одамларни урушмаслик, мол-дунё тўпламасликка даъват қилган.

2. Маздакийлик V-VI аср (асосчиси Маздак: 470-529) да у дин таълимоти Марказий Осиё ва Эрон ҳудудида ижтимоий тенгсизликни йўқотиш ғояси билан боғлиқ:

- 1) У сомонийларга қарши деҳқонлар (ҳуқуқларини ҳимоя қилиб) га бошчилик қилган.
- 2) Барча инсонлар Худо олдида тенг.
- 3) Адолат ва тенглик, ўзаро ёрдам ғояси.
- 4) Жамият бойликлари ҳамма учун баробар бўлиши керак.
- 5) Жамиятда ижтимоий тенгсизлик – бу ёвузлик аломати ҳисобланади.
- 6) Эзгулик ва ёвузлик ўртасида кураш, яхшилик билан тугайди.
- 7) Бойликларга ружу қўймаслик ғояси ва ҳоказо.

3.3. Яхудийлик дини таълимоти

Яхудийлик дини бўлган иудаизм (Иуда қабиласи номидан олинган) дини милоддан аввалги 2-минг йилликнинг охирларида – 1 минг йилликнинг бошларида вужудга келган. “Иудаизм” атамаси яхудий қабилалари иттифоқига кирган (Рувит, Симон, Ливин ва Иуда сингари) 12 қабиланинг энг катта номидан олинган. Милоддан аввалги X асрда улар Иуда қабиласи атрофида бирлаштирилган. Қабилла вакили Довуд Исроил – яхудий давлатининг подшоҳи лавозимини эгаллаган.

Яхудийлик дин (Иуда қабиласи номидан олинган)

1. Бу дин мил. авв.ги 2-минг йилликнинг охирлари – 1 минг йилликнинг бошларида вужудга келган.
2. “Иудаизм” атамаси яхудий қабилалари иттифокига кирган Рувин, Симон, Левин ва Иуда сингари 12 қабиланинг энг катта номидан олинган.
3. Мил. аввалги X асрда Иуда қабиласи атрофида бирлаштирилган. Қабила вакили Довуд Исроил – яхудий давлатининг подшоси лавозимини эгаллаган.
4. Яхудийлар ўтrockлашган давр Фаластин давлати деб номланган ва яхудий давлати вужудга келган. Бу дин яхудий пайғамбари ва қонуншуноси Мусо шарафига бағишланган бўлиб, баъзан Мусо дини деб аталади.
5. Яхудий дини жаҳон динига айланмаганлигининг 2 сабаби мавжуд:
  - 1) Бу дин маросимлари ниҳоятда кўп, уларни бажариш назоратга олинган.
  - 2) Бу динда яхудийлар классик (мумтоз) ғояси зўр бериб тарғиб қилиниб, яхудийларнинг бошқа миллат вакиллари билан никоҳга кириши ман қилинган.
6. Диний ҳаёт яхудий (Қуддус) ибодатхонасида марказлаштирилган. Мил.авв. X асрда Яхудий давлати подшоси Яхве (Қуддус) ибодатхонасини қурдирган ЭДИ.
7. Подшо энди худонинг ердаги ўғли, вакили деб эълон қилинган ва мил. авв. 621 йилда дин ишлари марказлаштирилди.
8. Мил.авв. 586 йили Вавилон подшоси Иерусалим шаҳрини босиб олиб, яхудийларнинг маълум қисмини Вавилонга ҳайдаб кетади.
9. Мил. авв. 538 йили Эрон подшоси Кир яхудий асрларини Фаластинга қайтаради. Иерусалим ибодатхонаси қайта тикланади.
10. Рим империяси мил.авв. 66 - 70 - йилларда яхудий давлатини босиб олиб, шавқатсиз жазолади. Яхудийлар Фаластиндан ҳайдаб чиқарилади, улар турли мамлакатларга тарқалиб кетади. Улар қайси давлатда яшамасин ўз жамоасини тузди.
11. Рим империяси кулагач “Талмуд” (яхудийча ўрганиш) диний китоби, кейинчалик унга шарҳ берилиб “Таврот” деб номланди.

Кўчманчи яҳудий қабилалари дастлаб кўпхудолик (политеистик) эътиқодлари ва маросимлари асосида вужудга келган. Милоддан аввалги 13-асрда Фаластинни босиб олгандан сўнг деҳқончилик билан шуғулланган. Сўнгра кўчманчи яҳудийлар ўтроқлашган даври Фаластин даври деб номланган. Милоддан аввалги X асрда яҳудий давлати вужудга келган.

Иуда қабиласининг худоси Яхве (Қуддус)га сиғиниш жорий этилган. Яхве бутун оламни бошқарувчи ягона худо деб эълон қилинган. Шу тарика умумдавлат (X аср мил.аввал.) динига айланган. Мил. авв. X асрда Яҳудий давлати подшоси Соломон ҳашаматли Яхве (Қуддус) ибодатхонасини қурдирди. Яхве ҳаёти ҳам инсонлар сингари тасвирланган, бир неча хотини ва болалари бўлган. Унинг фарзандлари ерга тушиб гўзал қизларга айланган. Подшо энди худонинг ердаги ўғли, вакили деб эълон қилинган. Тартиб худо томонидан ерда ўрнатилган.

Милоддан аввалги 621 йилда дин ишлари марказлаштирилди. Мил. авв. 586 йили Вавилон подшоси Иерусалим шаҳрини босиб олди, яҳудийларнинг маълум қисми Вавилонга ҳайдаб кетилди. Мил авв. 538 йил Эрон подшоси Кир томонидан асрлар Фаластинга қайтарилди, Иерусалим ибодатхонаси қайта тикланди.

“Яҳудийлар бугун азоб чексада ўзлари айбдор, вақти келиб Яхве уларни кечиради, барча халқлардан устун халқ бўлиб қолади”, дейилган.

3.3.2 -чизма

Иудаизм динининг муқаддас китоблари

1. **Библия (юнонча “Китоблар”):** Қадимги Аҳд ва “Талмуд”дир. Библия – “Қадимги Аҳд”нинг 5 китоби бўлиб, у “Мусулмон 5 китоби” деб ном олган. Бу 5 китоб:

- 1) **“Борлик” китоби** – олам, инсон Худо томонидан яратилган, гуноҳ қилмаслик, жаннатдан ҳайдалиш;
- 2) **“Чиқиш” китоби** – Мусонинг ҳаёти, фаолияти, мисрликлардан озод этиш, худонинг 10 васияти;
- 3) **“Сонлар”** – қонунчилик, Яҳудийларнинг Мисрдан олиб чиқиб кетилиши, то Фаластин босиб олингангача бўлган давр;
- 4) **“Ловий”** – оилавий ҳаёт ҳақидаги китоб;
- 5) **“Иккинчи қонун”** – бу диний қонунлар китоби.

2. **Библия христиан динининг ҳам муқаддас китоби** бўлиб, бу икки диннинг китоби бир ном билан аталсада 2 га бўлинади:

- 1) **Библия** – “Қадимги Аҳд” деб.
- 2) **Христиан дини китоби** “Библия” эса “Янги Аҳд” деб аталади.

Рим империяси мил. авв. 66-70 – йилларда Яҳудийлар давлатини босиб олиб, шафқатсиз жазолади. Яҳудийлар Фаластиндан ҳайдаб чиқарилди, улар турли мамлакатларга тарқалиб кетди. Қайси давлатларда яшасада, ўз жамоасини тузди. Шу тариқа синогоглар ибодат уйлари вужудга келган.

Рим империяси енгилгач “Талмуд” (яҳудийча “ўрганиш”) иудаизм ғояси диний, ҳуқуқий тасавурларни бирлаштирган диний китоб яратилди. Кейинчалик

“Талмуд” га шарҳ билан “Таврот” деб номланди.

Исроил давлати ташкил топгач (1948 й.) иудаизм давлат дини деб эълон қилинди. Иудаизм динида Мусо, Навин, Иброҳим, Исҳоқ каби пайғамбарлар мавжуд. Диний таълимотга кўра, худо Яхве иудаизм қонун-қоидаларини Мусо орқали одамларга тарқатган. Яхве Мусога Мисрда кул бўлиб юрган яҳудийларга олиб чиқиб кетишда ёрдам беради. Сино тоғида 10 та васият битигини беради. Васиятда ажнабий худоларга сиғинмаслик, бутхоналарни вайрон этиш, қуйма худо (бут) лар ясамаслик айтилган. Ахлоқ нормалари: ота-оналарни эъзозлаш, қотиллик қилмаслик, аралаш никоҳлар, ўғрилик, фоҳишалар, ёлғон гувоҳ бериш, биров мулкига кўз олайтириш қораланган.

Иудаизм сон-саноксиз буйруқ, тақиқ, маросимларга эга. Ҳар бир диндор 365 та тақиқни, 248 буйруқни билиши керак. Чақалоқ 8 кундаёқ суннат қилиниши лозим. Бу диндагилар туя, чўчка, қуён гўштини емайди. Ейиладиган гўштларда қон доғи бўлмаслиги керак. Шанба куни ишламаслик, овқат пиширилмайди, олов ёқилмайди, пулга қўл тегизилмайди. Пасха байрами, ўрим-йиғим, янги йил байрами, 7 кунлик куз байрами. Аёл киши эрининг итоаткори. Ҳар иудаист эркак аёл бўлиб яратилмагани учун дуо ўқийди. Аёл эрига итоат этувчи қилиб яратилгани учун худога миннатдорчилик билдиради ва ҳоказо.

“Сионизм” (Сион тоғи номидан олинган) “Худонинг арзандаси” деган даъвони байроқ қилиб олган.

Юртимизда ҳукм сураётган диний бағрикенглик муҳити туфайли мамалакатимизда 2 минг 200 дан ортиқ турли диний ташкилотлар фаолият юритмоқда. Турли дин вакиллари ўртасида ўзаро ҳурмат ва дўстона муносабатларни ривожлантириши, фуқаролар қайси дин ва эътиқодга мансублигидан қатъи назар, уларнинг тенг ҳуқуқлигини таъминлаш бундан буён ҳам энг муҳим вазифаларимиздан бири бўлиб қолади.

**Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 47-бет, 2017 йил.**

3.4. Ўрта Осиёда Буддавийлик ва Христианлик динларининг кириб келиши

Жаҳон динлари: Буддавийлик, христианлик, Ислом динлари ўзининг пайдо бўлган ҳудуддагина амал қилиб қолмай, бу динлар ер юзининг бошқа ҳудудларида ҳам ўз эътиқод қилувчиларини вужудга келтира олган. Бу динларга эътиқод қилувчилар миллий, этник, тил, ирқ, туғилган жойи, фуқаролик каби хусусиятларни ҳисобга олмайди. Бир ижтимоий иқтисодий формациядан иккинчи бир ижтимоий иқтисодий формацияга ўтиш даврида, жаҳон империяси учун жаҳон дини яратиш эҳтиёжи туғилган пайтда пайдо бўлди.

Бизнинг Конституциямиз ва қонунларимизда Ўзбекистон Республикасимизнинг барча фуқаролари миллати, тили ва динидан қатъи назар, тенг ҳуқуқ ва эркинликларга эга экани мустақамлаб қўйилган. Уларга ўз миллий маданияти, анъана ва урф-одатларини сақлаш ҳамда ҳар томонлама ривожлантириш учун барча имкониятлар яратилган.

Шавкат Мирзиёев

1-жилд, 296-бет, 2017

1. **Буддавийлик** (Будда номидан олинган) – диний-фалсафий таълимот, вужудга келиш жиҳатидан илк жаҳон дини. Буддавийлик асосчиси – шаҳзода Сидхартха Гаутама (мил.ав. 567-488 йилларда) вафотидан сўнг “Ҳақиқат нажоткори” — “Будда” деб атала бошлаган. Буддавийлик дини милоддан аввалги VI асрда Ҳиндистонда вужудга келган. Яъни милоддан аввалги I минг йиллик ўрталарида Ҳиндистонда пайдо бўлган.

Буддавийлик (санскрит тилида будха– осойишталикка ва буюк ҳақиқатга эришган деган маънони билдиради). Бу диннинг пайдо бўлиши Ҳиндистонда давлат ҳокимиятини (майда князликлар) марказлаштишга ҳаракатлар кучайиши натижасида вужудга келган.

3.4.1 -чизма

Буддизм (санскрит тилида Будха – осойишталикка ва буюк ҳақиқатга эришиш) нинг муқаддас манбаалари, матнлари

“Лалитавистара” (Будда ҳаёти)
“Трипитака”(Уч сават донолик)
“Винояпитака”(Ахлоқий меъёрлар)

Суттапитака
(Дуолар)

Абхидхаммапитака
(диний – фалсафий масалалар баёни)

Хозирги даврда Будданинг кўзга кўринган назарётчиси ва файласуфи Сузуки ҳисобланади.

3.4.2-чизма

Буддавийликнинг асоси “Ҳаёт – бу азоб-уқубатдир” ва “нажот йўли мавжуд” деган ғоядир. Буддавийлик қонуниятларига кўра, инсон ўзига мослашган мавжудот бўлиб, ўзида туғилади, ўзини ўзи ҳалок қилади ёки қутқаради. Бу нарса Будданинг илк даъватида мужассамлашган 4 ҳақиқатда ўз ифодасини топган

Будда яратган 4 ҳақиқат:

Биринчи ҳақиқат –“Азоб - уқубат мавжуддир”(ҳаёт изтироблардан иборат). Туғилиш – қийноқ, касаллик – қийноқ, ўлим – қийноқ , ёмон нарсага дуч келиш – қийноқ , яхши нарсадан айрилиш – қийноқ, ўзи хоҳлаган нарсага эга бўлмаслик – қийноқ ва ҳоказо. Ҳар қандай нарса, ҳодиса моддий ва маънавий бўлсин Драҳмалардан музилган. Драҳмалар мавжудликнинг 5 та формасини яратади: тана, сезги, ҳис-туйғу, ҳаракат, англаш.

Иккинчи ҳақиқат: “қийноқларнинг сабаблари мавжуддир”.Азоб - уқубат (ҳаёт изтироблардан иборат) – ҳақидаги таълимот.Яъни изтиробларнинг манбаи эҳтирос ва истакларга тўла ҳаёт.

Яхши ёки ёмон ниятлардан тузилган ҳаёт дарёси, орзулар ва интилишлар сабабли келажак ҳаёт учун карма ҳозирлайди. Демак, қайта туғилиш, янгитдан қийноқларга дучор бўлиш давом этади.

Буддистлар фикрича, Буддадан кейин ҳеч ким Нирвана (санскрит тилида ўчиш, сўниш) ҳолатига эриша олмаган.

Учинчи ҳақиқат: “Қийроқларни тугатиш мумкин”. Азоб-уқубатлардан озод бўлиш ҳақидаги таълимот. Яъни изтироблардан нирванага эришиш орқали ҳалос бўлиш. Бу қайта туғилишдан тухтайди. “Мен” деган фикрдан ажралади.

Тўртинчи ҳақиқат: қийноқлардан қутилишнинг нажот йўли мавжуд. Бу таълимот ечими “нажотнинг олижаноб саккизлик йўли”да ўз ифодасини топган.

Нажотнинг олижаноб саккизлик йўли:

такводорлик эътиқоди – тўғри эътиқод, истак ва эҳтиросларни онгли равишда чеклаш;

такводорлик қатъияти – тўғри йўл, инсон ўз ҳаёт йўлини тўғри танлай билиш;

такводорлик сўзи – тўғри сўз, инсоннинг гапи самимий ва адолатли бўлиши;

такводорлик иши – тўғри иш, куч ишлатишга йўл қўймаслик;

5) такводорлик турмуш тарзи – тўғри – тинч, покиза ва адолатли бўлиши;

б) такводорликка интилиш – тўғри фикр – инсон ўз фикрининг тўғри эканлигини назорат қилиш;

7) такводорликни орзу қилмоқ – тўғри ният, ёмонликнинг жисмимизда мужассамлашганлигини билиш;

8) такводорлик фикри – ҳаёли билан яшаш – тўғри мушоҳада медитация ва мушоҳада қилишнинг тўғри йўлини танлаш. Бу 8 нарсага амал қилиш медитация деб номланади.

Буддавийлик таълимоти асосан 3 қисмдан иборат:

Медитация (8 лик қондасига амал қилиш).

Ахлоқ.

Донолик.

Донишмандлик – бу буддавийликнинг асосий мақсади бўлиб, нарсалар табиатини тўғри тушуниш.

Демак, нажотнинг “олижаноб йўли” тақводорлик ҳаёти бўлиб, унинг моҳияти шундан иборатки, одам ўзидаги ҳар қандай ҳаётий интилишни, ҳар нарсага кўнғил кўйишни сўндириш, батомом тақводорлик (таркидунёчилик, зоҳидлик) йўлига ўтиши, ҳатто яқинлашиб қолган нажотдан ҳам қувонмаслик. Нажотнинг бу 8-лик йўлига амал қилган одам охир-оқибатда юксак камолотга эришади.

Буддавийликда олам 3 босқичли деб тарифланади

1. **Энг юқори нирвана (ўчиш, сўниш) дир.** Бу мутлақ осойишталик ҳукм сурадиган олам. У ерда инсон барча турмуш ташвишларидан халос бўлади. Унинг ҳаётий истакларини ҳам, туйғулари ҳам, эҳтирослари ҳам бўлмайди. Жоннинг кўчиб юриши, мутлақ осойишталик. Демак, буддавийликда жон абадий эмас.

2. **Иккинчи олам** – бу бодисатвадир, яъни руҳий мавжудотлар билан тўлган жаннатдир. Унда Амитабҳма (5 та олий будданинг бири жаннатнинг яратувчиси). Бу оламда руҳ гуноҳдан халос бўлган, лекин энг олий оламга кўтарилмаган авлиёлар яшайдилар. Оламнинг шу қисмидан кишиларга йўл кўрсатиш учун Будда таълимоти юборилади, дейилади.

3. **Учинчи олам – бу энг қуйи оламдир.** Унда одамлар ва ҳайвонлар яшайди. Оламнинг бу қисмида руҳ қафасда яшайди. У чангалдан қутилиш ва юқори оламга кўтарилишга ҳаракат қилади. Руҳ ўз-ўзидан эмас, балки одамларнинг савобли ишлари орқалигина кўтарилади. Агар одамлар буддавийликка эътиқод қилсалар, уларнинг жони бир неча қайта туғилишлардан сўнг жаннатга ва сўнгра нирванага кўтарилади. Ёмон кишиларнинг руҳлари эса қуйи дунёда азобналиб қафас ичида юраверади. Юқори оламга кўтарилма олмайди.

Буддавийлик таълимотига кўра, ўлим инсонни азоб-уқубатлардан халос эта олмайди. Чунки ўлимдан кейин ҳам инсонни қайта туғилиш кутади.

3.4.3-чизма

Буддизмда икки асосий йўналиш мавжуд:

- 1) хинаяна (кичик арава маъносини билдиради).
- 2) махаяна – бу жуда кўп секта ва мазҳабларга бўлинади. Катта арава маъносини билдиради.

Буддизмга бугунги кунда тахминан 500 миллиондан ортиқ кишилар эътиқод қилади.

Умуман, буддавийлик дини Марказий Осиё, Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларида ва Узоқ Шарқда тарқалган. Хозирги кунда буддизм Шри ланка, Мьянма (Бирма), Таиланд, Лаос, Камбодже, Бутан ва Япония каби давлатларнинг, Тибетнинг асосий динидир. Буддизм муайян тарихий даврларда Хитой, Ҳиндистон, Корея ва Индонезияда, деярли бутун Осиё халқлари, яъни жаҳоннинг салкам учдан икки қисми аҳолиси маънавий кадриятларига катта таъсир кўрсатган.

Шундай қилиб, буддавийлик эрамиздан аввалги 1 минг йилликнинг охирларида Шри-Ланка ва Ўрта Осиё ҳамда Олд Осиёни ўз ичига олган Кушон империясига кириб келди. Бизнинг диёримизда олиб борилган археология қазилари асосида Ўратепа, Далварзинтепа, Қува, Зартепа, Қоровултепа, Айритом мавзеларидан топилган. Шакьямуни санамлари, ҳайвон ҳайкалчалари, рамзий ғилдираклар ва ступа қолдиқларининг гувоҳлик беришича, Кушон империясида буддавийликка катта аҳамият берилган.

2. Христианлик дини буддавийлик ва ислом динлари қаторида жаҳон дини ҳисобланади. Бу дин ўзига эътиқод қилувчиларнинг сони жиҳатидан жаҳон динлари орасида энг йириги ҳисобланади. Унга эътиқод қилувчиларнинг сони 2 миллиарддан ортиқ. Бу сон дунё аҳолисининг деярли учдан бирига тўғри келади.

Христианлик дини асосан Европа, Шимолий ва Жанубий Америка, Австралия қитъаларида ҳамда қисман Африка қитъасининг жанубий қисмида ва Осиё қитъасининг шарқий висмида тарқалган.

Христианлик эрамизнинг бошларида Рим империясининг шарқий қисмида Фаластин ерларида вужудга келди. Исо Масих (Иисус Христос) Библиянинг хабар беришига кўра, христианлик таълимотининг асосчиси бўлиб, у Рим империяси ташкил топганининг 747 йили Фаластиннинг Назарет қишлоғида бокира қиз Марямдан Худонинг амри билан дунёга келди. Янги эранинг бошланиши ҳам Исо Масихнинг дунёга келиши билан боғлиқ.

3.4.4-чизма

Христианлик диний таълимоти мазмуни асосан қуйидагилар ташкил қилади: Худо муқаддас учлик (троица)да намоён бўлади. Яъни, худо 3 қиёфали, лекин ягонадир. Бу дегани Худо: Бу 3 қиёфали худолар шахсларга кўра фарқ қилади:

Худо:

3 қиёфали худолар:

Худо – Ота

Худо – Ўғил

Худо – Муқаддас руҳдан

1) Худо – Ота туғилиш йўли билан пайдо бўлмаган, уни ҳеч ким яратмаган.

2) Худо – Ўғил (Исо Масих) эса туғилган, худонинг асосчиси, Исо ўлдирилгач осмонга кўтарилиб кетган

3) Худо – Муқаддас Руҳ эса, Худо отадан пайдо бўлган.

Христианлик IV аср бошларига келиб, Рим эмпериясининг давлат динига айланган ва 325-йилда Аиссея соборида давлат дини сифатида эътироф этилган. Христианликнинг асосий ғояларидан бири – Исо Масих (Худо Ўғил)нинг самодан ерга тушиб, одамларни дастлабки гуноҳдан халос этиш учун қийноқларга ва ўлимга рози бўлгани, яъни тирилиб, осмонга кўтарилиб кетгани ҳақидаги таълимотдир.

3.4.5-чизма

Христианликдаги 3 йўналиш

1. Католиклик, католицизм (юн. умумий, жаҳон, коинотга оид) – христианликдаги диний оқимлардан бири. Католиклик фақат муқаддас ёзув (Библия)ни эмас, балки муқаддас ривоятни ҳам ўз таълимотининг манбаи сифатида эътироф этадиган ғоялар таъсирида шаклланди. Унга кўра, Рим папаси Исонинг ердаги ноиби, унинг ҳокимияти эса жаҳон ибодатхоналари ҳокимиятидан юқори ҳисобланади. Руҳонийларнинг уйланмаслиги Биби Марямни бокира бўла туриб Исони туғиши, Исонинг вақтинча осмонга кўтарилиб кетганлигини эътироф этади. Католик черкови ягона маркази – Ватикан давлатига эга, унинг бошлиғи эса Рим папасидир. Асосан 800 миллиондан зиёд одамлар эътиқод қилади. Италия, Испания, Португалия, Франция, Бельгия, Польша, Венгрия, Чехия, Словакия, Болтиқ бўйи мамлакатлари, Австралия, Лотин Америкаси давлатларида яшайди, шу оқим тарафдори. Католиклар Муқаддас Руҳ-Худо ҳам Ота-Худодан, ҳам Ўғил-Худодан келиб чиққан деб ҳисоблайди.

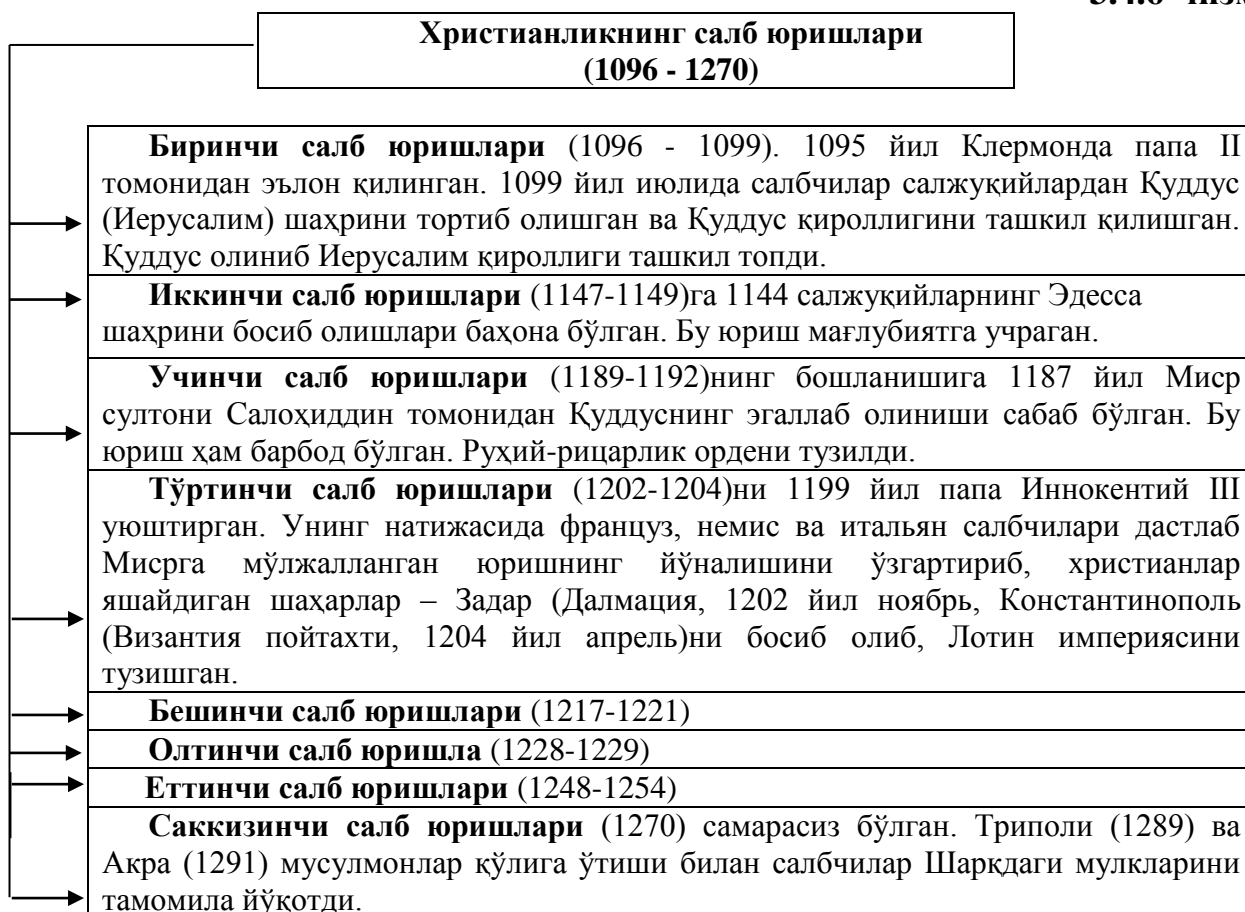
2. Православие – Шарқий Европа, Яқин Шарқ ва Болқон мамлакатларида кенг тарқалган христианликдаги йўналиш. Унинг таълимотини асосий муқаддас ёзув (библия) ва муқаддас ривоятларга ишонч ташкил этади. Бу оқим оламнинг яратувчиси ва бошқарувчиси муқаддас учлик (троица)дан иборат ягона худо эканлиги, нариги дунё тўғрисидаги, дастлабки гуноҳ туфайли азоб-укубатларга дучор қилинган инсониятни нажот топишга имкон берувчи Исо-Масихнинг халоскорлик миссияси ҳақидаги ақидаларни тан олади. Черков Худога ва одамлар ўртасидаги воситачилик ролига эътибор беради. Бу оқимда 7 сирли маросими мавжуд. Муқаддас руҳ фақат Ота-Худога – эътироф этилмайди. Православияда ягона марказ, ягона бошлиқ йўқ. 15 мустақил черков мавжуд. Православлар эса, Муқаддас Руҳ-Худо фақат ота-худодан келиб чиққан, деган таълимотни тан олади.

3. Протестантизм (“протест – нарозиликни билдиради”) – христианликдаги уч йўналишдан бири. Католикларга қарши реформация даврида вужудга келган, мустақил черков ва секталарни ўз ичига олади. Черковларни тугатмай, уни “тузатиш”, ислоҳ қилиш, ўз манфаатига мувофиқлаштириш мақсадини қўйган. Бу оқим Худонинг борлиги, унинг уч қиёфада намоён бўлиши, жоннинг ўлмаслиги, жаннат ва дўзах ҳақидаги ваҳий ва бошқалар тўғрисидаги умумхристиан тасаввурларни эътироф этади. Бу оқим 3 та янги принцип: 1) шахсий эътиқод билан нажот топиши; 2) динга ишонувчи барча кишиларнинг руҳоний бўлиш мумкинлиги; 3) Библиянинг олий нуфузи уни яхшилик қилиш қобилиятидан маҳрум этади. Шунинг учун у хайрли ишлар билан эмас, аскетизм йўли билан эмас, гуноҳини сўраб олиш учун ўзини қурбон қилган Исога шахсий эътиқод қилиш билан гуноҳлардан озод бўлиш мумкин эмиш. Протестантизмда руҳоний билан қавм ўртасидаги ақидавий фарқ тан олинмайди, черков иерархияси рад этилади. Руҳоний қавмларни гуноҳлардан форух этиш ҳуқуқидан маҳрум бўлиб, у жамоага ҳисоб беради. Самовий хузр-ҳаловат таълимотни рад этади. Ўлганларга бағишлаб дуо ўқиш, авлиёларга сиғиниш, улар шарафига байрамлар ўтказиш, мурда ва бутларга топиниш бекор қилинди. Ибодат уйлари ортиқча безашлардан, кўнғироқлардан олиб ташланди. Муқаддас ривоятлар рад этилди. Ҳозирги вақтда бу оқим тарафдорлари Скандинавия мамлакатларида, АҚШ, Германия, Буюк Британия, Нидерландия, Канада, Швецарияда кенг тарқалган. Протестантизмнинг жаҳон маркази – АҚШда жойлашган.

Христианлик таълимотига кўра, келажакда Исонинг иккинчи марта қайтиб келиши кутилади. Бу дин аҳлига Исонинг ўғитларига, васиятларига амал қилиш, ҳаёт машақатларига у каби бардош бериш кераклиги, бунинг эвазига, улар келажакда, нариги дунёда ажр (мукофот)га эришишлари тўғрисидаги фикр сингдирилади. Христианлик мафкурасининг таркиб топишига шарқ диний эътиқодлари, яҳудийларнинг мессионизм характеридаги секталар, яҳудий-юнон фалсафаси ҳамда ўша давр стоиклари қарашлари сезиларли таъсир кўрсатган. Исо ўғити: жаннат ва дўзах мавжуд, жоннинг ўлмаслиги.

Дастлабки христианликда кейинроқ пайдо бўлган учлик (троица), дастлабки гуноҳ, худонинг зуҳр бўлиши, чўқинтириш маросими, нон ва вино тотиш маросими ҳақидаги тасаввурлар ва бошқа ақидалар маълум эмас эди. Христианлик ақидаларининг шаклланиш жараёни бир неча асрларга чўзилди. Унинг Никей ва Константинополь жамоа соборлари ишлаб чиққан қонун-қоидалари кўп марта тўлдирилади ва ўзгартирилди.

3.4.6-чизма

Салб юришлари вақтида Шарқни талаб орттирилган бойлик Ғарбий Европа феодал жамиятининг ривожига ва пул-товар муносабатларининг ўсишига ижобий таъсир кўрсатди.

4 - боб. ИСЛОМ ТАЪЛИМОТИ АСОСЛАРИ

- 4.1. Жоҳилия даври.
- 4.2. Ислом дини таълимоти.
- 4.3. Ислом динининг муқаддас манбалари.

4.1. Жоҳилия даври

Ислом динининг асл инсонпарварлик моҳиятини чуқур очиб бериш мақсадида биз азим пойтахтимиз Тошкент шаҳрида Ўзбекистондаги Ислом маданияти маркази барпо этишга қарор қилдик. Нега деганда, “Жаҳолатга қарши – маърифат” шиори остида мана шундай марказни ташкил этиш бугунги даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 469-бет, 2017.*

Жоҳилия (араб. – билимсизлик, жаҳолат) – **араблар тарихининг исломдан илгариги даврига берилган ном.** Жоҳилия тушунчаси Қуръоннинг бир неча сураларида учрайди. (“Оли – Имрон”, 154; “Моида”, 50; “Аззоб”, 33; “Фатҳ”, 26). Атаманинг пайдо бўлишига муайян сабаблар бўлган. Зеро, исломдан олдинги арабларнинг кўпчилиги **“жаҳл” туйғусига хос бўлган.**

Бу бошқаларга нисбатан бешафқат ва ваҳшиёна муносабатда бўлишда ўз ифодасини топган (қасос олиш зарурати, гўдак қизларни тириклайин кўмиш, ўзга қабила вакилига душман сифатида қараш ва бошқа). Жоҳилия араблари нариги дунёга ишонмаган. Ислом ғалабасидан сўнг улар даҳрийлар ёки мушриклар (Аллоҳга бошқа худоларни шерик қилувчилар) деган номларни олган. Ислом вужудга келиши арафасида Жанубий Арабистон аҳолисининг эътиқодида катта ўзгаришлар юз берди. Арабистон ярим оролининг жанубида ҳам, шимолида ҳам аксарият аҳоли ҳар хил бут-санамларга сиғинарди, яъни кўпхудолик эътиқодида эди. Аммо арабларнинг бутпарастлиги фақат тотемизм, фетишизм каби ибтидоий, илк дин шакллари эмас, балки узоқ йўлни босиб ўтган, нисбатан ривожланган кўпхудолик эди. Тотемизмнинг яққол далили сифатига кўра араб қабилаларининг номини келтириш кифоя; асад (арслон), калб (ит), бакр (бўталок), саълаб (тулки), зиб (бўри) ва ҳоказо. Фетишизм қадимги арабларда асосан метеорит ва вулканий тошларни муқаддаслаштириш, уларга сиғинишда ўз ифодасини топди. “Жоҳилия” адабиётида мархумларнинг “жони” ёки “арвоҳи” ҳақида кўплаб ривоятлар бор. Баъзи бадавий қабилалар қадимги мисрликлар сингари инсон вафотидан сўнг, унинг “жони” яшашда давом этишига ишонганлар.

Жаҳолатга қарши маърифат ва таълимни кучайтириш орқали курашиш, шу асосда башарият фаровонлигини тарғиб қилиб, инсонларни эзгуликка даъват этиш... муҳим аҳамият касб этади.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 428-бет, 2017.*

“Авесто”да эрамиздан олдинги 2 мингинчи йил ўрталарида яшаган қабилаларнинг ижтимоий-сиёсий давлат тузуми, оила ва никоҳ қонунчилиги илдизлари ҳақида илк манба ҳисобланади. “Авесто”да оила ва никоҳ масаласи: эркак ва аёл 16 ёшида оила қуриш ҳуқуқига эга бўлган. Жоҳилия даврида никоҳ 4 хил бўлган:

Жоҳилия давридаги никоҳнинг 4 тури

4.1.1-Чизма

1. Бирор эркакни бирор эркакнинг қизи ёки синглисига унаштириш. Бунда уйланадиган эркак унинг маҳри ёки тўловини тўлаб, сўнг унга уйланади.

2. Эркак уйланадиган қизига айтар экан: ҳайз давридан ўтгач, фалончи билан бўласан. Шу тариқа бу аёл бегона эркакдан ҳомиладор бўлар экан. Шундан сўнггина бу эркак ўша қизга уйланади экан. Бу иш аёлнинг бола кўришга қодирлигини билиш учун қилинади экан. Бунда никоҳ “савдо-сотик” никоҳи деб номланган.

3. 6 – 7 эркак киши битта аёлни танлаб, у билан хоҳлаган вақтларида бирга бўлишган. Аёл бола кўргандан сўнг улар олдига бориб, эркаклардан хоҳлаганини танлаб, бола ўшаники эканлигини айтаркан.

4. Кўпгина эркаклар тўпланиб, оталарини алдаб юрган ноъмалум аёллар билан бўлар экан.

Булардан бошқа ҳил никоҳ турлари ҳам мавжуд бўлган:

1) улардан бири бу муайян муддат турмуш қуриш. Муддат тугагач ажраладилар;

2) яна бир ғайритабиий никоҳ: ота вафотидан сўнг ўғилнинг бошқа хотинга уйланиши, бунда никоҳни ўз хоҳиши билан эълон қилади ва аёл бунга монелик қила олмайди. Агар ўғил вояга етмаган бўлса, вояга етгунга қадар қариндош-уруғлари бу аёлни сақлаб турадилар. Бола вояга етгач агар у хоҳласа уйланади, хоҳламаса унга рухсат беради.

Шарқ Уйғониш даврининг буюк мутафаккири Абу Наср Форобий (873-950) “Фозил одамлар шаҳри” рисоласида шаҳар давлатини икки тоифага: фазилатли Мадина шаҳри ва фазилатсиз (жаҳолатли) Мадина шаҳрига бўлиб, уларнинг ҳар бирига изоҳ бериб ўтади. Форобий “аҳолиланинг диний эътиқодлари хурофий,

Шарқ Уйғониш даврининг буюк мутафаккири Абу Наср Форобий (873-950) “Фозил одамлар шаҳри” рисоласида шаҳар давлатини икки тоифага: фазилатли Мадина шаҳри ва фазилатсиз (жаҳолатли) Мадина шаҳрига бўлиб, уларнинг ҳар бирига изоҳ бериб ўтади. Форобий “аҳолиланинг диний

этикодлари хурофий, хато дунёқарашларга асосланган шаҳарларни жаҳолатдаги ёки адашган шаҳарлар деймиз”⁸ дейди.

Фозиллар шахрининг зидди бўлган шаҳарлар:

1. Жоҳиллар шахри.
2. Беномуслар шахри.
3. Айирбош қилувчилар шахри.

Қуръони карим жоҳилия давридаги барча салбий, жаҳолат ҳолатларига барҳам бериб, оилани

мустаҳкамлади.

4. Адашган, залолатдаги одамлар шахри.

Ёш оилалар орасида арзимас сабаблар билан ажралишлар кўпайиб бормоқда. Бегуноҳ болалар етим бўлиб, меҳр ва этиборга энг ташна вақтида ота-она тарбиясидан четда қолмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 487-бет, 2017.*

4.2. Ислом дини таълимоти

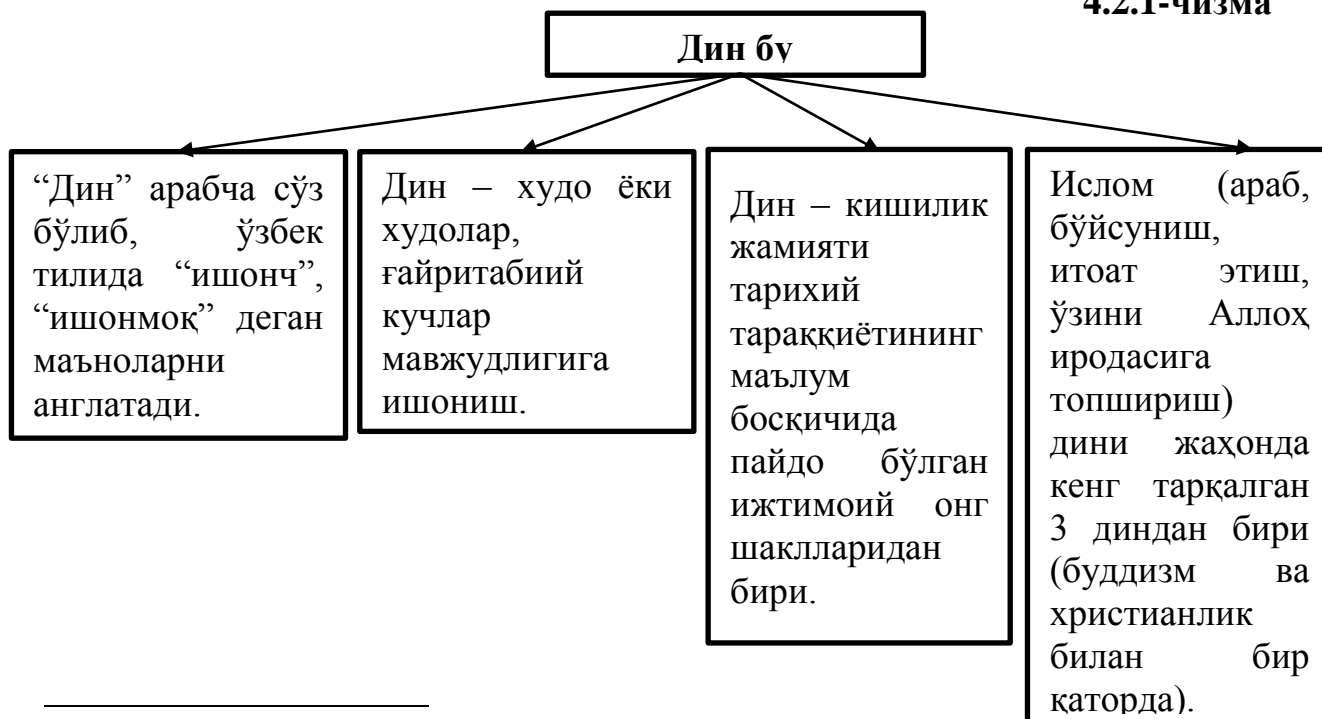
Маълумки, бизнинг минтақамиз, авваламбор, бугунги Ўзбекистон замини Ислом илм-фани ва маданиятининг қадимий бешикларидан бири ҳисбланади.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд. 468-бет. 2017.*

Диний нуқтаи назарга кўра, дин илохий кучларга, худога, пайғамбарларга, фаришталарга, муқаддас китобларга, охиратга, бутун яхши-ёмонлик Яратганнинг иродаси билан бўлишига ишонмоқлик, шайтон ва

иблислардан сақланишдир.

4.2.1-чизма

⁸ Форобий. Фозил одамлар шахри. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2016.- 261-бет.

Ислом дини пайғамбар Муҳаммад ибн Абдулла (с.а.в.) томонидан Арабистонда тарғиб этилган.

Ислом динига эътиқод қилувчилар арабча “муслим” (“садоқатли”; кўплиги “муслумин”) деб аталади. “Муслим”, “муслимун” сўзининг бошқа халқлар

“Ислом” сўзи маънолари

1. Итоат ва бўйсунуш.
2. Ихлос ва турли офатлардан саломат бўлиш.
3. Сулҳ ва омонлик.
4. Аллоҳ буюрган диний эътиқодга иймон келтириш.

орасида ўзгача талаффуз этиш (масалан, форсларда – мусалмон, ўзбекларда – мусулмон, қирғиз ва козоқларда – мусурмон, Украина ва Россияда – басурман) натижасида бу динга эътиқод қилувилар турли ном билан аталади. Лекин буларнинг ичида ҳозир мусулмон ибораси кенг

тарқалган.

Жаҳонда 1,77 миллиард (2017й.) киши Исломга эътиқод қилади. Мусулмонларнинг учдан икки қисмининг кўпроғи Осиёда яшайди ва бу қитъа аҳолисининг 20 фоиздан ортиқроғини ташкил этади. Қарийб 30 фоиз мусулмонлар Африкага тўғри келади (қитъанинг аҳолисининг деярли ярми). Дунёда мусулмон жамоалари мавжуд бўлган 120 дан ортиқ мамлакатдан 35 тасида аҳолининг аксарият қисми мусулмонлардан иборат.

Шимолий Африка, Ғарбий Осиёнинг барча мамлакатлари (Кипр, Ливан, Исроил мустасно), Сенегал, Гамбия, Нигер, Сомали, Афғонистон, Покистон, Бангладеш, Индонезия ва бошқалар)да аҳолининг 80 фоиздан ортиғи мусулмонлардир. Бир қанча мамлакатларда мусулмонлар аҳолининг 80 фоизигачани ташкил қилади (Гвинея, Мали, Ливан, Чад, Судан). Малазия ва Нигерияда қарийб ярми, баъзи бир мамлакатларда мусулмонлар озчилик бўлса ҳам, таъсир доираси кучли (Гвинея-Бисау, Камерун, Буркина Фасо, Сьера-Леоне ва бошқалар). Мусулмонлар сони жиҳатидан энг йирик давлатлар – Индонезия, Ҳиндистон, Покистон ва Бангладеш. Мусулмонларнинг анчаси Хитой, Таиланд, Эфиопия, Танзания, Кипрда, **Европанинг айрим мамлакатлари** (Албания, Буюк Британия, Германия, Франция ва бошқалар). **Шимолий ва Жанубий Америка қитъаси мамлакатлари** (АҚШ, Канада, Афғонистон, Бразилия, Гайана, Суринам, Тринидад ва Тобаго)да, **Австралияда, Фиджи оролларида яшайди.**⁹

Исломнинг пайдо бўлиши VI аср охири ва VII аср бошларида Арабистон яриморотида юз берган ижтимоий-иқтисодий аҳвол билан бевосита боғлиқдир.

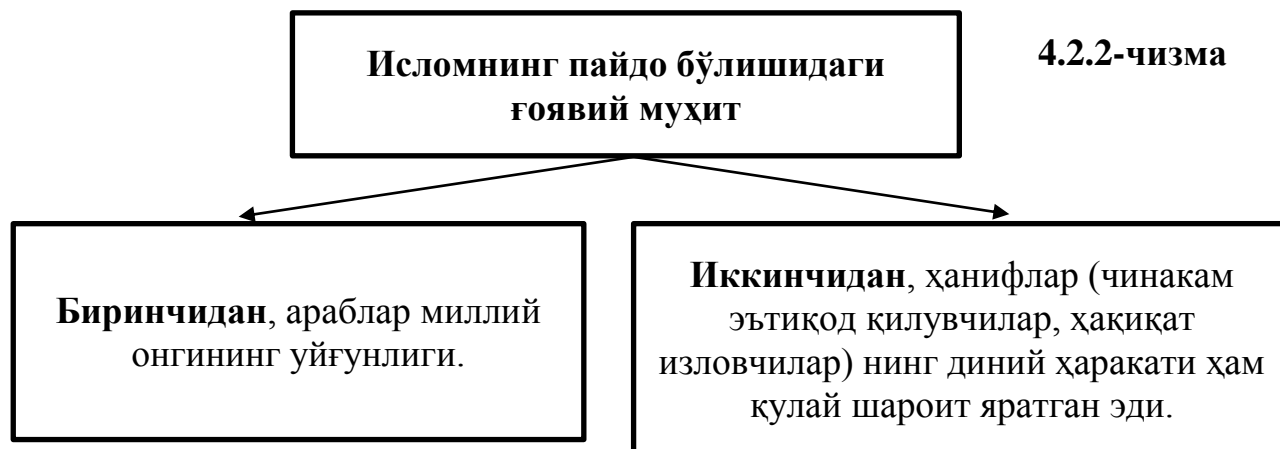
Бу ижтимоий-иқтисодий аҳвол:

Биринчидан арабларнинг катта-кичик қабила ва уруғларга бўлиниб кетиши улар ўртасидаги доимий ўзаро урушларнинг асосий омилига айланганлиги туфайли фақатгина вайроналик келтирмоқда эди.

Иккинчидан, кўшни давлатлар – Византия империяси, Сосоний Эрони ва Ҳабашистон Арабистон яриморотида сиёсий бирликнинг йўқлигидан фойдаланиб доимий равишда бу ўлкага ҳужум қилардилар.

⁹ Ислом. Энциклопедия. – Т.: “Ўзбек миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. – 218 – бет.

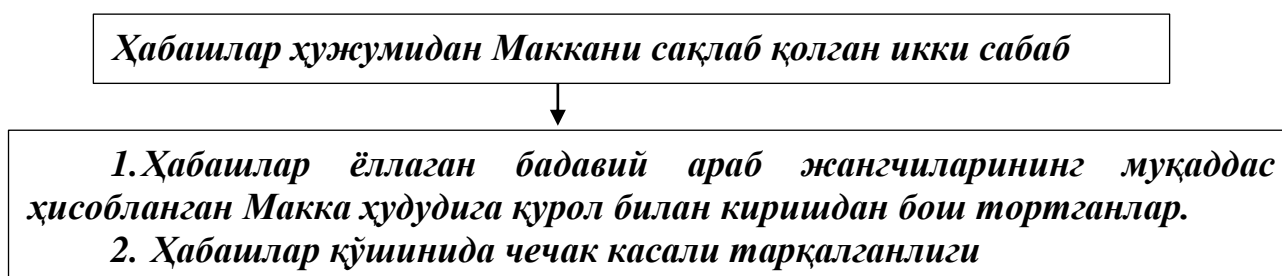
Араб давлатини вужудга келтириш халқнинг кучини ташқи босқинчиларга қарши кураш учун бирлаштириш ҳамда ўзаро ички урушларга барҳам бериш вазифасини ҳал этиш лозим эди. Бундай сиёсий бирлашув фақатгина яккахудолик дини орқалигина амалга оширилиши мумкин эди. Чунки VII асрда Арабистонда кўпхудолик динлари мавжуд эди.

Ханафийликнинг марказий ғоясини – якка худога ишониш, қабила худоларига ва маҳаллий худоларга сиғинишдан воз кечиш ташкил этарди. Ханафийлар арабларни “оғир аҳволдан қутқарувчи халоскор”нинг келишини башорат қиларди.

Арабистон яриморалининг Макка, Мадина, Тоиф, Хайбар сингари бир қанча шаҳарлари орасида Макка қарвон йўли марказида жойлашганлиги сабабли унинг ҳамма томони тоғлар билан ўралган, шаҳарни ташқи ҳужумдан ҳимоя қилиш учун дарага соқчилар қўйилишининг ўзи кифоя эди. Каъбага бора-бора араблар Маккани Аллоҳнинг қудрати билан яратилган, муқаддас жой деб баён этган ва айлантирган. Савдо-сотик туфайли Макка тараққиётининг ўсишига олиб келди. Аммо Жанубий Арабистонни эгаллаб турган босқинчи ҳабашларнинг 570 йилда Маккага қарши ҳужум қилади, шаҳар аҳолиси шаҳарни ташлаб кетишга ҳаракат қилишади. Аммо қуйидаги 2 муҳим сабаб Маккани ҳужумдан сақлаб қолади:

4.2.3-чизма

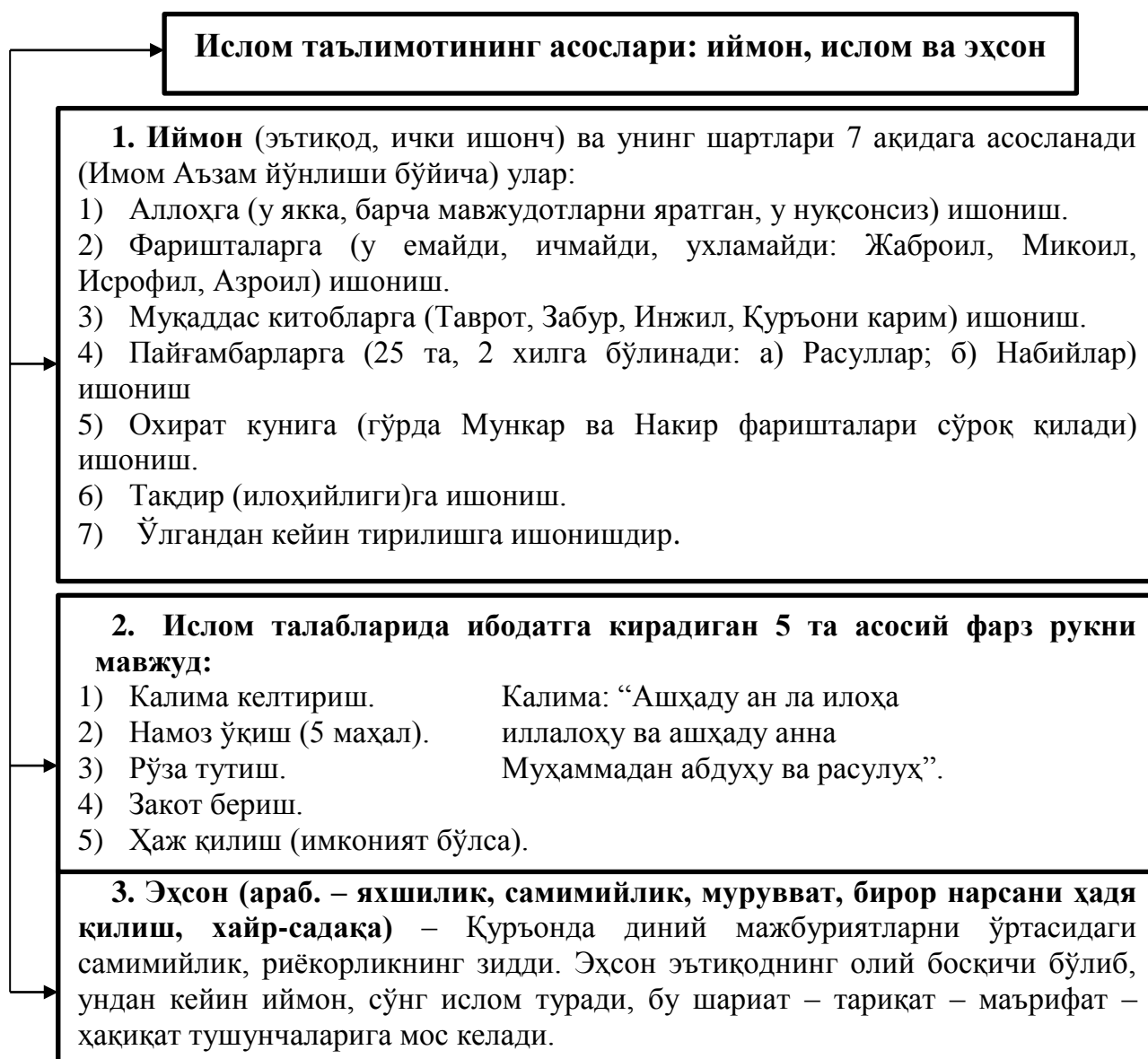
Натижада (Қуръоннинг “Фил” сурасида унинг сабаблари аллоҳ қўллаб-қувватлаганлиги баён этилган). Маккадаги қурайш қабиласи шарафли “ал-илоҳи”, худо ёрлақан қабила номини олди. Макка зодагонлари ичида Абад ал-Муталлиб (Муҳаммад Пайғамбарнинг бобоси) ҳабаш лашкарбошчиси билан учрашганлиги туфайли энг катта обрў қозонди. У ҳабашлардан келган

Ўлжанинг талай қисмини ўзига олди. Бу йўқсил қабиладошларига хайр-эҳсон қилиш имконини берди. Муҳаммад Пайғамбар аجدодлари обрўси баланд бўлганлиги туфайли ҳам бу муҳим роль ўйнайди. Лекин Европага ўтиладиган савдо йўллари кароқчилар туфайли Маккани айланиб ўтишга мажбур бўлган. Натижада Макка зодагонлари судхўрликни кучайтирган. Бундай аҳволдан қутулиш йўли араб қабилаларини бирлаштириш асосида ягона, кучли давлат барпо этиш орқали жаҳон майдонига чиқиш эди. Буни яққахудолик ғояси билангина амалга ошириш эди. Шундай шароитда Ислом дини вужудга келган. Унинг асосчиси кейинчалик Пайғамбар (Расулulloх) деб ном олган Муҳаммад ибн Абдуллох (570-632) бўлди.

Ислом таълимоти: Ислом таълимоти унинг муқаддас китоби – Қуръони каримда баён этилган. Ислом таълимотича, Қуръон Аллох томонидан фаришта Жаброил орқали Муҳаммад пайғамбарга ваҳий (худо томонидан юборилган) қилинган.

4.2.4-чизма

VII асрда ислом 2 та йирик оқимга бўлинган:

- 1) Суннийлик (ислом анъаналари тарафдори)
- 2) Шиалик (гурух, партия, тарафдор, яъни Али к.в.гуруҳи)

Шиа йўнаишидаги мусулмонлар эса 5 та ақидага асосланади:

1. Яккахудога.
2. Пайғамбарликка.
3. Тақдирга.
4. Охиратга.
5. Имоматга ишонадилар.

Исломда қуйидаги диний байрамлар мавжуд:

1. Рўза ҳайити (Рамазон): юз берган гуноҳлар кечирилади (арабчада Ийд ал-фитрат).
2. Қурбон ҳайити: қурбонлик қилинади, Аллоҳ йўлига бағишланади (ийд ал-адҳа).
3. Мавлуд (Муҳаммад Пайғамбар туғилган куни) кабилар.
4. Жума (дам олиш куни).

4.2.5 -чизма

Ислом маънавий дунёси 3 тараққиёт босқич даврини ўтаган:

1. Қуръон даври.
2. Умуминсоний характердаги мазҳаб ва фирқалар пайдо бўлиши VI аср ҳукмронлигида давом этди.
3. Мусулмон дунёси “чекка” ўлкаларга ҳам кириб борганлиги, аҳамияти ва ўрни ортганлиги билан боғлиқ.

4.3. Ислом динининг муқаддас манбалари

Ислом – ҳақиқатни англаш демакдир, у одамзодни эзгу амалларни бажаришига ундайди, ҳар биримизни яхшилик ва тинчликка чорлайди, ҳақиқий инсон бўлишни ўргатади.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 30-бет, 2017.*

Шариат (тўғри йўл, илоҳий йўл, қонунчилик) – исломнинг диний ҳуқуқи, яъни барча мусулмонлар учун амал қилиш ва бажариши мажбур бўлган қонунлар, ҳуқуқий-ахлоқий кўрсатмалар мажмуаси.

Шариат диний мросимларни қандай бажариш талабларидан ташқари дунёвий ва ҳуқуқий ҳаёт масалаларини қандай ҳал этиш йўллари ҳам кўрсатиб беради.

1. **Қуръони карим** – ислом динининг муқаддас китоби, 30 пора (қисм), 114 сура, 6236 оят, 77439 калима, 325743 ҳарфдан иборат тўплам.
2. **Ҳадис** (араб, ҳикоя, хабар) – бу Муҳаммад (с.а.в.)нинг айтган сўзлари, қилган ишлари, кўрсатмалари тўпламидир. Уни Суннат (Йўл) ҳам дейилади.
3. **Ижмоъ** – Қуръон ва Ҳадисда аниқ кўрсатма берилмаган ҳуқуқий масалаларни ҳал этишда фақиҳ ва мужтаҳидларнинг тўпланиб, ягона фикрга келган ҳолда ҳукм чиқариши, яъни фатво беришидир.
4. **Қиёс** – Қуръон, Ҳадис (Суннат) ва Ижмоъда бирор ҳуқуқий масалага аниқ жавоб топилмаганида, уни шунга ўхшаш масалага таққослаш йўли билан ҳукм чиқаришдир.

1. Қуръон (арабча кироат, ўқиш) – Ислом динининг муқаддас китоби. Унинг мазмуни Аллоҳнинг осмондан ваҳий қилинган сўзи деб тушунилади. Бу китоб 30 пора (қисм), 114 сура, 6236 оят, 77439 калима, 325743 ҳарфдан иборат тўплам. Қуръони карим макавий ва мадинавий сураларга бўлинади. Қуръони каримнинг 86 сура, 4613 оят Маккада 610-622 йилларда, 28 сура, 1623 оят Мадинада 622-632 йилларда нозил қилинган. Қуръони каримда аввалги замондаги пайғамбарлар ҳаётидан иборат ва сабоқлар келтирилиб, одамлар тавҳидга (яккаҳудоликка) чақирилади. Қуръони карим оятларини ўз вақтида ёзиб бориш учун Муҳаммад (с.а.в.) ўзларига 4 котиб (Али ибн Абу Толиб, Муовия ибн Абу Суфён, Убай ибн Каъб, Зайд ибн Собитларни тайин этганлар. Қуръони каримнинг мусхафи Усманий нусхаларидан бири Тошкент шаҳридаги Ҳазрати Имом Мажмуаси музейида сақланиб келмоқда.

Қуръон 114 та сурадан иборат. Ҳар бир сура, ўз навбатида Аллоҳ ўғитларидан иборат оят (арабча мўъжиза)ларга бўлинади. Қуръондаги биринчи сурадан ташқари қолган барча суралар ҳажми жиҳатидан торайиб, кичиклашиб, ихчамлашиб боради. Энг узун сура Қуръоннинг бошида ва энг қисқа суралар эса охирида жойлаштирилган. Шунинг учун унда хронологик ва мантиқийлик тартиби йўқ. Ҳар бир сура доирасида оятлар тартиб билан рақамланган. Сураларда оятларнинг сони турлича.

Оятларга суралар каби ном берилмаган. Ҳажми жиҳатидан оятлар икки сўзнинг бирикмасидан (масалан, 82-суранинг 1-5 оятлари) ёки тугал фикрни ифодаловчи катта жумлалардан тузилган. Кўп оятлар мазмуни бир-бирини

Ўз вақтида Соҳибқирон Амир Темур бобомиз юртимизга олиб келган муқаддас Қуръони каримнинг Усмон нусхаси мазкур музейнинг (Ҳазрати Имом масжиди) марказида нур сочиб, бутун зални чарогон этиб туради.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 470-бет, 2017.*

такрорлайди. Бунга сабаб, ўша даврда маълум гоё, ривоят ва кўрсатмаларни такрор айтиш кенг қўлланилган. Суралар матнига ўзгартишлар киритмасдан оятларга тақсимлаш XX аср бошларигача давом этган. Шу боис Қуръоннинг ҳар бир тарихий даврдаги оятларнинг сони турлича кўрсатилган. Диний ривоятларга кўра, Қуръоннинг матни Муҳаммадга 22 йил давомида ваҳий қилинганлиги сабабли тарихий давр ва шароит таъсирида ундаги айрим кўрсатмалар ўзгариб борган.

Ўз мазмунига кўра, Қуръон турли қонун-қоидалар мажмуи, анъана ва удумлар, афсона ва ривоятлардан иборат бўлиб, уларнинг кўпчилиги араб аҳолиси ўртасида кенг тарқалган. Қуръон асосан якка-ягона яратувчи худо – Аллоҳ ва унинг иродасига сўзсиз итоат этиш лозимлиги ҳақида гапирилади. Қуръонга биноан, Оллоҳ оламни 6 кун давомида яратган:

Қуръон каримда Оллоҳ оламни 6 кунда яратгани

4.3.2-чизма

1. Биринчи кун: самони.
  2. Иккинчи кун: Қуёш, Ой, юлдузлар ва шамолни.
  3. Учинчи кун: ерда ва сувда яшовчи турли маҳлуқлар, шунингдек, осмонда яшовчи фаришталар ва хавони.
  4. Тўртинчи куни сувни (барча маҳлуқларга таом белгиланган, ва шу кундан эътиборан дарёлар оқа бошлаган).
  5. Бешинчи кун: жаннатни.
  6. Олтинчи кун: Одам Ато ва Мамо Ҳаволарни яратган.
- Шанба куни эса ҳеч нарса яратилмаган, барча ишлар якунланган бўлиб, одамда осойишталик ва уйғунлик ҳукм сурган.

Қуръонда айтилишича: Оллоҳ 7 оламни яратиб, уларни устма-уст жойлаштирган. Энг қуйи оламда Қуёш ва Ойни мустаҳкамлаган. Сўнг у ерни одамлар оёғи остига гилам каби тўшаган ва унинг сурилиб кетмаслиги учун устига тоғларни бостириб қўйган. Инсонни яратиш худонинг фаолиятидаги энг олий иш ҳисобланган. Оллоҳ дастлаб барча гўзал нарсаларни, кейин одамни яратишга киришган. У инсон жисми тупроқ ва лойдан ясаб муайян тузилиш ато этган, сўнг кўз, кулоқ, юрак билан тўлдириб, муқаддас руҳий ҳаёт бағишлаган.

Қуръони карим ижтимоий ҳаётнинг барча ўзгаришларини тўлиқ камраб олган эмас. Шу боисдан нанд-насихатлар йиғиндиси – Суннат (арабча, одат, анъана, хатти-ҳаракат) вужудга келган. Суннат Қуръондан кейин туради. У Муҳаммад (с.а.в.)нинг сўзлари ва хатти-ҳаракатлари баён қилинган муқаддас ривоятлардан иборат. Суннат VII асрнинг ўрталарида вужудга келган. Улар Муҳаммад пайғамбарнинг ҳаёти, фаолияти ва кўрсатмалари ҳақида ривоятлардан иборат.

6. Ҳадиси шариф. Ҳадис (араб. гап, ҳикоя, хабар, суҳбат) – Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) айтган гаплари, қилган ишлари ва бошқа қилинган ишларга муносабати ҳақида саҳобалар, Пайғамбар алайҳиссаломни кўрган кишилар қилган ривоятларни англатадиган тушунча. Ҳадислар мазмун-

Исломи оламида Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссалом ҳадислари тўпламининг ишончли манбаи деб эътироф этилган “Ал-жомеъ ас-саҳиҳ” тўплами барча муҳаддислар устози бўлмиш Имом Бухорийнинг кўп йиллик фидокорона изланишлари самарасидир. Ун икки асрдирки, ушбу асар аҳамиятига кўра, муқаддас Қуръондан кейин ислом дини ҳақидаги иккинчи ишончли ёзма манбаа бўлиб қолмоқда. Нафақат бизнинг юртимиз, балки бошқа мамлакатлардан ҳам минглаб, миллионлаб мусулмонлар бу табаррук зот тугилган Бухорои шарифга бориш ва унинг Самарқанддаги қабрини зиёрат қилишга интилиши бежиз эмас, албатта.

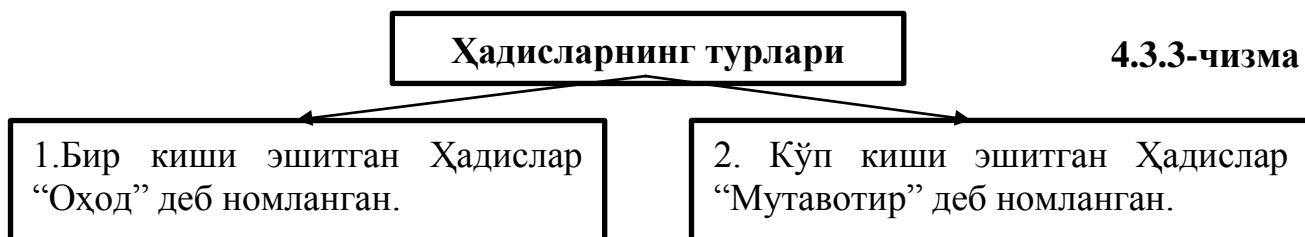
*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 28-29 бетлар, 2017.*

моҳиятига кўра одамларни эзгулик, ўзаро ҳамжиҳатлик, биродарлик, адолатпарварлик, аби юксак инсоний фазилат ва сифатларга эга бўлишга чорлайди. Ун тўрт асрдан зиёд вақт давомида Ҳадислар инсонларни жаҳолат ва залолат татқоғидан ҳидоят ва нажот йўлига даъват этиб келмоқда. Ҳадис мусулмонларда **Қуръондан кейинги иккинчи муқаддас манбадир.**

VII-VIII асрларда Ҳадислар тўплана бошланди. Ҳадислар танланиб, тартибга солина бошланган Ислолда “Саҳиҳ”, яъни “Ишонарли тўплам” ва “Ғайри Саҳиҳ”,

яъни “Ишонарсиз тўплам” ҳадислари вужудга келган. Ишонарли ҳадисларнинг 6 та тўплами вужудга келган.

Ҳадислар бир неча турга бўлинади. Пайғамбаримиз (с.а.в.) баъзи Ҳадисларни айтган пайтларида олдиларида битта киши бўлган. Уша киши Расулуллоҳ (с.а.в.) айтган гапларини бошқаларга етказган.

Пайғамбаримиз даврида Ҳадислар тартибга солинмаган ва китоб ҳолига келтирилмаган. Биринчи Ҳадислар тўплами Малик ибн Анаснинг “Муваatto”, аш-Шофийнинг “Ал-Муснад” асарларидир.

Исломи динининг асоси бўлган Қуръондан кейинги манба – Ҳадис буюк боболаримиз томонидан тўпланган. Улар ислом дини ривожига улкан ҳисса қўшган.

1. Имом ал-Бухорий (810-870) зехни ўткирлиги ва ёдлаш қобилиятининг кучлилиги билан шуҳрат қозонган. 6000 мингдан зиёд ҳадис тўплаган ва унинг 7275 тасини “ишонarli” деб топган. 300 мингдан ортиқ ҳадисни ёд олган. Ҳасадчилар туфайли Бухоро амири билан ихтилоф келиб чиқиб, Самарқандга кўчишга мажбур бўлади. 62 ёшида вафот этади. Ундан 20 дан ортиқ асар қолган. Улар ичида:

- 1) “Ал-Жомеъ ас-саҳийҳ” (Ишонarli тўплам) ислом оламида Қуръондан сўнг иккинчи муқаддас манба китоб, деб эътироф этилган. XII асрдирки, бу китоб миллионлаб инсонлар қалбини иймон нури билан мунаввар этиб, ҳақ ва диёнат йўлига чорлаб келмоқда.
- 2) “Ал-Адаб ал-муфрад” (Адаб дурдоналари) энг машҳурдир.

2. Ат – Термизий (824-894)нинг ҳадислар тўплами – “Ал Жомеъ ас-саҳийҳ” деб аталади. Ат – Термизий ҳадисларни 3 гуруҳга ажратади. Улар; 1) “Саҳийҳ”; 2) “Ҳасан” ва 3) “заиф” деб аталган. “Суннани Термизий” асари ҳам мусулмон оламида юксак қадрланади. Олиму фузалоларга дастур бўлиб келган инсоф ва адолат, инсонпарварликни тарғиб этувчи ғоялар ҳозир ҳам муҳим аҳамиятга эга.

3. Муслим ан – Нишопурий (817-875) қаламига мансуб ҳадислар тўплами ишончли деб тан олинган.

Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) номларидан 14 мингга яқин ҳадис тўқилган. Шу боис улар қайта-қайта текширилиб олимларимизнинг бетиним меҳнати натижасида асл ҳолига келтирилган. Ҳадис илмининг ривожига олтин давр ҳисобланган ҳижрий учинчи (милодий XIX аср) аср катта босқич бўлди.

Исломни назарий жиҳатдан ривожлантиришда Марказий Осиёда: Имом ал-Бухорий, ал-Мотурудий, ал-Марғиноний, Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро каби мутафаккирларни ислом олами, дунё таниди.

Ватанимизда бутун ислом дунёсида энг нуфузли манбалар деб тан олинган 6 та ишончли ҳадислар тўпламининг муаллифлари яшаб ижод қилганлар:

1. Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий (810-870).
2. Имом Муслим ибн ал Ҳажжогои (819-875).
3. Абу Исо Муҳаммад ибн Исо ат-Термизий (824-892).
4. Имом Абу Довуд Сулаймон Сижистоний (817-880).
5. Имом Аҳмад ан-Насоий (830-915).
6. Имом Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Язиб ибн Можжа (824-886) каби.

*Х асрда самарқандлик мутафаккир,
“Имом ал-Ҳуда” (Ҳидоят-йўлининг
имоми) деб шуҳрат қозонган Абу Мансур
Мотурудий томонидан асос солинган
мотуридия таълимоти бутун ислом
оламида кенг тарқалган.*

*Шавкат Мирзиёев,
2017, 1-жилд, 29-бет, 2017.*

Ушбу муҳаддисларнинг ҳар бири Ҳадис илмининг ривожига салмоқли ҳисса қўшган беназир олимлардан ҳисобланиб, уларнинг таъаррук номлари абадул-абад яшайди.

Абу Мансур Мотурудий (870-944). Имом Бухорий вафотидан сўнг унинг нурли қаламини Имом

Мотурудий олиб, ул зотнинг хайрли ишларини давом эттирди. Ислом оламида “Мусулмонларнинг этиқодини тузатувчи” деган юксак шарафга сазовор бўлган. Ул зот асос солган мотурудия мактаби Шарқ мамлакатларида бундай катта шуҳрат топишининг сабаби шундаки, унда илгари сурилган ғоялар ислом динимизнинг асосини тўғрилиқ, эзгулик ва инсонийликдан иборат деб биладиган жамики мўмин-мусулмонларнинг қараш ва интилишлари билан ҳамоҳанг эди.

Мотуридия таълимоти илм эгаллаш жараёнида бағрикенглик ғояси асосида инсон ақл-заковатининг ўрни ва аҳамиятига юксак эътибор қаратди. Бу ўз навбатида ушбу таълимотнинг кенг оммалашувида муҳим ўрин тутган. Бундай ғояларга бугунги кунда ҳам инсоният катта эҳтиёж сезмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 29-бет, 2017.*

1. Ал-Мотурудий концепциясининг аҳамияти шундаки, у соф дин доирасидан чиқиб, ақл-идрокни улуғлайди ва мантиқан асосланган билимнинг аҳамиятини таъкидлайди. Унинг “Китоб ат-тавҳид” асари бор.

2. Бурҳониддин ал-Марғиноний (1123-1197) ислом ҳуқушунослигида фундаментал асар яратган. “Ҳидоя” (1178) асари суд-ҳуқуқ амалиётида асосий қўлланмадир.

3. Юсуф Ҳамадоний (1048-1140)

яссавия, нақшбандия, кубравия, бектошия каби тариқатларни юзага келтирган.

4. Нажмиддик Кубро (1145-1221) унинг таълимоти кубравия номи билан боғлиқ.

5. Хожа Муҳаммад Баҳовуддин Нақшбанд (1318-1389) таълимотида ихтиёрий фақирлик ётади. “Дил ба ёру, даст ба кор”, яъни “доимо кўнглинг Аллоҳда, кўлинг эса меҳнатда бўлсин” деган ва ҳоказо.

Қашқадарё заминида буюк аллома, мотуридия таълимотининг йирик вакили Абу Муин Насафий бобомиз яшаб ўтганлар. У киши узоқ муддат Бухоро ва Самарқандда таҳсил олиб, калом илми, яъни исломий эътиқод поклиги масаласида 15 га яқин китоб ёзганлар. Ана шу китобларида, бундан минг йил олдин дин масаласида адашганларга тўғри йўл кўрсатганлар.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 467-бет, 2017.*

Абу ал-Муъийн ан-Насафий ва унинг илмий мероси Насафий (1068-1142 ҳижрий) Унинг 3 китобдан иборат (100 босма табоқ ҳажмда): “Тайсир фит-тафсир” (“Тафсир эшитишдаги қулайликлар”), шунингдек, тасаввуфга доир “Рисомаи Нажмия” китоби бизгача етиб келган бўлиб, улар етарли тадқиқ этилмаган.

Мусулмон оламида Насафий асарларига қизиқиш қадимдан катта бўлган. Унинг шеърий шаклда, арузнинг ражаз баҳрида ёзилган “Келишмовчиликлар ҳақида Ан-Насафий манзумаси” асарида мазҳаблар ва улар ўртасидаги мунозарали масалалар ҳақида фикр юритилади.

Ийжий (ваф. 1355 й.), Саъдуддин Тафтазоний (ваф. 1390) ва бошқа кўплаб таниқли олимлар Насафий таълимотига таянган ҳолда фаолият кўрсатиб, калом

илмида баракали ижод, етук олимлар даражасига кўтарилган ҳамда ўз даврининг фақиҳи ва усулчи олими сифатида ҳам шуҳрат қозонган.

Калом (ақида) илмининг мазмун – моҳияти

4.3.5-чизма

1. Калом (араб. – гап, нутқ, баён) – исломий эътиқод ва дунёқарашга оид масалаларни ақлий мулоҳазага таяниб далиллаш ва хулосалашдир.

2. Дастлабки даврларда ислом дини таълимоти ақл ва тафаккурга таяниб эмас, илоҳий кўрсатмаларга, фақат Қуръон ва Сунна таълимоти билан чекланган.

3. Абу Ҳанифанинг эътирофича, калом илмини Амир Убайд бошлаб берган.

4. Калом мунаққидлари фикрича, Қуръони карим ва Ҳадиси шарифларда ислом таълимоти, мафкураси, эътиқодий-назарий қарашлар баён этилиб, ҳар қандай диний, фалсафий, мантиқий, ақлий назариялар бекор қилинган.

5. Ўзини мўмин-мусулмон санаган киши Муҳаммад (с.а.в.) нинг Аллоҳ таоло томонидан келтирилган илоҳий таълимотдан ташқарига чиқмаслиги, исломгача шаклланган юнон, форс, Шарқ фалсафаси калом илмидан воз кечиш лозим

6. Ислом дини дунёнинг кўп мамлакат, халқларига тарқалиши ва ислом мафкурасининг турли ноисломий мафкуралар билан тўқнашуви натижасида улрга раддия бериш муаммолари келиб чиққан.

7. Ислом ақида ва аҳкомларини тушунтириб, асослаб бериш учун оят ва ҳадисларнинг ўзи кифоя қилмаган. Ислом ақидасига муҳолиф фикр юритувчи оқим ва тоифалар калом, мантиқ, жадал, мунозара каби ақлий далил-ҳужжатларга суянишга

8. Вақт ўтиб калом илми ислом дунёсида кенг ўрганилиб, бу соҳада ҳам дунёга машҳур ислом мутафаккир, файласуфлари пайдо бўла бошлаган.

9. Абу Мансур Мотурудий, Абулҳасан Ашъарий, Абу Бакр Розий, Форобий, Беруний, ибн Сино, ибн Рушд, ибн Халдун, Журжоний каби кўплаб алломалар етишиб чиқди. Улар калом илми ривожига улкан ҳисса қўшди¹.

10. Имом Бухорий вафотидан сўнг Имом Мотурудий (870-945) унинг нурли қаламини олиб, у зотнинг хайрли ишларини давом эттирди. Имом Мотуридий ўрта асрлардаги ғояни хатарли, таҳликали бир вазиятда ўз ҳаётини хавф остига қўйиб маънавий жасорат кўрсатди. Ислом оламида “Мусулмонларнинг эътиқодини тузатувчи” деган юксак шарафга сазовор бўлди².

1 Ислом. Энциклопедия. –Т.: “Ўзбек миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. -253-254 – бетлар.

2 Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: “Маънавият”, 2018. -39- бет

Калом илмида “ширк”, “куфр”, “қиёмат” тушунчалари

1. **Ширк (араб. – бирга қатнашиш, шериклик; Аллоҳнинг шериги бор деб ҳисоблаш, кўпхудолик)** - шерик келтириш. Ширкнинг шаърий тушунчаси – Аллоҳнинг зоти, сифатлари, исмлари, ишлари ва ҳукмларида шериги бор деб эътиқод қилиш. Исломда ширк кечирилмас гуноҳ ҳисобланади. Ширкнинг турлари: 1) ибодатда ширк келтириш; 2) дуода ширк келтириш; 3) раббийликда ширк келтириш; 4) ҳукмда ширк келтириш; 5) мулк ва султондаги ширк келтириш; 6) халқ – яратишдаги ширк келтириш; 7) итоатда ширк келтириш; 8) ташридаги ширк келтириш.

2. **Куфр (араб. – яшариш; ношукрчилик; кофирлик)** – исломий эътиқодга кўра, ислом динини ёки Аллоҳ, борлик ва инсон тўғрисидаги исломий дунёқарашни тан олмаслик, ягона Аллоҳ, унинг фаришталари, пайғамбарлари, илоҳий китоблари, қазо ва қадарига ишонмаслик ҳамда бундай дунёқараш ва ақидага қарши курашиш; имонсизлик, кофирлик, Кўп ҳолларда куфр Аллоҳга ишонмаслик. Аллоҳга ширк келтириш (масалан, кўпхудолик, ягона Аллоҳдан бошқа нарсаларга – ўсимлик, ҳайвон, жонсиз мавжудотлар ва бошқаларга сиғиниш), ислом пайғамбарлари ва муқаддас китоби Қуръонни тан олмаслик, исломий эътиқодда Аллоҳ томонидан ҳаром қилинган нарсаларни ҳалол деб эътиқод қилиш ва ҳоказо. Куфрнинг 3 тури мавжуд:

1) **Ҳақиқий куфр** – дилида ҳам, тилида ҳам ўзининг кофирлигини инкор этиш;?

2) **Инодий куфр** – Аллоҳнинг ҳақлигини, Муҳаммад (с.а.в.)нинг ҳақиқий пайғамбарлигини била туриб, қайсарлик қилиб имон келтирмаслик.

3) **Ҳукмий куфр** – баъзан шариатга хилоф ишларни қилиш ёки куфр сўзларини билиб-билмай гапириб қўйиш сабабли куфрга ҳукм қилинувчи ҳолат.

Ҳозирги вақтда ислом динини ниқоб қилиб олган, бузғунчи-экстремист “Толибон”, “ИШИД” ва ҳ.к.

3. **Қиёмат (араб. – марҳумларнинг қайта тирилиш куни; тик туриш)** – дунёнинг тугаши ҳақидаги илоҳий таълимот. Бу таълимот Қуръон сураларида охираат кунининг бошланиши билан боғлиқ даҳшатли ҳодисалар, барчанинг ҳалок бўлиши, кейин одамларнинг тирилиши, ўриндан туриши, бирма-бир сўроқ қилиниб, савоб ва гуноҳлар ўлчаниши, шунга қараб одамларнинг жаннат ёки дўзахга киритилиши, дўзах азоблари ва жаннат роҳатлари ва ҳоказолар баён этилган¹.

¹ Ислом. Энциклопедия. –Т.: “Ўзбек миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. -576, 608- бетлар.

Жаннат ва дўзах

1. **Жаннат** (араб. – боғ, бўстон, уч мох; форс. – беҳишт; дор ус-салом, дор ул-бақо, дор ул-охир, дор ул-мукома, дор ул-муттақин, боғи эрам, фирдавс, иллиюн ва бошқа.) – такводар инсонлар нариги дунёда роҳат ва фароғатда яшайдиган жой. Қуръонда жаннат ҳақида бир неча ерда баён қилинган (47: 15-55, 46-78; 76:11-12) . Ислом дини ақидаси бўйича, бу дунёдаги ҳаёти даврида имонли ҳолида эзгу ишлар билан шуғулланган кишиларга Аллоҳ томонидан жаннатдан жой берилади. Жаннатда ҳаёт абадий безаволдир. Жаннатдагиларни Аллоҳ турли неъматлар билан таъминлайди. У ерда ғам-ғусса ва ташвиш йўқ. Одамларнинг яхши кўрган барча нарсаси муҳайё этилади, ҳатто жуфтлари ҳам бирга бўлади. Қуръонда жаннат дарахтлар остидаги ариқлардан зилол сувлар оқиб туради, деб таърифланади. У ерда инсонлар қаримайди ва касал ҳам бўлмайди. Жаннатда ҳавзи Кавсар мавжуд бўлиб, унинг хислатлари таърифланади. Ҳавзи Кафсардан жаннат аҳли сув ичади.

Жаннатнинг 8 эшиги бор. Булар: 1) пайғамбарлар, шаҳидлар, сиддик бандалар ва сахийлар; 2) намозхонлар; 3) закот берувчилар; 4) амри маъруф, наҳий мункар қилган мўминлар; 5) нафсу шаҳватини жиловлаб юрганлар; 6) ҳаж ва умра қилганлар; 7) Аллоҳ йўлида жидду жаҳд қилганлар; 8) такводор ва ота-онасини рози қилганлар ва рўзадорлар кирадиган дарвозалардир. Жаннатни кўриқловчи фаришта “Ризвони жаннат” деб аталади. Жаннатда энг олий неъмат – Аллоҳнинг дийдорини кўришлик ҳисобланади.

2. **Дўзах** (форс.; араб. – нор, жаҳаннам, жаҳим, сақар; туркий тилда – тамуғ) – дин талабларини бажармаган гуноҳкорлар охиратда жазоланадиган жой. Ислом динидаги асосий тушунчалардан бири. Қуръонда дўзах ҳақида бир неча ўринда таъкидлаб ўтилган (6: 128; 11: 106, 107). Дўзах Аллоҳ кофирлар ва гуноҳкор бандаларга жазо бериш учун яратган. Диний тасаввурга кўра, дўзах даҳшатли чуқурлик, ичида олов ёниб туради. Дўзахга маҳкум қилинган бандалар шу оловга ташланади, улар қайноқ сув ичида, у ерда ўсадиган заққум дарахтининг (шайтон бошига ўхшаган) меваси билан овқатланади, чексиз азоб чекади, терилари куяди, Қуръонда шундай таъкидланади: “Қачонки терилари куйиб битиши билан ҳақиқий азобни тотиб кўришлари учун ўрнига бошқа териларни алмаштирамиз” (4:56). Дўзах азобларидан яна бири ачиштирувчи совукдир. Дўзах бир неча табақадан иборат бўлиб, ҳар бир гуноҳкор ўз гуноҳига қараб табақаларда азобланади. Ислом динига кўра дўзахнинг 7 дарвозаси бор: 1) ҳовия – энг чуқурликда жойлашган бўлиб, унга мунофиқлар, Фиръавнга ўхшаган кофирлар киради; 2) жаҳим – мушриклар; 3) сақар – диндан қайтган муртадлар; 4) Лазо – шайтон – иблис, унинг дўстлари ва мажуслар; 5) хутама – Аллоҳнинг амрига бўйсунмаган кофир кимсалар; 6) саир – Аллоҳга ширк келтирган насронийлар; 7) жаҳаннам – гуноҳи кабиралар қилиб, тавбасиз ўтган мусулмонлар кирадиган дарвозалардир. Дўзахни кўриқловчи фаришта Молики дўзах деб аталади. Қалбида Аллоҳга иймони бўлган бандалар дўзахда маълум вақт азоб тортганларидан сўнг ўша имонлари шарофати билан дўзахдан чиқарилиб, жаннатга киритилади. Фақир-фуқаро, етим-есирларга раҳм-шавқат қилиш, мусулмонлар ва инсон боласининг оғирини енгил қилиш кўплаб бандаларнинг дўзахдан озод этилиши сабаб бўлади. Аммо имонсиз кишилар, кофир ва мушриклар дўзахдан чиқмай азобда қолади.

Ҳадислардан намуналар

Енглар, ичинглар, кийинглар, садақа қилинглар, аммо исроф қилманглар, мағрурланманглар.

Тонгги уйқу ризқни қирқади.

1. **Мўъжиза (араб. ақлни ожиз қолдирувчи ҳодиса)** – пайғамбарларнинг, ҳақиқатан ҳам, Аллоҳ томонидан бандаларга юборилган элчилар эканига далил-ҳужжат сифатида юз берадиган ғайритабиий ҳодиса. Масалан, Мусо (а.с.) нинг ҳассаси таёқ сифатида қўй ҳайдашдан ташқари, керак пайтда бошқа шаклга кириб, дарёга кўприк бўлган ёки аждарга айланиб, пайғамбар подасига хизмат қилган. Қўллари қўйнига суқиб олингач, тунда йўлни ёритишдек ёғду сочган. Исо (а.с.) га оғир, бедаво касалликларни ҳам бир нафас билан тузатиш, мурдаларни тирилтира олиш каби мўъжизалар ато этилган. Муҳаммад (с.а.в.) эса бир неча ўнлаб мўъжизаларга эга бўлганлар. Уларнинг ичида энг улуғи – ўқиш, ёзишдан мутлақо хабари йўқ саводсиз (умумий) шахснинг Қуръони карим оятларини ёддан тиловат этиши ва уларнинг назм ва мазмун жиҳатидан башарият имконида йўқ олий даражада айтилган илоҳий ваҳий эканидир. Ғайритабиий ҳодисалар деганда, ҳавода бевосита учиш, сув бетида юриш, узоқ масофани бир лаҳзада босиб ўтиш, жонсиз нарсаларни гапиртириш, зарур ҳожатларнинг раво бўлиши, дуосининг ижобат этилиши каби ишлар назарда тутилади. Бу хилдаги ҳодисалар азиз-авлиёлардан содир бўлса, у каромат дейилади.

2. **Каромат (араб. – каромат, икром қилиниш, юқорилик, шараф)** – ислом истилоҳига кўра, ақлни лол қолдирадиган ғайритабиий ҳодисалар. Шу ҳодисалар пайғамбарлардан намоён бўлса – мўъжиза, азиз-авлиёлардан содир бўлса – каромат дейилади. Ғайридин, куфр аҳлидан содир бўлса, сеҳр-жоду, қўзбахшилиқ (фокус) ёки истидрож (вақтинча омадли бўлиш) деб аталади. Масалан, Мусо пайғамбар қўлидаги ҳассасини тошга урганда ундан сув отилиб чиққани, ҳасса аждоҳога айланиб, сеҳргарлар ясаган илонларни ютиб юборгани мўъжизадир. Муҳаммад (с.а.в.)га берилган мўъжизаларнинг энг улуғи – Қуръони карим саналади. Кароматлар тасаввуф шайхлари, тариқат пешволари, азиз-авлиёларнинг узоқ масофани оз муддатда босиб ўтишлари, сув устида, ҳавода бемалол юра олишлари, ҳожатлари тезда раво бўлиши ва ҳоказолар билан изоҳланади. Каромат 2 хил: 1) аслий ва 2) касбий.

1) **Аслий каромат қуйидаги оятда ифодасини топган:** “Дарҳақиқат, (биз) Одам фарзандларини (азиз ва) мукаррам қилдик ва уларни қуруқлик ва денгизга (от-улов ва кемаларга) миндириб қўйдик ҳамда уларга пок нарсаларни ризқ бердик ва уларни Ўзимиз яратган кўп жонзотлардан афзал қилиб қўйдик” (“Исро” сураси, 70-оят). Ушбу каромат мўмин бўлсин, кофир бўлсин, башариятнинг ҳамма аъзолари учун умумийдир.

2) **Касбий каромат қуйидаги оятда ифодасини топган:** “Эй, инсонлар! Дарҳақиқат, Биз сизларни бир эркак (Одам) ва бир аёл (Ҳавво)дан яратдик ҳамда бир-бирларингиз билан танишингиз учун сизларни (турли-туман) халқлар ва қабила (элат)лар қилиб қўйдик. Албатта, Аллоҳ наздида (энг азизу) мукаррамроғингиз тақводорроғингиздир. Албатта, Аллоҳ билувчи ва хабардор зотдир” (“Ҳужурот” сураси, 13-оят). Бу каромат тақводор мўминда ҳосил бўлади. Одатдан ташқари ишларга каромат дейиш мажозийдир. Чунки Аллоҳ таоло ўша ишларни тақводор мўминнинг икромии учун унинг томонидан содир этади. Кароматнинг зоҳир бўлишидаги ҳикмат: каромат содир бўлганидан сўнг валийнинг ишончи яна ҳам зиёда бўлиб, дунёдаги зуҳди тақвоси кучайиб, ҳавойи нафс давоси йўқолишидир.

Ҳадислардан намуналар

Гарчи Хитойда бўлса ҳам, илмга интилинглар, чунки илм талаб қилишга ҳаракат қилиш ҳар бир муслим ва муслималар учун фарздир.

Илмни ёзиб қўйиш билан боғлаб олинглар.

5- боб. ИСЛОМДАГИ МАЗҲАБЛАР ВА ЙЎНАЛИШЛАР

- 5.1. Исломдаги илк бўлиниш.
- 5.2. Исломдаги оқим ва йўналишларнинг ҳозирги кундаги кўриниши.
- 5.3. Исломдаги мазҳаблар.

5.1. Исломдаги илк бўлиниш

VII асрда ислом 2 та йирик оқимга: суннийлик ва шиаликка бўлиниб кетди. Бу бўлинишнинг асосида турли ҳукмрон гуруҳларнинг ҳокимият учун олиб борган курашлари ётади. Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.) нинг куёви, тўринчи халифа Али вақтидаёқ (656-661) халифа ҳокимияти тан олингани билан ҳокимият тепасига Муҳаммад пайғамбар авлодларигина келиш ҳуқуқига эгадирлар, деб ҳисобланган.

1. Халифалар ҳокимияти тарафдорлари (яъни халифаларнинг Муҳаммад авлодига мансублиги шарт эмас, деб ҳисобловчилар) бўлган уммавийлар исломдаги анъанавий диний таълимотга амал қилувчиларни даъво қилганлар суннийликни ташкил қилдилар.

2. Али (4-халифа) ва унинг авлодлари ҳокимиятининг тарафдорлари эса шиаликни ташкил қилдилар.

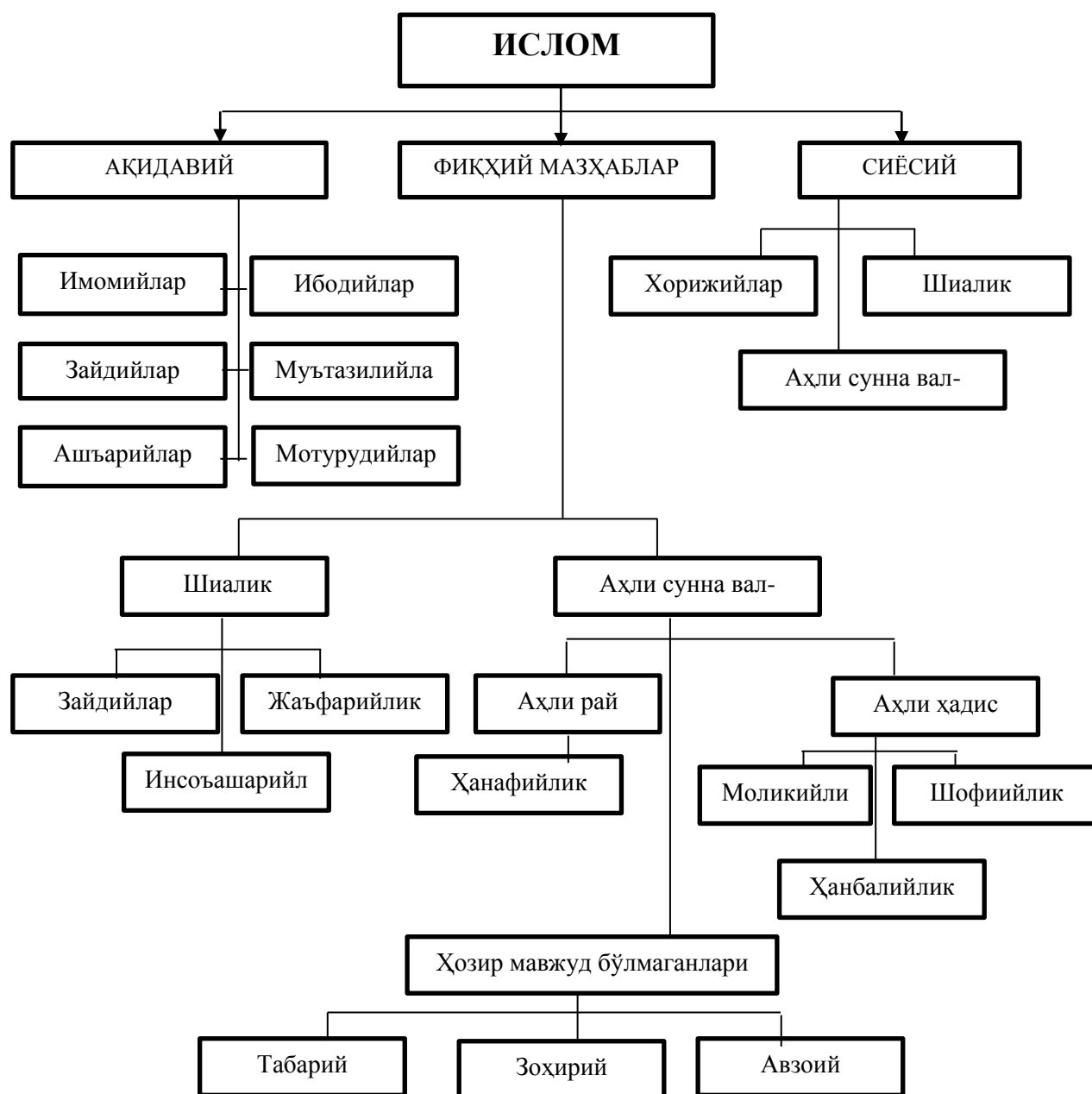
Муқаддас Куръони каримда мусулмонларга қарата фирқаларга бўлинманг, деган мазмундаги кўрсатмалар бор. Шунинг ўзи турли оқимларга бўлиниб, одамларни тўғри йўлдан адаштиришга динимиз мутлақо қарши эканига яққол далил эмасми?

*Шавкат Мирзиёев,
485-бет, 1-жилд, 2017.*

Пайғамбар Муҳаммад (с.а.в.) огоҳлантириб айтганларки, “Яхудийлар 71 фирқага, насронийлар 72 фирқага бўлиниб кетган эдилар. Менинг умматим 73 фирқага бўлингайлар. Улардан биттасигина нажот топиб омон қолур, қолганлари эса дўзах аҳлидирлар”.

Бухорий, Муслим, Абу Довуд ва Термизий ривоятлари.

ИСЛОМДАГИ АСОСИЙ БЎЛИНИШЛАР

1. **Суннийлик сиёсий оқими** (“Сунна” сўзидан олинган бўлиб, асл ислом анъаналари тарафдорлари деган маънони билдиради) – тарафдорлари ўзларини аҳл ас-сунна, яъни сунна аҳли деб атайдилар ва Муҳаммад пайхамбар (с.а.в.)нинг шиалар томонидан бузилаётган анъаналарига фақат бизгина амал қиляпмиз, деб ҳисоблайдилар. Исломнинг Муҳаммад (с.а.в.) давридаёқ шаклланган таълимнинг тўғрилигини, Суннани (Ҳадисни) Қуръондан кейинги илоҳиёти ва шариатнинг иккинчи манбаи деб тан олган, исломнинг анъанавий диний маросимларига, маиший, ижтимоий қоидаларига амал қиладиган ҳар бир мусулмон сунний ҳисобланади. Бугунги кунда суннийлар бутун жаҳон мусулмонларининг асосий қисмини ташкил этишади.

**Суннийлик (Аҳли сунна вал-жамоа)га
мансубликни билдирувчи асосий белгилар**

1. Ислом таълимотида иймон шартлари 7 та ақидага асосланади:

- 1) Аллоҳга ишониш: Аллоҳ дунёдаги барча мавжудотларни яратган.
- 2) Фаришталарга ишониш: фаришталарнинг машҳурлари: Жаброил, Микоил, Исрофил, Азроил.
- 3) Пайғамбарларга ишониш. Қуръонда 25 пайғамбарнинг исмлари зикр этилган. Пайғамбарлар 2 хил: а) расуллар; б) набийлар.
- 4) Муқаддас китоблар (Аллоҳ таолонинг китоблари)га ишониш. Аллоҳ таоло пайғамбарларга 100 саҳифа ва 4 китоб юборган. 100 саҳифа Одам, Шис, Идрис, Иброҳимга, 4 китоб эса Мусо, Довуд, Исо ва Муҳаммад (с.а.в.)га юборилган.
- 5) Охиратга ишониш. Ўлган бандалар гўрга қўйилгандан сўнг, гўрларга Мункар ва Накир исмли 2 фаришта кириб, уларни сўроқ қилади...
- 6) Тақдирга ишониш.
- 7) Қиёмат кунига ишониш.

Ислом таълимотида “Ислом арконлари”, 5 та Ислом устунни, диний маросим талаблари (ибодатга кирадиган):

1. Калимаи шаҳодат.
2. Намоз ўқиш.
3. Рўза тутиш.
4. Закот бериш.
5. Ҳаж қилиш.

2. Дастлабки ақидавий тортишувлар фақат Қуръон ва Ҳадис асосида бўлиши керак:

- 1) Дастлабки тўрт Халифа: 1) Абу Бакр Сиддиқ (р.а-разияллоху анху); 2) Умар (р.а); 3) Усмон (р.а); 4) Али (к.в – каррамаллоху ваҷҳаху) ҳокимияти қонуний эканлигини тан олиш.
3. Олтита ҳадис тўпламини ишончли (сахих) деб билиш: 1) Бухорий; 2) Муслим; 3) Термизий; 4) Абу Довуд; 5) Насоий; 6) Ибн Можа ҳадислар тўпламини ишончли деб билиш.
- 4) Тўртта диний – ҳуқуқий мазҳаб:
  - А) Ҳанафийлик
  - Б) Моликийлик.
  - В) Шофийлик.
  - Г) Ҳанбалийликдан бирига мансуб бўлиш.

Ислом давлатлари ҳудудларининг кенгайиб бориши, турли дин, тоифа, мазҳаб ва мафкура тарафдорларининг мусулмон бўлиши оқибатида ақидавий масалалар яна ҳам муруккаблашиб кетган. Бунинг устига турли томонлардан мусулмонлар ақидасини бузишга уриниш ва танқид қилиш ҳам авж олган.¹⁰ Ана шундай мураккаб ҳолатда Суннийлик (яъни Аҳли Сунна вал-жамоа) ақидаси ва фикрларини илмий асосда жамлаш ва тартибга солишни тақозо этган. Бу ишни мусулмон оламининг машриқ томонида Абу Мансур Мотурудий ва иккинчи томондан Абулҳасан Ашъарий уддасидан чиққан. Аҳли сунна вал-жамоа (суннийлик)нинг ақидавий масалалари шу икки олим шахсига нисбат берилиб (ашъарийлик, мотурудийлик) номланадиган бўлган. Аҳли Сунна вал-жамоа фақатгина ақида бобида эмас, балки бошқа соҳаларда ҳам ўзига ҳос мазҳабларни бирлаштирган.

Х асрда Самарқандлик мутафаккир, “Имом ал-Ҳуда” (Ҳидоят йўлининг имоми) деб шуҳрат қозонган Абу Мансур Мотурудий томонидан асос солинган Мотурудия таълимоти бутун ислом оламида кенг тарқалган.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 29-бет, 2017.*

Аҳли Сунна вал-жамоанинг ўзига ҳос тавсиф мактаби ҳам бор. Уларнинг машхур тавсифлари жумласига Абу Мансур Мотурудийнинг “Таъвилоту аҳли сунна”, Абул Барокот Насафийнинг “Мадорик ут-Танзийл”, Исмоил Ҳаққийнинг “Руҳ ул-баён” тавсифлари ва бошқалар киради. Суннийлик (аҳли сунна вал-жамоа)нинг ўзига ҳос ҳадис шарҳи мактаби ҳам юзага келган. Бу мактабнинг йирик намоёндалари ичида Асқалоний, Бадриддин Айний, Мулла Али Қори кабилар бор. Шунга ўхшаш исломий илмларнинг барча соҳаларида Аҳли Сунна вал-жамоанинг ўз мактаблари мавжуд.

Мотурудия таълимоти илм эгаллаш жараёнида бағрикенглик гоёси асосида инсон ақл-заковатининг ўрни ва аҳамиятига юксак эътибор қаратади. Бу ўз навбатида ушбу маълимотларнинг кенг оммалашувида муҳим ўрин тутган. Бундай гоёларга бугунги кунда ҳам инсоният катта еҳтиёж сезмоқда.

*Шавкат Мирзиёев, 1-жилд,
29-бет, 2017.*

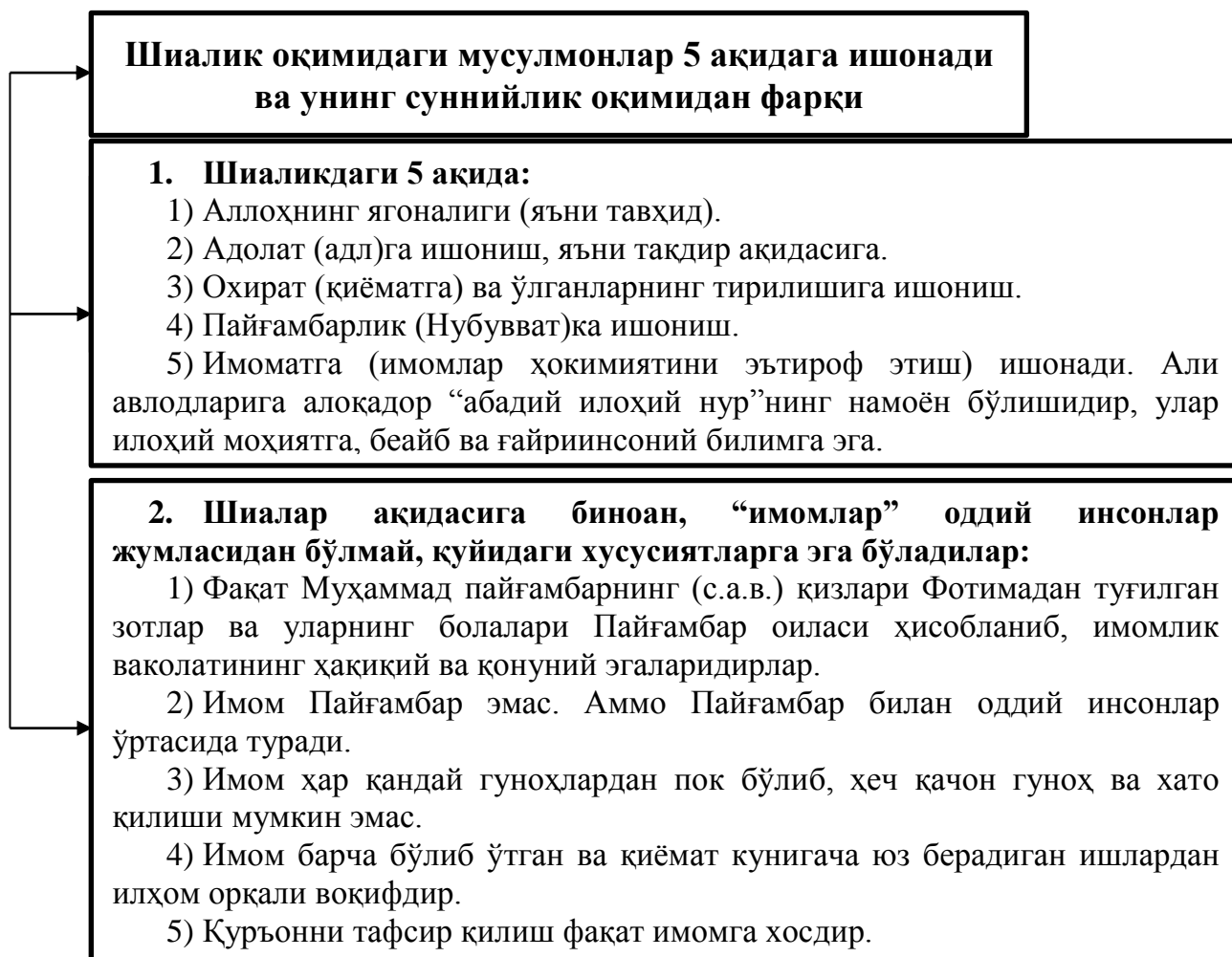
XX аср охирида исломнинг дунёдаги сиёсий мавқеи кучайиши натижасида суннийлик ва шиалик ўртасидаги муносабатлар ҳам кескинлашган. Бундай ҳолат мамлакатлар ўртасидаги (Эрон-Ироқ), шунингдек, турли мамлакатларнинг ички ҳаётида (Саудия Арабистони Ливан) ҳам кўзга ташланиб, кўп ҳолатларда учинчи даражали аҳамият касб этган (Эрон –Ироқ) ёки осонгина ҳал этилган. Суннийликнинг кўпгина ўзига ҳос хусусиятлари ҳозирги вақтда исломнинг ҳақиқий демократик дин эканлигини исбот қилишда далил сифатида кўрсатилмайди. Ислом оламидаги давлатлар аҳолисининг кўпчилигини (Эрон ва Ироқдан ташқари) суннийлар ташкил этади.

¹⁰. Ислом. Энциклопедия. –Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси”. Давлат илмий нашриёти, 2017. -81 -бет.

2. **Шиалик** (араб, гурух, тарафдорлар, партия, яъни Алининг гурухи деган маънони англатади) – исломдаги иккинчи йўналишдан бири. Али ва унинг авлодини Муҳаммад пайғамбар с.а.в.нинг бирдан-бир қонуний ворислари деб тан олинадиган турли йўналиш ва секталарнинг умумий номидир. Ўзининг тарқалиши ва ижтимоий-сиёсий моҳияти жиҳатидан суннийликдан кейинги ўринда туради. Жаҳондаги мусулмонларнинг тахминан 8% и шиаликка мансуб. Шиалик VII аср ўрталарида халифа Али ибн Абу Толиб (к.в. –каррамаллоху ваъжаҳу) ҳокимияти тарафдорларидан иборат гуруҳ сифатида вужудга келган. VII аср охирига келиб Ироқ ва Эронда кенг тарқалган ва исломдаги мустақил диний йўналишга айланган.

Сафавийлар сулоласининг биринчи шоҳи Исмоил XVI аср бошларида шиаликни Эроннинг расмий дини деб эълон қилган. Ҳозир ҳам у Эронда ҳукмрон эътиқод шакли ҳисобланади. Ироқ, Афғонистон, Ҳиндистон, Покистон, Озарбайжон, Тожикистон, Ливан ва бошқа давлатларда кенг тарзда ёйилган. Шиалар билан суннийлар ўртасидаги асосий фарқ имомат тушичасининг талқин қилинишидир. **Имомат** – шиаликда давлат бошқариш ҳуқуқи ҳақидаги таълимот, эътироф этилган 5 ақидадан бири. Унга кўра, мусулмонлар жамоаси ёки давлатида фақат Муҳаммад пайғамбар (с.а.в) авлоди (куёви Али билан қизи Фотимадан тарқалган авлод) ҳукмрон бўлган ҳуқуқига эга деб ҳисобланади.

5.1.3-чизма

3. Шиаларга, айниқса, жаъфария мазҳабига хос бўлган бир қатор хусусиятлар:

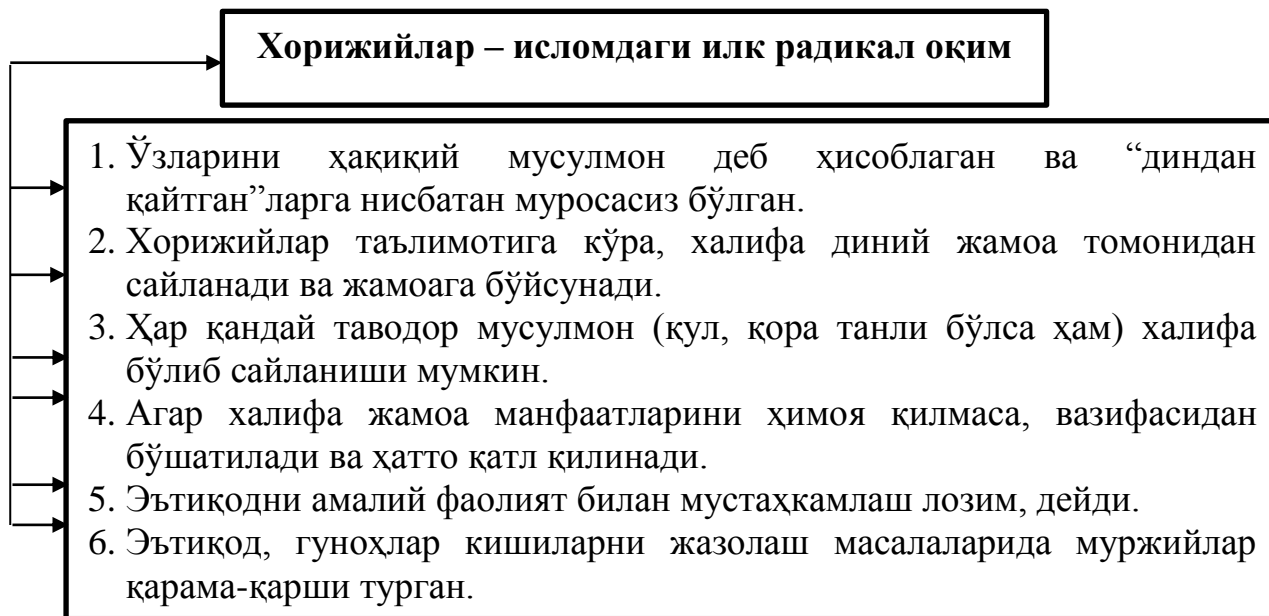
- 3) Имомат – давлат бошқарувини имомларга хос деб ишониш.
  - 4) Қуръонни ва ундан кейин ўз имомлари томонидан ривоят қилинган ҳадисларни асосий манба сифатида қабул қилиб, ижмоъ ва қиёсни рад этиш.
  - 5) Айрим намозларни бир вақтда қўшиб ўқиш.
  - 6) Таҳорат қилишда оёқларни ювмасдан унга масҳ тортиш.
  - 7) Вақтинча никоҳни қонуний деб билиш (Эрон Ислом Республикасида).
  - 8) Тақия, яъни хавфли жойларда ўз эътиқод ва мазҳабини яшириш.
  - 9) Азон айтишда “ашҳаду анха Алиян вали-юллоҳ” (гувоҳлик бераман Али Аллоҳнинг валийси, яъни дўстидир) иборасини қўшиб айтиш.
  - 10) Насроний ва яҳудий аёлларга уйланиш ҳаром деб билиш.¹
- Шунингдек, талоқ 2 одил киши гувоҳлигида қонуний кучга эга бўлади.

4. Шунингдек, фарқли белгилари:

- 1) Суннийликда одамлар томонидан сайланадиган ёки тайинланадиган диний ёки дунёвий раҳбар ҳисобланади.
- 2) Суннийликнинг калимаси: “Ашҳаду ан ла илоҳа иллаллоҳу ва ашҳаду анна Муҳаммадан абдуҳу ва расулуҳ”.
- 3) Шиаликда “Оллоҳнинг инояти” бўлиб, у бир имомдан иккинчисига ўтади. Шиалар Али (тўртинчи) (халифа) ва унинг авлодларидан иборат 12 имом (энг олий раҳнамо) ҳокимиятини тан олади. Дастлабки халифалар Абу Бакр, Умар ва Усмонни ҳокимиятни зўрлик билан эгаллаб олган шахслар деб ҳисоблаб, уларни тан олмайди. 874-878 йиллар орасида 7-9 ёшида бедарак йўқолган (ўлдирилган бўлиши мумкин деб) 12-имом Муҳаммад ал-Маҳдийни улар яширинган, замона охир бўлганда у қайтиб келади ва адолат ўрнатади, деб ҳисоблайди.
- 4) Шиалар Қуръонни илоҳий деб эътироф этади.
- 5) Шиалар калимаи шаҳодатга “Алиян валиуллоҳ” сўзини қўшиб айтадилар.
- 6) Шиалар Суннийларнинг Ҳадисларини тан олмайди. Шу боисдан Муҳаммад ва унинг авлодлари номи билан боғлиқ Ҳадисларни “Ахбор” деб номланган тўплам тузганлар. Бу тўплам Қуръондан кейинги иккинчи муқаддас манба ҳисобланади.
- 7) Шиалар Суннийлар каби Макка ва Мадинани муқаддас ҳисоблаш билан бирга, Карбало, Нажаф шаҳарларида жойлашган шиа имомлари қабрларини ҳам зиёрат қиладилар. Бу имомлар халифалар томонидан ўлдирилган деб ҳисоблайдилар. Дин йўлида шаҳид бўлганлар, деб мотам (Ашуро) маросимини ўтказиб аза тутадилар, Улар муҳаррам ойининг 10-куни Алининг ўғли имом Ҳусайн Ироқдаги Карбало дашти жангида ҳалок бўлган деб ҳисоблайдилар. Шу боисдан шиалар муҳаррам ойининг дастлабки 10 кунлигида мотам тутади. Унда “Шоҳ Ҳусайн, воҳ Ҳусайн” (шахсей-вахсей) деб қичқириб мотам йиғилиши ўтказади.
8. Шиалик шароитида жаъфарийлик мазҳаби ҳукмрон Ўрта асрларда шиаликда юз берган. Булардан зайдийлар, исмоилийлар ва бошқалар ҳозир ҳам мавжуд.

3. Хорижийлар (араб. – ажралиб чиққан, исёнчи) – исломдаги илк радикал оқим тарафдорлари. Халифа Али (к.в.) билан умавийлар ўртасидаги кураш давомида VIII аср иккинчи ярми бошларида вужудга келган. Улар ўз сафларига қўшилмаганларни “диндан қайтган” деб айблаб, уларга қарши мурасасиз кураш олиб борган диний-сиёсий оқим.

5.1.4-чизма

Умавий ва аббосий халифалар VII-IX асрларда хорижийларга қарши кураш олиб бориб, уларни қириб ташлаган. Уларнинг қолганлари Шимолий Африкада ўз давлатини вужудга келтирган. Хорижийлар халифаликдаги кўпгина кўзғолонларда (Зинжийлар, Абу Муслим кўзғолони) қатнашган. Ҳозирги даврда хорижийларнинг ибодийлар фирқаси Ғарб мамлакатлари (Жазоир, Тунис ва бошқалар)да, Уммон, Танзанияда учрайди. (Ислом. Энциклопедия, 2017, 547-бет).

4. Муътазийлар (араб. ажралиб чиққан, узоқлашганлар) – исломдаги илоҳиёт оқимларидан бири. VIII аср ўрталарида Араб халифалигида вужудга келган. Асосчилари Восил ибн Ато ва Амр ибн Убайд. Қуръонни диний ҳақиқатнинг манбаи деб эътироф этади, уни сўзма-сўз эмас, мажозий талқин қилади. Халифа Маъмун (813-833) Муътазийлар таълимотини давлат дини деб эълон қилган. Муътазийлар ақидаси (хусусан, Қуръон яратилиши)ни тан олмаганларни ишдан бўшатган. Махсус жазо муассасаси – миҳна ташкил этилган. Аммо Муътазийлар таълимоти халифаликда умуман “шаккоклик” деб эълон қилинган. Муътазийлар ақл-идрокни илоҳиёт асоси, деб эътироф этган, тасаввуфни инкор этишга уринган. Яккахудолик ва адолат (адл) тарафдорлари деб аталган. Муътазийларнинг асосий ғоялари шиа исломшунослари томонидан ўзлаштириб олинди. Кейинчалик Ироқ ва Эронда XI-XII асрларда, Марказий Осиёда XIII-XIV асрларга келиб йўқолиб кетган. Муътазийларнинг гуноҳи кабира, қабр азоби, авлиёлар қаромати каби ўзига хос қарашлари мавжуд. Аллоҳ “Мени кўра олмайсан” деган бўлсада, чиройли амал қилган кишилар

кўриши ҳақида далиллашга ҳаракат қилган. Муътазийлар кейинчалик бир неча фиркаларга бўлиниб кетган.

5. Қадарийлар (араб. қадар, тақдир) – исломдаги оқимлардан бири (қадария) тарафдорлари. Бу оқим исломда ақидавий масалалар қатори тақдир ва ирода эркинлиги ғоясини илгари суради. Тақдир олдиндан белгиланади ғояси асосий ўринда туради. Бу оқим жабарийларга қарши курашиб одиллик аллоҳнинг асосий сифатларидан бири. Аллоҳдан фақат адолатли ишни кутиш мумкин, гуноҳ ишлар эса инсон фаолияти билан боғлиқ. VIII аср охирларида муътазийлар бу ғояни давом эттирган.

6. Жабарийлар, жабария (араб. жабр қилувчи, мажбур қилиш) – VII аср охири VIII аср бошида ислом илоҳиётда пайдо бўлган оқим тарафдорлари. Жабария исломда тақдир масаласида адашган деб тан олинган фиркалардан бири ҳисобланади. Суннийликдаги тақдир масаласини инкор қилади. Худо тақдирни олдиндан белгилаб қўйган, инсонда ҳеч қандай ирода ва фаолият эркинлиги йўқ, булар фақат Худода мавжуд, инсон эса ана шу фаолиятни ўзлаштириб олиш имкониятига эга ғоясини илгари суради Жабарияни ҳокимият тепасида турган умавийлар қўллаб-қувватлаб, уларга қарши бўлган диний фирка ва сиёсий гуруҳлар таъқиб остига олинган.

7. Мушаббиха (араб. ўхшатувчилар, ўхшатиш тарафдорлари) – ислом илоҳиётда Худони одамга ўхшатиб тасвирлайдиган таълимот. Мушаббиха эътиқодича, Аллоҳ инсон суратида бўлиб, унинг сочи, тирноқлари, ажин, икки қоши ва ундан бошқа аъзолари ҳам бор. Улар Аллоҳнинг Қуръони каримда келган сифатларини тўғридан-тўғри ўз ақидалари билан талқин қилган. Аллоҳнинг ҳам инсон каби бадан ва аъзолари бор, у ҳам инсон каби ўтириш учун курашга муҳтож деган хулоса чиқарган ислом илоҳиёти – калом тарафдорлари мушаббиха тарафдорларини рад этиб уларга қарши кураш олиб борган ва уларни санамга сиғинувчилар деб қараган.

5.2. Исламдаги оқим ва йўналишларнинг ҳозирги кундаги кўриниши

Қуръони карим, Ҳадиси шариф, ижмоъ (араб. иттифоқ бўлиш), қиёс ва бошқа кўшимча манбалардан, ҳар ким ҳам ҳукм чиқариб ололмайди. Фикҳ деб мазкур (4 та) манбалардан тўғри ҳукм чиқаришга айтилади. Ҳатто бир оят устида саҳобаларнинг турли фикрда бўлганликлари ҳақида ривоятлар бор. Лекин Он ҳазрат (а.с. – алайҳиссалом) вафотларидан сўнг секин-аста ихтилофлар, низоли масалалар кўпая борди. Ҳижратнинг

Муқаддас динимиз бундан буён ҳам халқимизни бирлаштириб, миллати ва тилидан қатъий назар, маънавий покланиш, одамларни тинчлик, эзгулик, бағрикенглик, ўзаро ҳурмат ва тотувликка ундайдиган, ўрнини ҳеч нарса боса олмайдиган восита бўлиб хизмат қилиши шубҳасиздир.

*Шавкат Мизийёев,
1-жилд, 31-бет, 2017.*

2-асридан бошлаб ислом шариатини мукаммал талқин қила оладиган йирик алломалар (фикҳ олимлари, ҳуқуқшунослар) етишиб чиқа бошлади. Уларнинг энг йириклари қўйидагилардир:

1. Имом Аъзам (Абу Ҳанифа Нўъмон ибн Собит): 699-767 й.
2. Имом Молик (Абу Абдуллоҳ Молик ибн Анас Асбахий): 713-795 й.
3. Имом Шофий (Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Идрис): 767-820 й.
4. Имом Аҳмад (Абу Абдуллоҳ Аҳмад ибн Ҳанбал Шайбоний): 780-855 й.

Булардан ташқари кўплаб фикҳ олимлари ўтганлар, лекин уларнинг ижодий ишлари китоб шаклига келтирилмаган ва шуҳрат топмаган. Фақат мазкур 4 буюк зотни етук уламо ва фузало сифатида вожиб деб саналган. Чунки шундай қилинмаса 4 та эмас 400 мазҳаб пайдо бўлиши мумкин эди.

Бугунги кунда дунёдаги тахминан 1,77 миллиард мусулмон аҳолисининг 92,5 фоизини суннийлар ташкил этиб, улар мазҳаблар бўйича қуйидаги нисбатда бўлинадилар: Ҳанафийлар 47 фоизи, шофийлар 21 фоизи, моликийлар 17 фоизи, ҳанбалийлар 7,5 фоизини ташкил қилади.

Тўрт мазҳаб ўртасида унча катта фарқлар йўқ, кўп масалаларда бир хиллик мавжуд. Чунки ҳаммасининг ҳам ҳукм оладиган манбалари бир. Фақат жузъий ихтилофларгина мавжуд. Масалан, жанобатдан ғусл қилишнинг фарз эканлигида улар ўртасида ихтилоф йўқ. Аммо ғуслда неча фарз бор, деган масалада фикрлар турлича. Имом Аъзам мазҳабларида ғуслда 3 та фарз: оғизни чайқаш, бурунга сув олиб ташлаш ва бутун жасадни ювиш. Имом Шофий мазҳабларида эса фарз битти – бутун жасадни ювиш. Оғиз-бурун бу зот наздида ички аъзолари ҳисобланади. Имом Аъзам раҳматуллоҳи алайҳ наздларида эса оғиз билан бурун ташқи аъзолардан, деб билинади. Шунинг учун уларни ҳам ювиш фарз. Маворуннаҳр мусулмонлари ислом дини кириб келган вақтдан бошлаб Имоми Аъзам (Ҳанафий) мазҳабига тақлид қилиб келганлар. Ўтган уламоларнинг деярли ҳаммаси ҳам шу мазҳаб асосида асарлар битиб қолдирган.

Муқаддас динимиз бундан буён ҳам халқимизни бирлаштириб, миллати ва тилидан қатъи назар, эзгулик, бағрикенглик, ўзаро ҳурмат ва тотувликка ундайдиган, ўрнини ҳеч нарса боса олмайдиган восита бўлиб хизмат қилиши шубҳасиз.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 31-бет, 2017.*

Ислом суннийлигидаги оқим ва йўналишлар, кўринишлари ва ғоялари

1. Ҳанафийлик мазҳаби. Асосчиси Имом Аъзам (699-767):

- 1) Фикҳнинг 4 манбаи: 1) Қуръон; 2) Сунна ва фикр фақат саҳиҳ ривоятлари асосидаги; 3) Ижмоъ (иттифок); 4) Қиёматга таянади.
- 2) Ғусл (чўмилиш)да 3 та фарз: оғизни чайқаш, бурунга сув олиб ташлаш ва бутун жасадини ювиш. Чунки оғиз билан бурун ташқи аъзолар ҳисобланади.
- 3) Илм йўлини тутиш ғояси устувор.
- 4) Ихтилофлар аниқлаштирилган.
- 5) Ақоид (ақида) муаммоларини ақлий ва фалсафий далиллар билан исботлаш, яъни илмига берилиш йўлидан эмас, балки фикҳ (ҳуқуқшунослик) илми ва унга тегишли фанларни ўзлаштириш орқали одамларга хизмат қилиш ва уларнинг ҳаётий муаммоларини ечишни устун билган.
- 6) Фикҳни тартибли усулга келтириб, барча дунёвий масалаларда фойда ва зарар кўришда соғлом ақида таълимотини шакллантириш.
- 7) Ҳанафий бир неча васиятнома “Муснад” номидаги ҳадис тўпламлари, “Фикҳи акбар” номли ақоидга доир асарлар қолдирган.
- 8) XI асрда Ҳанафийлик Шарку Ғарб, шимолу жанубга ўз нуфузини ўтказди. Аббосийлар, Сомонийлар, Қорахонийлар, Ғазнавийлар, Салжукийлар, Мамлуклар, Темурийлар, Бобурийлар, Шайбонийлар давлатлари ва Усманийлар империяси томонидан расмий мазҳаб сифатида қабул қилинди.
- 9) Кўпинча суд ишлари ўшбу мазҳаб асосида олиб борилади.

2. Моликийлик мазҳаби. Асосчиси Имом Молик (713-795):

- 1) Мадинадаги ҳуқуқ мактабига таяниб мазҳабга асос солган. Унинг машҳур “Ал-Муватто” китоби моликийлик мазҳабининг асоси. Ҳадис услубини қабул қилади.
- 2) У оят, ҳадис ва ижмоъга асосланиб ҳукм чиқарган. Унинг илмий-ҳуқуқий тафаккури кўпинча тўғри ва уйғунлашган. Ҳанафий мазҳаби каби урф-одатларни тан олади ва илоҳий қонунлар билан уйғунлаштириш йўлини тутди. Ушбу мазҳаб Испанияда кенг тарқалган.

3. Шофийлик мазҳаби. Асосчиси Имом Шофий (767-820):

- 1) Ғуслда фарз битта-бутун жасадни ювиш. Оғиз-бурун бу зот наздида ички аъзолар ҳисобланади.
- 2) Бу мазҳабда қиёс ва раъй чеклаб қўлланади, Қуръон ва суннани ягона манба деб билади.
- 3) Ҳадис ёки ижмоъга таяниб иш кўриш мумкинлиги айтилади.
- 4) Фикҳ бўйича унинг машҳур асари “Китоб ал-Умм” (Она китоб, яъни асосий китоб) ва усул-ул-фикҳ бўйича “Ар-Рисола” асари Шофий мазҳабининг асосий манбаи ҳисобланади.
- 5) Олимлар ижмоъсини (иттифоқини) рад қилди, лекин шофийлик мактабининг истеъдодли олимлари ижмоъни қабул қилишга мажбур бўлди.

4. Ҳанбалий мазҳаби. Асосчиси Имом Аҳмад (780-855):

- 1) Диний масалаларда эркин фикр юритишга қарши бўлиб, шариат қоидаларига қатъий риоя қилади.
- 2) Қуръон ва Ҳадисларни эркин талқин этишни қоралаган, шу сабаб, бу мазҳаб кенг тарқалмаган.
- 3) Аҳмад ибн Ҳанбал ўз даврида “имомул-муҳаддисин” (муҳаддислар имоми) деб тан олинган, шуҳрат қозонди.
- 4) Манбаси “ал-Муснад” китобини ёзган.
- 5) Имон қалб билан тасдиқлаш, тил билан иқрор этиш, бадан аъзолари билан амал қилишдир. Амал имоннинг жуъъи бўлгани учун у кўпайиб озаяди.

1. **Ҳанафийлик – суннийликдаги диний – ҳуқуқ мазҳабларидан бири.** Абу Ҳанифа асос солган. Ундан кейин ҳанафийлик мазҳаби қоидалари Абу Юсуф Ёқуб, Муҳаммад Шайбоний, Қудурий (ваф. 1036) ва бошқа асарларида ишлаб чиқилган. Бу мазҳаб тарафдорлари фикҳнинг 4 асосий манбаини эътироф этиш билан бирга бошқа оқимлар вакилларига нисбатан фикҳ талабларига риоя этишнинг қиёс ва ижмоъ усулларида кенгроқ фойдаланади.

5.2.2-чизма

Ҳанафийлик тарафдорлари фикҳнинг 4 манбаига таянган:

1. Қуръон. 2. Сунна. 3. Ижмоъ (араб. иттифоқ бўлиш, азму қарор қилиш).

4. Қиёсга таянган.

2. Бу мазҳаб хусусиятлари: 1) Қуръон ҳуқуқ манбаи сифатида тўлалигича қабул қилинади. 2) Сунна мустақил манба сифатида қаралади, бироқ ҳадислар танловдан ўтган бўлиши керак. 3) Ўтган алломалардан мерос бўлиб қолган (ижмоъ) фикр фақат саҳиҳ ривоятлардан чиққан тақдирдагина ҳисобга олинади. 4) Қиёс бўйича ҳукм ҳар қандай саҳиҳ манба асосида ҳам бўлиши мумкин.

Ҳанафийлик мазҳаби оддий ҳуқуқ (урф)дан ҳам ҳуқуқнинг кенг мустақил ёрдамчи манбаи сифатида фойдаланишга шароит яратади. Бу ҳол ҳаётий эҳтиёжлар ва маҳаллий одатларни ҳисобга олиб ҳуқуқий қарорлар қабул қилиш имконини беради. Бу мазҳаб қоидалари бирмунча енгил, қулайлиги, халқлар маҳаллий анъаналарини эътиборга олганлиги сабабли XI асрдан Шимол ва Шарққа кенг ёйилган. Кичик Осиё, Болқон, Шимолий Кавказ, Қора денгиз, Волга бўйлари, Марказий Осиё, Афғонистон, Ҳиндистон ва Хитойнинг олис кенг ҳудудларига тарқалган.¹¹ Мамлуқлар, Темурийлар, Бобурийлар, Шайбонийлар давлатлари ва Усманийлар империяси томонидан расмий мазҳаб сифатида қабул қилиниб, суд ишлари ушбу мазҳаб ясосида олиб борилган.

Ҳозирги кунда ҳанафийларнинг жуғрофий ҳудуди Марказий Осиё давлатларидан бошланиб, Хитой, Афғонистон, Покистон, Ҳиндистон, Эрон, Ироқ, Арабистон, Яман, Миср, Жазоир, Тунис, Марокаш, Туркия, Индонезия ва бошқа мусулмон ўлкаларига етиб борган. Мисрда Ҳанафий мазҳабининг буюк муфтийлари маънавий раҳбарлик мақомида туриб, “шайхул-ислом” номи билан аталади. Ҳанафийлик мазҳаби тарафдорлари Ҳиндистонда 48 млн. дан ошди. Жанубий Америка ва Бразилияда 25 млн. дан кўп ҳанафий мусулмонлари мавжуд.¹²

2. **Моликийлик мазҳаби** – суннийликдаги диний-ҳуқуқий мазҳаблардан бири. Ушбу мазҳаб (713-795) Имом Молик ибн Анас қадимий Мадина ҳуқуқий

¹¹ Жўзжоний А.Ш. Ислам ҳуқуқшунослиги, ҳанафий мазҳаби ва Ўрта Осиё фикҳлари. Т: 2002.

¹² Туленов А. Ислам ва ақидапараст оқимлар. –Т.: “Шарк”, 2013. – 33-34-бетлар.

мактабига таяниб асос солган. Унинг машхур “Ал-Муватто” китоби моликий мазҳабига бағишланган.

Моликийлик Мадинада пайдо бўлган, Арабистон ярим оролига, кейин Миср, Шимолий Африка ва Андалусияга тарқалган. Моликийлик тарафдорлари Муҳаммад (с.а.в.) ҳаётликлари вақтида илк исломда шаклланган фикҳ меъёрларини тан олган, фикҳнинг асосий манбаи сифатида Қуръон ва суннатга таянади. Мадинанинг саводли аҳолиси яқдиллик билан маъқуллаган қоидаларнигина ижмоъ (иттифоқ бўлиш) деб ҳисоблайди. Шариат ҳукмларига монелик қилмайди. Ҳозирги вақтда ҳам бу мазҳаб қоидаларининг Марокаш, Тунис, Жазоир ва Ливияда никоҳ-оила ва мулкка оид ҳуқуқига сезиларли таъсири бор. У Ливиянинг бир қатор жинойт қонунлари асосини ташкил этади (Ислом. Энциклопедик луғат, 2017, 310 бет.)

1. Шофийлик мазҳаби асосчиси Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Идрис ибн Аббос (ибн Усмон) аш-Шофий (767-820) Ғазода туғилиб Мисрда ҳаётдан кўз юмган. Шофийлик – суннийликдаги диний-ҳуқуқий мазҳаблардан бири. Бу мазҳаб ҳанафийлик ва моликийликнинг диний-ҳуқуқий таълимотини ўзига сингдирган бўлсада, кўпроқ моликийликка яқин туради. Шофийликда қиёс ва раъй чеклаб қўлланади, Қуръон ва суннага ягона манба сифатида қаралади. Шофийликка кўра, Суннат Қуръонни тўлдиради, халос, суннатнинг ўзи қиёслаб ўртача ҳукм чиқариш учун асос бўлмайди. Шофийлик тарафдорлари мадиналик ровийларнинг ҳадисларини устувор ҳисоблаб, улар айтган ҳадис ёки ижмоъга (иттифоқ) таяниб иш кўриш мумкин деб билади. Бу ғоя ўрта асрларда Яқин Шарқ мамлакатларида кенг тарқалган. X-XII асрларда Моварауннахрнинг айрим вилоятларида, Шошда тарқалган. XIII аср охиридан Ҳанафийлик бу ҳудудда устун бўлган. Кейинчалик бу мазҳаб таъсири торайиб борган. Ҳозирги вақтда Миср, Индонезия, Шимолий Кавказ мусулмонлари орасида, Шарқий Африка мамлакатларида, қисман Сурияда ва Жанубий араб султонликларида шофийлик мазҳаби диний-ҳуқуқий тизимига амал қилувчилар бор.

2. Ҳанбалий мазҳаби. Ҳанбалийлик – суннийликдаги диний-ҳуқуқ мазҳабларидан бири. Имом Абу Абдулла Аҳмад ибн Муҳаммад ибн Ҳанбал (780-855). Бу мазҳаб диний масалаларда эркин фикр юритишга қарши бўлиб, шариат қоидаларига риоя қатъий туриши билан ажралиб туради. Ҳанбалийлик тарафдорлари Қуръон ва ҳадисларни эркин талқин этишни қоралаган, шу сабаб бу мазҳаб кенг тарқалмаган. Фақат IX аср 2-ярмида араб халифалигида муътазилийлар ва илоҳиётдаги хурфикрликнинг таъқиб қилиниши туфайли Ҳанбалийлик таъсири кенгайди. XII асрда мустақил мазҳабга айланган. X асрда Эронда, XI-XV асрларда Сурия ва Фаластинда Ҳанбалийлик издошлари кўп бўлган. Ундан кейинги асрларда Ҳанбалийлик тарафдорлари яна камайиб кетган. Ҳозирда Ҳанбалийлик Саудия Арабистонида расмий эътироф этилган, бошқа мамлакатларда кам учрайди (Ислом. Энциклопедия, 2017. - 644-бет).

Умуман, Ҳанафийликдаги бағрикенглик ғоялари. Абу Ҳанифа (699-767) калом илмида Ақоид муаммоларини ақлий ва фалсафий далиллар билан исботлаш, яъни калом илмига берилиш йўлидан эмас, балки фикҳ, яъни ҳуқуқшунослик илми ва унга тегишли бўлган фанларни ўзлаштириш орқали

одамларга кенг кўламда хизмат қилиш ва уларнинг ҳаётий муаммоларини ечиб беришга эришиш имконини устун қўйди. Фикҳни тартибли усул ҳолига келтириб, барча дунёвий масалаларнинг фойда ва зарар кўринишларидаги ҳолатларини юзага чиқариб, соғлом ақида асосида таълимотни шакллантирди.

Мақсадимиз – ислом динининг ҳақиқий инсонпарварлик моҳиятини, маърифий исломни болаларимиз онгига сингдириш. Шу йўлда бизнинг буюк аجدодларимиз қандай улуг ишларни амалга оширганлари ҳақида улар яна шундай масканларга келиб ўзлари учун керакли бўлган, энг муҳим бўлган билим ва тасаввурларга эга бўлади.

*Шавкат Мирзиёев,
2017 йил, 7 декабрь*

Ижтиҳод (араб. ғайрат қилиш, интилиш) – фақиҳ томонидан шаърий ҳукми ҳосил қилиш учун барча билим ва тоқатини ишга солиш. Ижтиҳод шаърий ҳукми келмаган ишнинг махсус қоидаларни ишга солиб шаърий ҳукмини аниқлаш учун қилинади. Муҳаммад (с.а.в.) тириклигида у кишидан бошқа одам ижтиҳод қилмаган. Бу мумкин эмас эди. Ижтиҳод Муҳаммад (с.а.в.) даврларида вужудга келиб, саҳобаларнинг

Муҳаммад (с.а.в.) фаолиятлари, айтган сўзлари хабарларида ихтилоф пайдо бўлган. Бундан ташқари мусулмон жамоасидаги ҳаёт тарзининг ўзгариши туфайли кўплаб ҳуқуқий муаммолар туғилган. Шунинг учун ижтиҳоднинг асосий мақсади янги ёхуд ўтмишдошлари томонидан ҳал этилмаган масалаларни топиш, исломга таянилган ва уни қувватлаган ҳолда ҳал этиш бўлган.

Ижтиҳод, асосан фикҳга оид масалаларда қўлланган. Ақида ва фалсафага оид масалаларда ижтиҳод қилиш мумкин бўлмаган. Кейинчалик ижтиҳод эшиги беркитилган. Ҳанафийлардан Камол ибн Ҳумон ижтиҳодни даъво қилган. Баъзи замондош уламо ва илмий муассасалар шахсий ижтиҳод эмас, алломалар жамоат бўлиб ижтиҳод қилиш тарафдори бўлмоқда. Масалан, ижтиҳодни Ислом давлатлари уюшмаси, ИХТ, Ислом фикҳи академиялари ташкил қилиши мумкин.

Фатво (араб. – тушунтириш, изоҳ) – шариат, дин қонун-қоидалари асосида уламолар (муфтий, шайх ул-ислом) томонидан бирор диний, ҳуқуқий, сиёсий ҳамда ижтимоий масала юзасидан чиқариладиган ҳукм, қарор, изоҳ, кўрсатма. Фатво чиқариш ҳуқуқига эга бўлган киши “муфтий” (“фатво чиқарувчи”) деб аталади. Исломнинг дастлабки даврларида Муҳаммад (с.а.в.) сафдошлари, айниқса, дастлабки 4 халифанинг турли ҳуқуқий масалалар юзасидан берган изоҳлари, фикҳга доир чиқарган қарорлари фатво деб аталган. Ундан

Биз ислом динидан зўравонлик ва хунрезлик мақсадларида фойдаланишга уринаётган кимсаларни кескин қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон мурося қила олмаймиз. Муқаддас динимизни доимо ҳимоя қиламиз.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 30-бет, 2017.*

кейинги даврларда эътиборли фақиҳнинг ижтиҳод йўли билан бирор масала юзасидан ёки амалий аҳамиятга эга бўлган бирор саволга жавоб тариқасида билдирилган фикрига нисбатан фатво деб аталган.

Фатво илмий баҳсларнинг натижалари билан бирга ижмоъ (иттифоқ)ни шакллантирувчи омиллардан бирига айланган. Бу гоё турли фикҳий мактаблар бирлашишига олиб келган. Ўтмишда фатво бирор масалада иккиланган ҳоким, амалдор ёки оддий киши сўровига кўра аниқ бир шахсга боғлиқ бўлмаган ҳолда ёзма тарзда ва умумий кўрсатма шаклида чиқарилган. Бундай фатволар асосида маъмурий қарорлар қабул қилинган ёки тасдиқланган. XI асрдан бошлаб кейинги авлодлар учун муҳим дарслик ва қўлланмалар бўлиб хизмат қилган фатволар тўпламлари тузила бошланди. Марварудий (ваф. 1069), Муҳаммад ибн Рушд (ваф. 1126), Умар ал-Бухорий (ваф. 1141), Ҳасан ал-Марғиноний (ваф. 1203) каби фикҳлар томонидан тузилган тўпламлар ислом оламидаги илк ва энг машҳур фатволар тўпламлари ҳисобланади.¹³

Суннийлик исломда ортодоксал (ҳақиқатга асосланган) диний таълимот ҳисобланган, ўрта асрда ундан фирқалар ажралиб чиқмаган. Ўрта аср охирлари ва янги даврга келиб унда фирқа ва оқимлар пайдо бўлган ва жамият ҳаётига салбий таъсир кўрсата бошлаган.

Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиши, камолга етишига интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 27-бет, 2017.*

¹³. Ислом. Энциклопедия. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. – 506-507 – бетлар.

Ислолдаги оқим ва йўналишларнинг ҳозирги кундаги кўринишлари ва уларнинг ислом бирлигига таҳдиди

1. Равшанийлар фирқаси. Асосчиси Пири Равшан (1560-1638). Афғонистонда вужудга келган ислом динидаги фирқа. Равшанийлар анъаналари ислом анъаналаридан бирмунча фарқ қилган. Таълимоти пушту деҳқонларининг маҳаллий ҳукмдорлар ва бобурийлар сиёсатига қарши қаратилган ҳаракат. Бу фирқа XVIII аср 30-йилларигача давом этган, кейинчалик бостирилган. Равшанийлар ақидаси соф ислом ақидаларидан фарқ қилади.

2. Аҳмадийлик фирқаси. Асосчиси Ғулом Аҳмад Қодиёний (1835-1908). Ҳиндситоннинг Панжоб вилояти Қодиён қишлоғида туғилган. У ислом асосларидан четлашиб, ғайриисломий ғояларни яратган. Диний илмларни мустақил ўрганган ва исломга мутлақо ёт ақида ва жамоага асос солган. Инглиз мустамлакачиларига хизмат қилган. Сўнгра пайғамбарлик даъвоси билан чиққан ва ўзини, соф ислом таълимоти ҳимояси қилиб кўрсатган.

3. Ваҳҳобийлик фирқаси – нотўғри оқимлардан бири. Асосчиси Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб (1703-1791). Ваҳҳобийлик “динни тозалашга, Муҳаммад (с.а.в.)давридаги асл ҳолига келтириш”га ҳаракат қилади. “Илк ислом ахлоқларидан чекинган” мусулмонларга қарши “курашади”. Пайғамбарликни даъво қилган. Макка ва Мадинани эгаллаб тарихий обидалар, саҳобалар дафн этилган жойларни вайрон қилган. XVIII аср охири ва XIX аср биринчи чорагида ваҳҳобийлар тарафдорлари батамом қириб ташланди. Ваҳҳобийлик ва “Ҳизб-ат-тахрир” ўртасидаги фарқ:

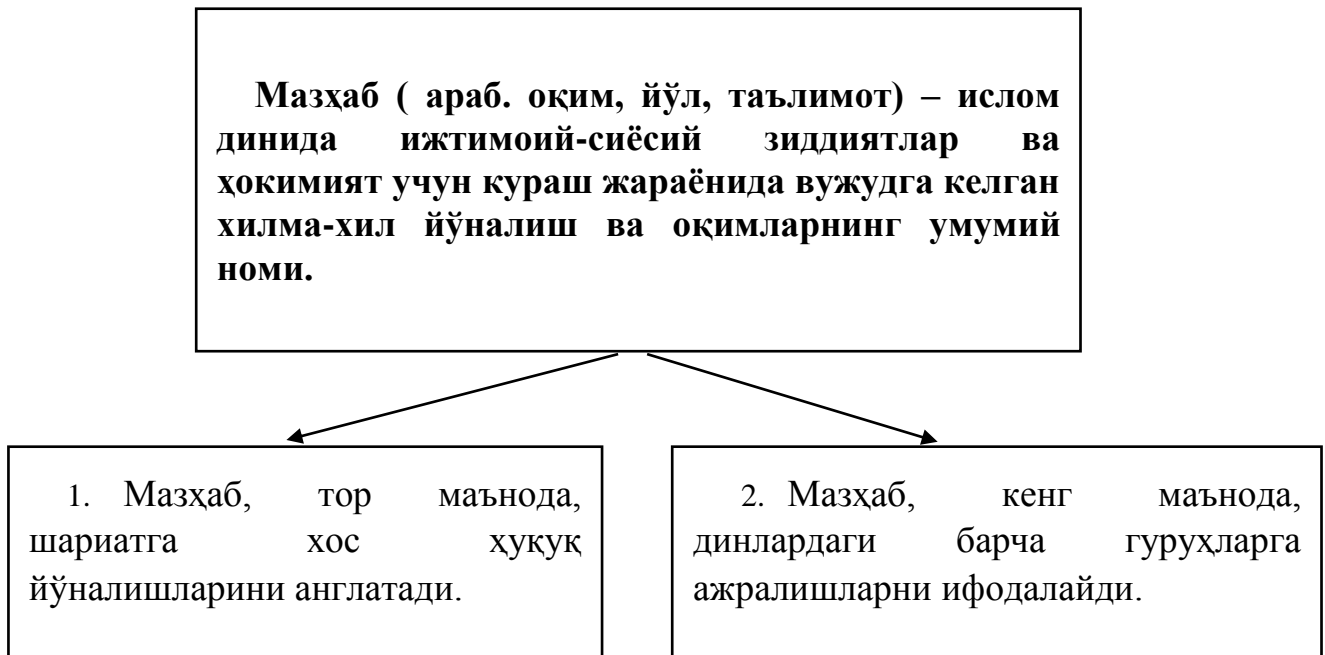
- 1) ваҳҳобийлик – асосан пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.) замонидаги исломга қайтиш даъвоси.
- 2) ваҳҳобийлар давлатни халифалик тарзида бошқарув тарафдори эмас. Ҳизбчилар эса айнан халифалик бошқарувини ўрнатишни истайди.
- 3) ҳар икки оқим ақидада фарқ қилувчи фикрга эга.
- 4) ваҳҳобийлик оқимида жиҳод эълон қилиш кўзда тутилса, “Ҳизб ат-тахрир” бундай ҳаракатни аста-секин босқичма-босқич амалга оширишни таъғиб қилди

4. Нурчилар фирқаси. Асосчиси Бадиуззамон Саид Нурсий (1873-1960), Туркиянинг Битлис вилояти Андол шаҳри Нурс қишлоғида курд миллатига мансуб оилада туғилган. Туркияда дунёвий давлат ўрнига ислом давлатини тузиш ғоясини илгари сурган Нурчилар мустақиллик йилларида (1991-1998) Ўзбекистонга ҳам кириб келган. “Турк лицейлари” ўқитувчилари бу оқим (туркиялик) тарафдорлари эди. Буларга 2000 йил январида чек қўйилди.

5. Шунингдек, панисломизм, пантуркизм, панэронизм, пансоветизм каби оқимлар ҳам мавжуд.

5.3. Исломдаги мазҳаблар

5.3.1-чизма

Исломдаги асосий йўналишлар бир-биридан фарқланувчи 5 турга бўлинади:

1. Исломда 3 асосий йўналиш вужудга келган:

1) Суннийлик.

2) Шиалик (араб. гуруҳ, тарафдорлар).

3) Хорижийлар (араб. ажралиб чиққан, исёнчи) – исломдаги илк радикал оқим тарафдорлари, ўрта асрларда кўп фирқаларга ажралиб чиққан, кейинчалик йўқолиб кетган, фақат ибодийлар (абодий) фирқаси сақланиб қолган.

2. Исломдаги фирқалар, моҳиятан ақидавий таълимот ва маросимчилик масалаларида оз ёки кўп даражада бир-биридан фарқ қиладиган диний гуруҳлар. Исломда фирқаларнинг энг кўпи шиаликдан ажралиб чиққан. Булар:

1. Шиалик:

- 1) Қарматийлар.
- 2) Исмолийлар.
- 3) Зайдийлар.
- 4) Нусайрийлар.
- 5) Алиилоҳийлар.
- 6) Друзлар ва ҳ.к.

Янги даврда вужудга келганлари:

- 1) Бобийлар.
- 2) Баҳойлар.

2. Суннийлик

Суннийлик исломда ортодоксал (ҳақиқатга асосланган) диний таълимот ҳисобланган ўрта асрда фирқалар ажралиб чиқмаган. Ўрта аср охирлари ва янги даврга келиб унда фирқа ва оқимлар пайдо бўлган. Булардан:

- 1) Равшанийлар (XVII аср).
- 2) Аҳмадия, воисовчилар фирқалари (XIX аср).
- 3) Ваҳҳобийлик.
- 4) Маҳдийлик.
- 5) Панисломизм каби диний-сиёсий оқимлар.

3. Мазҳаблар, шариат мазҳаблари ҳам исломдаги ажралишнинг алоҳида шаклидан иборат.

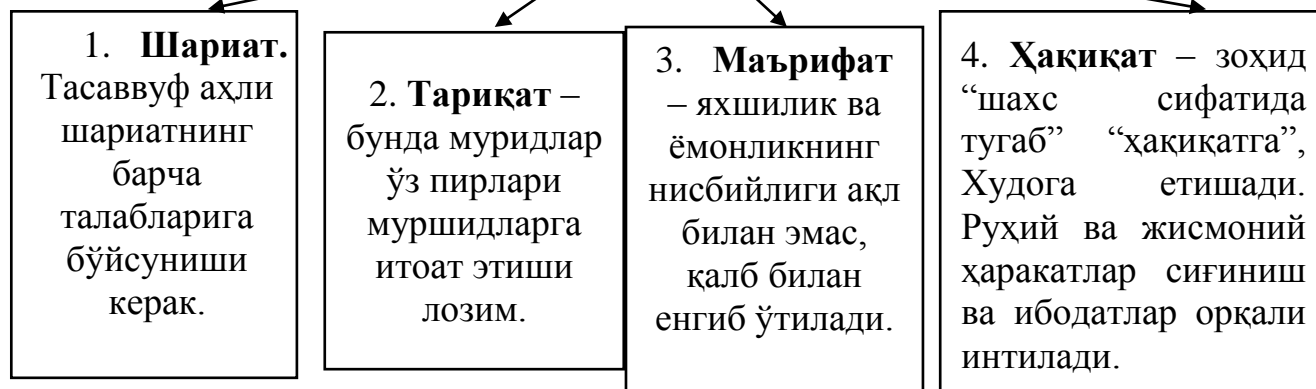
4. Илоҳият оқимлари бўлиб, улар ислом илоҳиётининг шаклланиш босқичида илоҳиятга доир айрим масалалар бўйича ихтилофлар туфайли вужудга келган. Булардан:

- 1) Жабарийлар.
- 2) Қадарийлар.
- 3) Сифатийлар.
- 4) Муржиъийлар.
- 5) Муътазиллийлар.

Ортодоксал (ҳақиқатга асосланган) илоҳиёт таълимоти бўлган Калом шаклланиб ҳукмрон роль ўйнагач, илоҳиёт оқимларининг барчаси йўқолиб кетган.

5. Сўфийлик ёки тасаввуф тариқатлари. Тасаввуф, сўфийлик – исломда инсонни руҳий ва ахлоқий комиллик сари йўлловчи таълимот. 30 дан ортиқ тасаввуф (яъни сўфийлик) тариқатлари мавжуд. Тасаввуф атамаси (сўфийлик қилувчи) тасаввуф изидан борувчи сўзларидан келиб чиққанлиги ҳақида турли тахминлар мавжуд. Тасаввуф сувф – жун, пўстин сўзидан олинган. Илгари замонда тарки дунё қилган зоҳид, ўзини Худога бағишлаган одам, одатда, дағал жундан кийим кийиб юрган. Тасаввуфга (сўфийликка) асос солган таркидунёчилик ислом дини билан деярли бир вақтда пайдо бўлган. Муҳаммад (с.а.в.) нинг айрим сафдошлари Абу Дардо, Абу Зарр, Ҳузайра ибн Ямон ва бошқалар шундай кайфиятда бўлган. Исломда зоҳидлик оқими 8-аср ўрталари ва 9-аср бошларида шаклланган. Сўфийлик (тасаввуф) намоёндалари Қуръон оятлари мазмуни устида мушоҳада қилиш, илоҳий китоб ва Муҳаммад (с.а.в.) ҳадислари кўрсатмаларига қатъий риоя қилган. Боғдод ва Хуросонда сўфийлик мактаблари мавжуд бўлган. Инсон ва унинг Худога муносабати қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги таълимотни яратган.

**Тасаввуф (сўфийлик) таълимоти (руҳий камолотга эришиш йўли) 4
босқичдан иборат**

Сўфийлик (тасаввуф) тариқатлари:

1. Марказий Осиёда.

- 1) Нақшбандийлик.
- 2) Яссавийли.
- 3) Кубравийлик кенг тарқалган.

2. Шарқ мамлакатларида:

- 1) Қодирийлар.
- 2) Бектошийлар.
- 3) Рифоъийлар.
- 4) Тайфурийлар.
- 5) Сухравардия.
- 6) Мавлавийлар

7) Шозилийлар.

- 8) Чишийлар.
- 9) Сафавийлар.
- 10) Ҳамдарийлар.
- 11) Неъматуллоҳийлар.
- 12) Жалолийлар кенг тарқалган.

3. Араб мамлакатлари, Африка, Жанубий-Шарқий Осиё халқлари орасида ҳам кўп тариқатлар тарқалган:

- 1) Салафийлар.
- 2) Шартарийлар.
- 3) Рашидийлар.
- 4) Раҳмонийлар.
- 5) Таййибийлар.
- 6) Тинонийлар.

- 7) Амморийлар.
- 8) Ҳамолийлар.
- 9) Муридийлар.
- 10) Барқийлар.
- 11) Идрисийлар.
- 12) Санусийлар.
- 13) Ғуфрийлар ва ҳоказо.

Ёш авлодни турли террорчи ва радикал тузилмалар фаолиятига жалб қилишга йўл қўймаслик борасида биргаликда аниқ чора-тадбирларни кучайтириши зарур.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 422-бет, 2017.*

Марказий Осиёда сўфийлик (тасаввуф) тариқатлари

1. Нақшбандийлик – тасаввуф тариқатларидан бири Баҳоуддин Нақшбанд (1318-1389) Бухоро вилояти Когон туманида туғилган, нақшбандия тариқати асосчиси. Абдул Холиқ Гиждувоний ҳамда Баҳоуддин Нақшбанд томонидан яратилган, кейинчалик “Нақшбандия” тариқати деб ном олган тамойиллар 11 номдадир.

1. Хуш дар дам – ҳар бир нафасни хушёрлик билан олиш.
2. Назар бар қадам – ҳар бир қадамни эҳтиёткорлик билан босиш.
3. Сафар дар ватан – ўз ватанида, уйда бўла туриб фикран ва зикран бутун борлик ҳақида тафаккур юритиш.
4. Хилват дар анжуман – ўзи халқ ичида анжуманда бўла туриб, хилватда ўтиргандек Аллоҳнинг зикрида бўлиш.
5. Ёд кард – тил ва дил билан зикр қилиш.
6. Боз гашт – зикр пайтида хотирни паришон қилмай, Аллоҳнинг ёдида бўлиш.
7. Нигоҳ дошт – бир нафасда “Калимаи таййиба”ни дил хузури билан тилда такрор қилиш.
8. Ёд дошт – Аллоҳни мудом ёд этиб, ғафлатдан сақланиш.
9. Вукуфи замоний – ўз ҳолидан огоҳ бўлиб, шукр ва узрда бўлиш.
10. Вукуфи ададий – зикрларда муайян ададга риоя қилиш.
11. Вукуфи қалбий – дилни Аллоҳ зикри билан огоҳ қилиш.

Нақшбандийликнинг асосий моҳияти “Қўл ишда, Аллоҳ дилда бўлсин”, яъни “Дил ба ёру, даст ба кор” шиори эди. 1993 йилда Баҳоуддин Нақшбанднинг 675 йиллик юбилейи нишонланди.

2. Яссавийлик тариқати. Хожа Аҳмад Яссавий (1105-1166) Сайрамда (Қозғистоннинг Чимкент вилояти) дунёга келган. Яссавийлик – тасаввуфдаги тариқатлардан бири. Яссавий туркийзабон шоир сифатида ҳам машҳур. Яссавий тасаввуфда “Яссавия” тариқатига асос солган. Яссавий тариқатининг барча ақидалари унинг асари “Ҳикмат”да баён этилган.

“Дилинг – Оллоҳда, қўлинг – меҳнатда бўлсин” деган даъват буюк Баҳоуддин Нақшбанд бобомиз томонидан айна шу мақсадда айтилган, десак, ўйлайманки, адашмаган бўламиз.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 494-бет, 2017.*

Яссавий таълимотидаги поклик, ҳалоллик, тўғрилиқ, меҳр-шафқат, ўз қўл кучи, пешона тери ва ҳалол меҳнати билан инсонни ҳам ботинан, ҳам зоҳиран

ҳар томонлама такомиллаштириш каби илғор умуминсоний қадриятлар ифода этилган.

Яссавий мол-дунё тўплашга мутлақо қизиқмаган, камбағалпарвар ва ғарибпарвар бўлган. Яссавий замонининг эзилган тоифаси “ғариб”, “етим”, “фақир”ларнинг ҳомийси деб ҳисоблайди. Мол-дунё, бойликка ва давлат орттиришга муккасидан кетган, хасис ва очофат кишиларни беаёв танқид қилган.

Яссавий таълимотида инсоннинг ўзлигини билишни устун қўяди. Ўзини билса эрди Ҳақни биледи, Худодан кўрқадию, инсофга келади. Лекин Ҳаққа етишиш осон эмас, унинг ўзига хос қийинчиликлари бор. Ягона тўғри йўл, у аслида Худо йўлидир. Ҳар бир инсон комил инсон бўлиб етишишида “шайтон васвасаси”дан қутилиш учун ўз жонини ҳам, мол-мулкни ҳам аямаслиги лозим.

3. Кубравийлик – тасаввуф тариқати. XIII аср бошида Хоразмда Нажмиддин Кубро (1145-1221) асос солган Кубровия тариқати. Кубро буюк ватанпарвар инсон эди. У 1221 йилда Хоразмга ҳужум қилган Чингизхон кўшинларига қарши жангда шаҳид бўлади. Унинг ақидасига кўра, инсон “олами суғро”, яъни кичик олам бўлиб, унда “олами кубро”нинг яъни катта оламнинг барча хусусиятлари мужассамдир. Камолотга эришиш учун инсон маълум риёзатли йўллари ўтмиши зарур. Бунинг учун ҳар бир киши қуйидаги 10 асосга таянмоғи керак:

1. **Тавба** – барча амалларнинг ибтидоси. Тавба қилган киши ўз гуноҳларини англаб етади.

2. **Зухди** – бу тақво, парҳез демакдир. Тавба қилган киши ҳаромдан ҳазар қилади. Ман этилган ишларни қилмайди.

3. **Таваккул** – ўз амаллари, фикри ва ишларида ёлғиз, Аллоҳга суяриш демакдир.

4. **Қаноат** – камолотнинг энг мақбул йўли, ознарса билан чекланиш, ҳирсдан юз ўгириш.

5. **Узлат** – танҳоликда руҳни мустаҳкамлашдир.

6. **Таважжух** – бутун ички моҳиятни Аллоҳга қаратиш, унга чексиз муҳаббат қўйиш, ундан бошқа нарса борлигини ҳис этмасликдир. Мурид ҳамма вақт яратганга юзланиб, ундан мадад сўраб, унга қалбан интиломоғи керак.

7. **Сабр** – муридларнинг тоқат ва бардошини синашдир. Ҳақ йўли оғир ва мушкул йўл, унинг азобу изтиробларига чидаган кишиларгина мақсадга эришадилар.

8. **Муроқаб**а – тафаккурга ғарқ бўлиш демакдир ва маърифатини ошириб бориш.

9. **Мулозамат аз-зикр (узлусиз зикр)** – бу ўз хоҳишича Аллоҳнинг исмини фикрида ёд қилиб туриш ва бутун қалбини у билан банд қилиш. Шундай қилганда, пасткашлик, ҳасад, очкўзлик, икки юзламачилик каби разилликлар кўнгилга йўл топа олмайди.

10. **Ризо.** Мурид ўзини бутунлай Аллоҳ иродасига топширади ва Аллоҳ зикри билан хузурлана бошлайди. Ҳақ унга ва у Ҳаққа яқинлашади.

Нажмиддин Кубронинг тасаввуфдаги яна бир буюк хизмати – унинг жавонмардлик ғояларини тариқатга жорий этганлигидир.

Жамиятимизда диний конфессиялар ўртасида ҳамжиҳатлик ва фуқаролар тотувлигини мустаҳкамлашни биз бундан буён ҳам энг долзарб ва эзгу вазифамиз деб биламиз. Шу мақсадда мамлакатимиздаги диний ташкилотлар фаолиятини такомиллаштириш бўйича зарур чора-тадбирлар кўрилади.

*Шавкат Мирзиёев,
2017 йил 22 декабрь*

6-боб. МИССИОНЕРЛИК ВА ПРОЗЕЛИТИЗМ: ТАРИХ ВА БУГУН, ТАРҒИБОТ УСУЛЛАРИ

- 6.1. Миссионерлик ва прозелитизмнинг мазмун-моҳияти.
- 6.2. Диний секталар ва улар фаолиятининг оқибатлари.
- 6.3. Миссионерликка қарши курашнинг ҳуқуқий-амалий асослари.

6.1. Миссионерлик ва прозелитизмнинг мазмун-моҳияти

Миссионерлик (миссия сўзидан) – бирор динга эътиқод қилувчи халқлар орасида бошқа бир динни тарғиб қилиш. Ушбу сўз латин тилидаги “missio” феълидан олинган бўлиб, “юбориш”, “вазифа топшириш”, миссионер эса “вазифани бажарувчи” деган маъноларни англатади. Миссионерлик эса белгиланган вазифаларни ҳал қилишга қаратилган назарий ва амалий фаолият мажмуини билдиради. Ҳар йили қайта нашр қилинадиган “Жаҳон китоби” (“World Book”) энциклопедиясида “Миссионер бирор диний гуруҳ томонидан бошқаларни ўз динига тарғиб қилиш ва киритиш учун”, деган фикр қайд этилган. Москвада нашр қилинган “Кирилл ва Мефодийнинг катта энциклопедияси”да эса “Миссионерлик бирор диний бирлашма вакилларининг ўз эътиқодини бошқа дин вакиллари орасида ёйиш ҳаракати”, деган таъриф келтирилган.

Миссионерлик, асосан, насронийликка хос, IV асрда пайдо бўлган. XIII-XVI асрларда насроний миссионерлиги Ҳиндистон, Хитой, Японияга кириб борди. Католик черковида миссионерлик Испания ва Португалия империялари ташкил топгач (XIII-XVI асрлар), фаолиятини кучайтирди. Миссионерлик Рим империясига янги ерларни ўз таъсири остига олишда катта ёрдам берди. Католик миссионерлигига раҳбарлик қилиш учун папа Григорий XV 1662 йилда Диний тарғибот конгрегациясини таъсис этди. Миссионерлар XIX асрда фаоллашди, айниқса насроний миссионерлари Африкада фаолиятларини кучайтирдилар ва ўз мамлакатларининг сиёсатини ўтказишга ёрдам бердилар.¹⁴

Ўзбекистон Республикасининг “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги (1998) Қонуни 5-моддасига кўра, Ўзбекистонда миссионерлик фаолияти ман этилган.

Дунё шиддат билан ўзгариб, барқарорлик ва халқларнинг мустаҳкам ривожланишига раҳна соладиган турли янги таҳдид ва хавфлар пайдо бўлаётган бугунги кунда маънавият ва маърифатга, ахлоқий тарбия, ёшларнинг билим олиш, камолга етишга интилишига эътибор қаратиш ҳар қачонгидан ҳам муҳимдир.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 27-бет. 2017.*

¹⁴. Ислом. Энциклопедия. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017 й. - 306-бет.

Миссионерлик (лот. миссия) нинг мазмун-моҳияти. Миссионерлик – бир динга эътиқод қилувчи халқлар орасида бошқа бир динни тарғиб

1. **Миссионерлик** (асосан христианликка хос) фаолиятининг асосий манбаи, объекти: ёшлардир. Чунки, ёшлар фаол ижтимоий куч, турли мафкуравий ташки таъсир ва таъйиқларга тез берилувчан, ҳаракатчан қатлам. Бугун дунё университет ва коллежларида 37 миллион талаба таҳсил олиб, улар 20 йилдан сўнг йирик мансабларни эгаллайди.

2. **Миссионерликнинг қадимий ва самарали усули** жамиятнинг муҳтож қатлами орасида “беғараз” хайрия ёрдами кўрсатиш орқали, турли тадбирлар уюштириб, сўнгра улар билан мақсадли иш олиб бориш. Масалан, халқимиз кенг нишонлайдиган “Янги йил”, “8 март – халқаро хотин-қизлар куни”, “Наврўз”, “Хотира ва қадрлаш куни” ва ҳоказо “Ёрдамлар”ни шу байрамларга мослаштиришга ҳаракат қилади.

3. **Уйма-уй “Хушхабар” етказиш усули.** Бугунги кун долзарб масалалари билан суҳбатлашиб, уларнинг дардларига қизиқиш билдириб, ушбу муаммолардан чиқиш йўлини таклиф қилади, ўз ташкилотига жалб қилади.

4. **Яқин қўшнилар орасида уйма-уй юриб, китоб тарқатиш,** мактаб, коллеж, лицей, олий ўқув юртлири ёшлари орасида мақсадли тарғиботга алоҳида эътибор беради, моддий ва маънавий ёрдам бериб, ўзларига қизиқтиради.

5. **Таълим-тарбия соҳасида миссионерларнинг мақсади** ўз ғоя ва қарашларини тадрижийлик билан мақсадли олиб боради. Масалан, адвентистларнинг (христианликка доир) дунё бўйича 5 мингдан ортиқ ўқув марказларида, “Худо ассамблеялари” черковларида, Библия мактабларига эгалик қилаётганлиги билан изохлаш мумкин.

6. **Ўзбекистонда мустақилликнинг дастлабки йилларида** миссионерлар турли волантёр ташкилотлар ниқоби остида таълим тизимига кириб олишга уринишди, турли тил, компьютер, спорт тўғарақлари ташкил қилиш ниқоби остида ўз динларини тарғиб қилишга уринган.

7. **Миссионерлик ташкилотлари ўз динларини тарғиб қилишда** аудио, видео, электрон маҳсулотлар, газета-журналлар, теледастурлар, интернетда онлайн ўқув курслари ташкил этиш орқали ўз ғояларини сингдиради.

8. Миссионерлик бугунги кундаги ўзига хос кўриниши мутаассибликдир. Мутаассиблик - (мутаассиблик-фанатизм, ўз эътиқоди тўғрилигига ўта қаттиқ ишониш, бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлишдир).

9. Христиан миссионерлиги таянадиган ғоявий-ақидавий асослари:

1) “Миссионерлик ҳар бир диндор учун шарт” ғояси. “Инжил”да келтирилган қуйидаги сўзлар асос қилиб олинади: “...15. Исо шогирдларига деди: “Бугун жаҳон бўйлаб юринглар ва ҳамма тирик жонга инжил хушхабарини тарғиб қилинглар”.

2) “19. ... барча халқлардан шогирд орттиринглар. Уларни Ота, Ўғил ва Муқаддас Рух номи билан чўқинтиринглар”.

“20. Мен Сизларга буюрган ҳамма нарсаларга амал қилишни уларга ўргатинглар...”

Юқорида христиан миссионерлик кўрсатма ва ақидалар конкрет тарихий шароитлар билан боғлиқ бўлиб, у ўз даври учун тўғри ҳисобланади. Вақт, шароит ўзгариши билан у ўзининг бирламчи аҳамиятини йўқотган. Бундай кўрсатмалар ўша даврдаги тарихий вазиятни тушуниш ва баҳолашда ҳимматдорлик касб этади. Яъни, ўша даврда (эрамизнинг 1 минггинчи йилларида) Исо Масих томонидан қилинган бундай даъватлар кўп ҳудудлик ўрнига яқка ҳудудликни тарғиб қилиш билан боғлиқ эди. Бугунги кунда жаҳон аҳлининг мутлақ кўпчилиги яқка ҳудудликка асосланган динга эътиқод қилади. Демак, шундай экан ҳозирги даврда миссионерлик билан шуғулланиш учун ғоявий асос қилиб олиш тарих ҳақиқатига зид.

Муқаддас Исломи динимизнинг бағрикенглик ва инсонпарварлик ғояларини тараннум этиш, унинг тинчлик ва барқарорлик, динлар ва миллатлараро тотувлик тамойилларига асосланган дин эканлигини кенг тарғиб этиш, мусулмон мамлакатларининг бирдамлигини мустаҳкамлаш, умумий ислом меросини асраб-авайлаш йўлида ҳамкорликни кучайтиришдан иборат.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд. 417-418-бетлар. 2017*

Прозелитизм – бу тўғридан-тўғри бирор динга ишонган фуқарони ўз динидан воз кечишга ва ўзга динни қабул қилишга мажбур қилишдир. У ўз моҳиятига кўра, миссионерликнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Прозелитизм келтириб чиқараётган салбий оқибатларни айрим ҳаётий мисолларда ҳам кўриш мумкин. Хусусан, бизга қўшни бўлган айрим давлатларда христиан динини қабул қилган кишилар вафот этганда жасадни қабристонга қўйиш билан боғлиқ муаммолар келиб чиқмоқда. Майитнинг мазорига дафн этишни хоҳламаганлари, мусулмонлар эса христиан дини вакили жасадини ўз мусулмон биродарлари ётган жойга қўйишни истамаганликлари натижасида келишмовчиликлар юзага келмоқда.

Шунингдек, христиан динини қабул қилган киши ўз ўғлини хатна қилдиришни хоҳламагани, унинг отаси эса, ўз набирасини мусулмон урф-одатларига кўра хатна қилдиришни истагани туфайли ота-бола ўртасида жанжаллар келиб чиққани ҳам маълум.

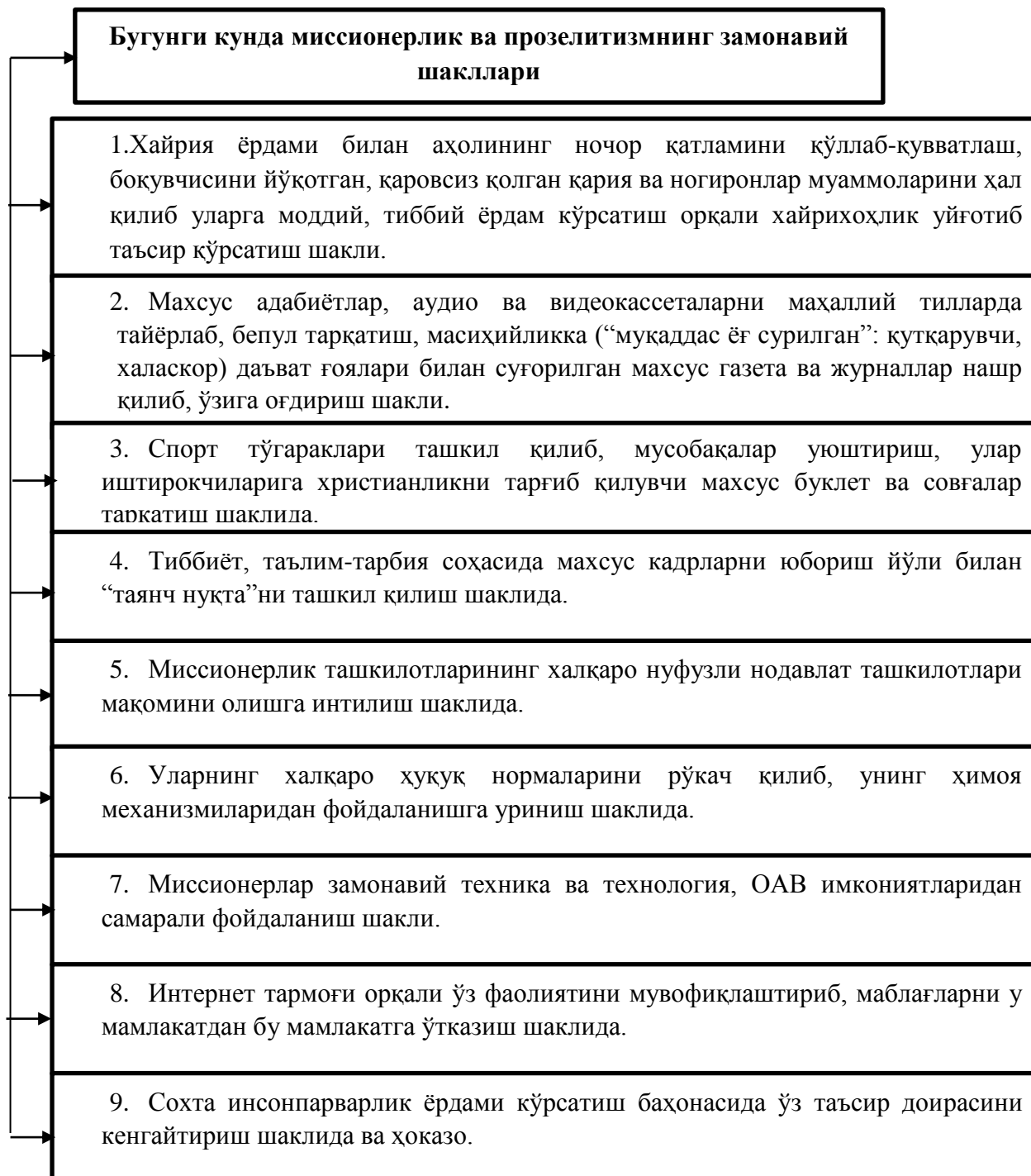
Христиан ёки бошқа динни қабул қилган қизнинг турмушга чиқиши ҳам муаммога айланмоқда. Оилада қизнинг ота-онаси мусулмон. Албатта, улар ўз қизларини мусулмон кишига турмушга чиқишини истайдилар. Аммо христианликни қабул қилган қизга мусулмон кишининг уйланиши амри маҳол.

Юқоридаги каби мисолларни яна давом эттириш мумкин. Аммо шуларнинг ўзи ҳам миссионерликнинг таркибий қисми бўлган прозелитизм ҳаракатлари бошқа динни қабул қилган туб миллат вакиллари оилаларида низолар ва жанжалларнинг авж олишига ҳамда христианликнинг айрим йўналишлари вакилларига нисбатан душманлик ҳиссиётларининг пайдо бўлиши орқали динлараро низоларнинг келиб чиқишига замин яратиши мумкинлигини яққол тасаввур қилиш имконини беради.

Айрим халқаро ташкилотлар ўз ҳукуматлари томонидан молиялаштирилган дастурларга биноан МДХ давлатларидан талаба ва

ўқувчиларни у ёки бу мамлакатга юбориб, уларни диндор фуқароларнинг оилаларига жойлаштириш ва шу йўл билан бир йил давомида уларни прозелитизмга айлантиришдек мақсадларни кўзлаб фаолият олиб борганини кўрсатади. Айрим миссионерлик билан шуғулланадиган ташкилотлар эътиқодий ўзгаришлар объекти қилиб танланган давлатларга ўз ҳукуматлари қўллаб-қувватлашига таяниб, кириб боришга ҳаракат қилаётганликларини ҳам кўрсатади.

6.1.2-чизма

6.2. Диний секталар ва улар фаолиятининг оқибатлари

Диний секта деганда эътироф этилган йирик диний йўналишларнинг расмий ақидалардан фарқли тарзда фаолият олиб борадиган диний гуруҳлар тушунилади. Ёхуд, бошқача айтганда секта – маълум бир диндаги расмий ақидаларга зид равишда ажралиб чиққан ёки мавжуд динлар ва конфессияларга умумий алоқаси бўлмаган ҳолда дин байроғи остида фаолият кўрсатадиган гуруҳлардир.

Барчамиз қатъий ишонамизки, хавфсизлик ягона ва бўлинмасдир ва уни фақат биргаликдаги саъй-ҳаракатлар билан таъминлаш мумкин. Биз хавф-хатарларнинг баъзи бирларини “ўзимизники”, бошқасини эса, “бировники”, деб қабул қилмаслигимиз керак, аниқроқ айтганда, бундай қилишга ҳаққимиз йўқ.

*Шавкат Мирзиёев,
2018 йил 27 март.*

Бугунги кунда миссионерлик фаолияти билан асосан турли секталар шуғулланади. Ҳозирги кунда 5000 атрофида секталар фаолияти аниқланган.

Секта, бу – фақат ўзини ҳақ дин, инсонларни нажотга етакловчи деб даъво қиладиган, аслида эса муайян сиёсий ва иқтисодий мақсадларни кўзлайдиган гуруҳ ҳисобланади. Психологлар мазкур секталарни “оммавий ижтимоий-психологик қирғин қуроли” деб таърифлайдилар. Маълумотларга кўра, Ўзбекистон билан чегарадош бўлган давлатларда биргина Россиянинг ўзида “Богородичий центр”, “Церковь объединения”, “Церковь Иисуса”, “Церковь Нового Завета”, “Белое братство”, “Божественный орден Первого Ангела”, шунингдек, “Фархат ата”, “Дианетика” каби юзлаб диний секталар фаолият олиб бормоқда. Айниқса, маълумотларга кўра, ўта хавфли бўлган бу сектанинг Россияда 100 минг, ер юзида 5 миллиондан ортиқ тарафдорлари бор.¹⁵

Мазкур секталар аҳолининг диний билимлари пастлигидан фойдаланиб, охиратнинг яқинлиги билан кўрқитиш ҳамда асосан ёшлар ва моддий аҳволи ночор бўлганлар ичида ташвиқот олиб бориш йўли билан ўз тарафдорларини кўпайтиришга ҳаракат қилмоқда.

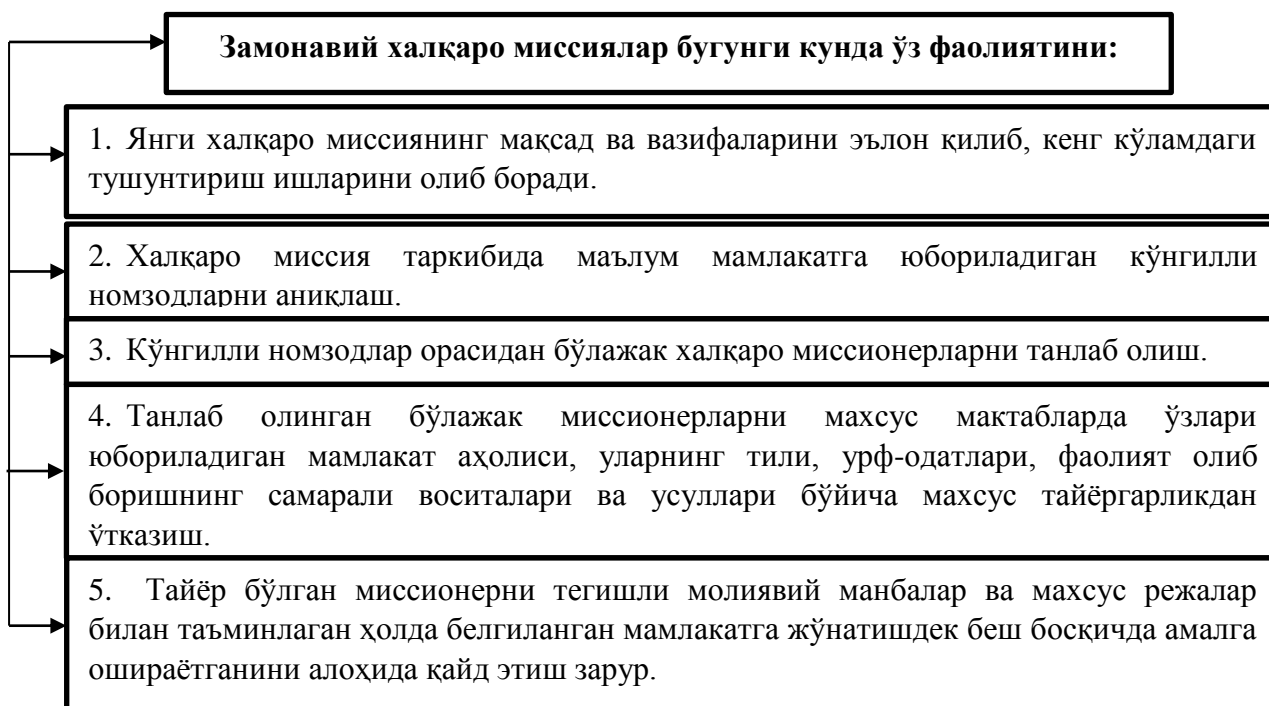
Бошқа динларда бўлгани каби мусулмонлар ичида ҳам секталар, фирқалар бор. Пайғамбаримиз айтганларидек, ислом динида 73 та фирқа бўлиниш юз берган. Уларнинг биттасигина тўғри йўлда (Аҳли сунна ва-жамоа) Суннийлик, қолганлари эса, залолатда ҳисобланади. Қуръон оятлари ва Ҳадислар фирқаларга бўлинмасликка буюради.

¹⁵. Очилдиев А. Нажмиддинов Ж. Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари (юз саволга-юз жавоб). – Т.: “Тошкент ислом университети”, 2009. – 21-22-бетлар.

**ДИНИЙ СЕКТАЛАР ЎЗ
МАҚСАДЛАРИГА ЭРИШИШ УЧУН
АМАЛ ҚИЛАДИГАН**

инсоннинг маънавий ва жисмоний камолатга эришишга бўлган интилишидан фойдаланиш
аҳолининг диний билимлари пастлигидан фойдаланиш
охиратнинг яқинлиги билан кўрқитиш
асосан ёшлар ва моддий эҳтиёжманд кимсаларни ўз таъсирларига олиш
яширин фаолият олиб бориш ва секта ичида бўлаётган воқеаларнинг кўпчиликка маълум бўлиб қолмаслигини қаттиқ назорат қилиш.

Миссионерлик фаолиятларини амалга оширишнинг молиявий манбалари. Миссияни моддий-молиявий таъминлашда ишлаб чиқариш тузилмаларининг, миссионер кадрлар тайёрлаш ва кўнгилли хомийларни топишда миссионерлик базаларининг аҳамияти бекиёс. Молиявий манбалари: талон-тарож, қароқчилик, ўғрилик, босқинчилик, қора бозордаги нефт савдоси, одамларни кул қилиб сотиш (ИШИД) ва шу кабилар. Мана шундай куч ва тайёргарлик билан халқаро миссия исталган мамлакатда тегишли тарғибот-ташвиқот ишларини самарали ташкил этишга уринади.

Қайд этилган хусусиятлар ҳам замонавий халқаро миссиялар ўз фаолиятини тизимли ва тадрижий ташкил этаётгани ҳақида хулоса чиқариш имконини беради¹⁶.

Замонавий миссионерлик уюшмаларини кўриб чиқамиз.

Мусулмон диний оқим ва секталари тарафдорлари

6.2.3-чизма

1. **Ваҳхобийлар** – ҳаракати сунний мазҳабларнинг энг кичиги бўлиб, радикал йўналиш ҳисобланган Ҳанбалийлик (4) ичидан ўсиб чиққан, дунёвий кадриятларга нисбатан ўта муросасиз диний-мафкуравий оқим. Бу оқим XVIII асрда Марказий Арабистоннинг Нажд воҳасида юзага келган. Ваҳхобийлар дин номидан иш кўриб, гўёки пайғамбар давридаги “асл ҳолатига” қайтариш, барча арабларни яшил байроқ остида бирлаштириш ғоясини илгари сурган. Ваҳхобийлар дунёвий маданиятга қарши туриб, мусиқа, театр ва тасвирий санъатни рад қилади. 1803 йили ваҳхобийлар Маккани, кейин Мадина шаҳрини босиб олди. Маккаю Мадинадаги барча қабртошлар, ҳатто Биби Ойша, Биби Фотима қабртошларини бузиб ташлашди. Карбалода талон-тарож 8 соат давом этди, 4 минг одам қиличдан ўтказилди. Ваҳхобийлар биз одамларни қабрга сиғинишдан қайтармоқчи эдик, дейишган. Мустақилликнинг дастлабки йилларида Ваҳхобийлик фирқалари Ўзбекистон ва бошқа қўшни республикаларда уни янгидан тузишга бўлган интилиш кучайган эди. Бунинг олди олинди.

2. **“Толибон”** – ваҳхобийларнинг XX аср охири XXI аср бошларида бир кўриниши халос. Бу оқим, фирқа ёки секта ваҳхобийлар сингари афғон халқи ҳаётига ўрта аср диний тартиб-қоидаларни жорий қилишни мақсад қилган. Шу боисдан ҳам Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 19 сентябрдаги нутқида “Афғонистонда тинчликка эришишнинг ягона йўли – марказий ҳукумат ва мамлакат ичидаги асосий сиёсий кучлар ўртасида олдиндан ҳеч қандай шарт қўймасдан, тўғридан-тўғри мулоқот олиб боришдир” деган эди (“Халқ сўзи”, 2017 йил 20 сентябрь).

Толибонлар билан муносабатларни сиёсий йўл билан ҳал этиш Афғонистонда зўравонликка барҳам беришнинг энг мақбул йўли экани, шунингдек, Афғонистон ҳукумати ва “Толибон”нинг муросасиз вакиллари ўртасида олдиндан ҳеч қандай шарт қўймасдан тўғридан-тўғри тинчлик музокараларини ўтказиш зарурати мавжудлигини қайд этамиз.

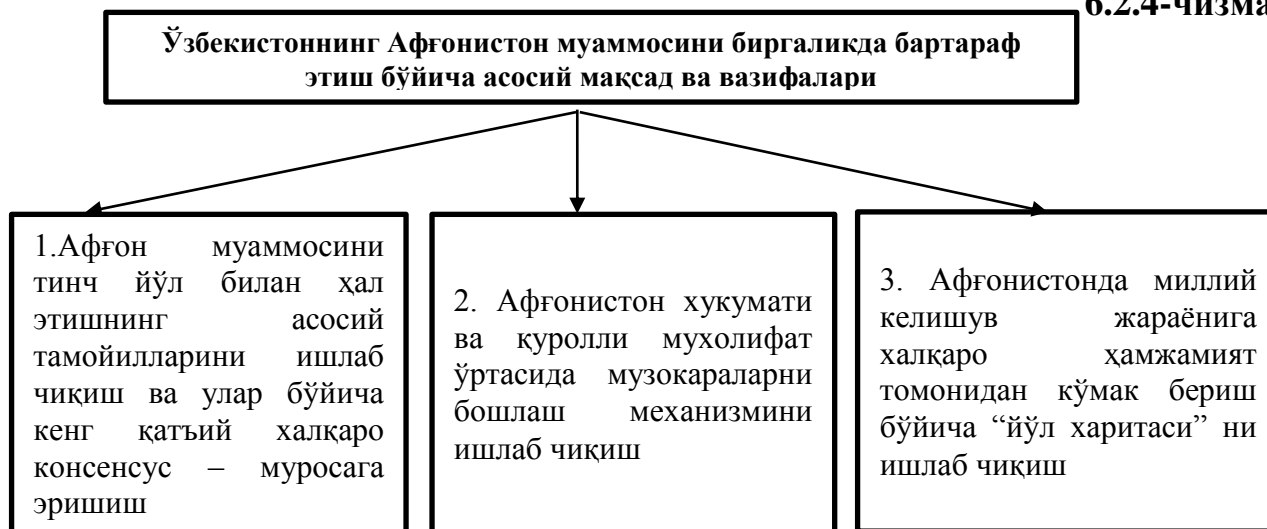
*Шавкат Мирзиёев,
2018 йил 27 март.*

¹⁶. Очилдиев А., Нажмиддинов Ж. Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари (юз саволга-юз жавоб). – Т.: “Тошкент ислом университети”, 2009. – 67-68-бетлар.

Шавкат Мирзиёев (2018 йил 27 мартда) ташаббуси асосида Афғонистон Ислом Республикаси билан биргаликда Тошкент шаҳрида “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусида халқаро конференция ўтказилади ва унда нутқ сўзлади. Афғонистон бўйича “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусидаги Тошкент конференциясининг декларацияси қабул қилинди. БМТ Хавфсизлик Кенгашининг тегишли резолюциясидан келиб чиқиб, кенг қамровли тинчлик жараёнини учта ўзаро боғлиқ даражада амалга ошириш кўзланди:

1. Афғонистон мамлакати даражасида.
2. Минтақавий даражада
3. Глобал даражада.

6.2.4-чизма

4. “Акромийлар” оқими. Асосчиси Акром Йўлдошев, 1963 йилда Андижон шаҳрида туғилган “Жихотчилар”нинг ғоявий раҳнамоси. “Ҳизбут таҳрир”чилар билан келишолмай А. Йўлдошев, ундан ажралиб чиққан ҳамда “Ислом низоми”, “Халифалик”, “Иzzат ва шараф сари” номли адабиётлардан фойдаланиб “Имонга йўл” рисоласи ва ҳаракат дастурини ишлаб чиққан. “Акромийлар” ўз сафларига жалб қилинувчи шахсларга руҳий таъсир ўтказиб, уларни ғоявий жиҳатдан бирлаштирган. Ўз иш фаолиятини қуйидаги босқичларда амалга оширган:

- 1) “Сирли” ёки “Махфий” (ўз тарафига муносиб номзодларни жалб қилган).
- 2) “Моддий” ёки “Иқтисодий” (Иқтисодий ёрдам ва иш билан таъминлаш, топган фойдадан 1/5 қисмини жамоа учун “байтулмол”га ажратиш).
- 3) “Маънавий” ёки “Сиёсий” (ғоявий жиҳатдан қайта ишлов, дин ва сиёсатни қўшиб ўрганиш).
- 4) “Узвий майдон” (тайёр бўлган аъзоларни “зарур жойларга қўйиш, фаолиятини кенгайтириш”).

5) “Охират” ёки “Тўнтариш” (асл ва асосий мақсад: вазият етилгач, мавжуд тузум ўрнига ўз ҳокимиятларини ўрнатиш). Бу босқичлар махфий, ижроси қатъий қилиб қўйилган.

“Биродарлар” даромадининг 20 фоизидан тушадиган маблағлар жамғармасининг асосий қисмини янги иш ўринлари ташкил этиш ва аъзолар сафини кенгайтириш. Ҳибсга олинган А. Йўлдошев амнистия туфайли 1998 йил декабрида озодликка чиқиб, ўз издошларини яна 1999 йил 16 февраль воқеаларини содир этиб, жиноий жавобгарликка тортилади. Ақромийлар ўз алоқаларини мустаҳкамлаш мақсадида тадбиркорлик билан шуғулланади. “А. Йўлдошев ва унинг атрофидагилар бизни иш, яхши маош ва бепул овқатланиш билан таъминладилар” деб чет эл ахборот воситаларига интервью бердилар. “Ақромийлар” 2005 йил 12-13 майда Андижон воқеасини содир этишди.

4. “Нурчилар” фаолияти. Асосчиси туркиялик – Саид Нурсий. Бу оқимнинг асл мақсади мавжуд ҳокимият учун қарши чиқувчи ўта диний, мутаассиб кишиларни тарбиялашдан иборат “Нурчилар” жамоаси фаолияти сиёсатдан узоқ фикрини берсада, аслида сиёсатга аралашув эди. 1992 йилдан бошлаб оқим ғоялари туркиялик экстремистларнинг моддий ва маънавий кўмагида етказилган. Оқим, айниқса Термиз ва Денов шаҳарларида кенгрок тарқалган. Термизда “Нурчи”лар йиғиладиган манзил аниқланган. Таълим соҳасида “Нур” ҳаракати Туркияда Миллий таълим вазирлигидан кейинги ўринни эгаллайди. “Нурчи”лар Ўзбекистонда Турк лицейларида фаол қатнашди. Бу оқимга 2000 йил январида чек қўйилди. Ҳозир бу оқим Туркияда мавжуд.

5. “Ўзбекистон ислом ҳаракати” (ЎИХ) 1996 йилда ташкил топган. Унинг таркибига (1992-1993 йилларда республикада фаолияти тугатилган). 1990 -йилларда “Ислом лашкарлари” (Наманган), “Адолат уюшмаси” (Наманган), “Ўзбекистон Ислом уйғониш партияси”, “Одамийлик ва инсонпарварлик” (Кўқон) ва бошқа экстремистик ташкилотлар таркибида фаолият юритган. “Ҳаракат” раҳбари (“амир”) Тоҳир Йўлдошев, биринчи ўринбосари унинг куёви Д. Ҳожиёв (лақаби “Усмон”) асосан молия масалалари билан шуғулланган.

Бу ҳаракат аъзолари 1991 йилнинг 9 декабрида Наманганда вилоят ижроия кўмитаси биносини эгаллаб олиб, ҳукумат вакилларига қуйидаги талабларни қўяди:

1. Дунёвий тузумдан воз кечиш ва Ўзбекистонни исломий давлат деб эълон қилиш.

2. Дунёвий қонунларни бекор қилиш ва мамлакатда шариат арконларини жорий этиш.

3. Дунёвий мактабларни ёпиш ва ўғил болалар ҳамда қиз болалар алоҳида ўқитиладиган мактаблар очиш.

4. Исломий кийинишга ўтиш, аёлларнинг ҳижобда юришларини жорий этиш.

5. Намангандаги собиқ сиёсий таълим муассасалари биноларини ислом радикаллари ихтиёрига бериш ва ҳоказо.

Улар жамаи 15 та талаб асосида ҳокимиятни мияси диний радикализм билан захарланган кучларнинг кўлига беришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган эди. Ҳокимиятнинг уларга берилиши уларнинг назарида жиҳод қилиниши лозим бўлган инсонларнинг – ўзга диндагиларни, ўзгача фикрловчиларни, дунёвий тараққиёт тарафдорларининг, қисқаси, кўнгилларига ёкмаганларнинг истисносиз тарзда қириб ташланишига олиб келган бўлар эди.

Шуни айтиш керакки, Ислом Каримовнинг қатъияти ва жасорати бинони бошига кўтариб бақир-чақир қилиб ётган минглаб энг ашаддий экстремистларни ҳам саросимага солиб қўяди.

4. **“Ироқ ва Шом ислом давлати” (ИШИД) террорчилар тўдаси.** “Халифалик” ўрнатиш сохта иддаоси билан мусулмонларни кофирга чиқариб, зулм қилиб, тинч аҳолига зўравонлик ўтказаетгани. Ниқоб қилган номлари: “Ироқ ислом давлати” (2006), “Ироқ ва Шом ислом давлати” (2013), “Ислом давлати” (2014) деб аталмоқда. Ақидаси: хорижийлар тоифасидан бўлмиш азрақийлар ҳамда рофизийлар каби адашган фирқалар ақидаси. Тўда қороргоҳи: Суриянинг Раққа шаҳри. Тўдабоши: “Абу Бакр Бағдодий” лақабли шахс.

Сохта даъво ва белгилари: “Ислом давлати” ёки “Халифалик” қуришни иддао қилиб, ҳатто ислом динининг муқаддас калималарини қора байроқларга ёзиб олиб, жирканч мақсадлари йўлида фойдаланишмоқда. ИШИД террорчилик тўдасига ўзбекистонлик ёшларнинг тушиб қолиши ачинарли ҳол.

Мафкура мақсади: мусулмонларни кофирга чиқариб тухмат орқали йўқ қилиш, ўзлари яшайдиган жойдан бошқа ер куфр диёри деб ҳижрат қилишга чорлаб, жиҳод ва шаҳидлик ниқоби остида разил мақсадларини амалга ошириш.

Қинғир молия манбалари: талон-тарож, қароқчилик, ўғрилик, босқинчилик, қора бозордаги нефт савдоси, одамларни қул қилиб сотиш ва шу кабилар.

Ҳозир айрим расмий рўйхатдан ўтган ёки норасмий фаолият юритаётган ноисломий диний жамоаларнинг вакиллари томонидан ҳам миссионерлик фаолияти амалга оширилиши кузатилмоқда. Миссионерлар аксарият ҳолатларда ўз жамоасига жалб қилишда турли ўқиш курсларини очиб, ўз динига тарғиб қилиш, хорижга ўқишга ёки ишга жўнатиш, ёз фаслида болаларни дам олиш лагерларига жалб қилиш, ҳайрия ёрдам кўрсатиш, бепул тиббий ёрдам бериш ва газета, журнал, китоблар тарқатиш каби усуллардан фойдаланмоқда. Уларнинг диний таълимотида Давлат рамзларини ҳурмат қилиш, Конституцион бурчни бажарган ҳолда ҳарбий хизмат ўташ, жамоат ишларида қатнашиш ман этилган. Бундай ҳолат халқимиз учун ноанъанавий бўлган диний жамоа ва секта вакилларининг мақсади жамиятимиз аъзоларини фуқаролик фаоллигини сўндириш ва қарам қилиб олишга йўналтирилганидан яққол далолат беради. Шунингдек, айрим ноисломий диний жамоаларда ушбу жамоага аъзо бўлган шахс билан оила қуриши, жамоадан ташқаридан келаётган барча маълумотларни ёлғон ва зарарли деб билиш белгилаб қўйилган, баъзиларида оила қуриш умуман маъқулланмай, улар даромадларининг деярли барчасини ушбу жамоа раҳбариятига топшириши лозим. Ушбу фактлар мазкур

диний жамоалардаги тартиб шахс, оила ва жамият учун нақадар зарарли эканини тасдиқлайди.

Умуман олганда, юқоридаги каби секталар, миссионерлик ташкилотлари фаолиятига чек қўйиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Бир қатор мамлакатларда секталар ва миссионерлар фаолияти натижасида жабр кўрганларга моддий ва маънавий кўмак бериш мақсадида махсус

Бугун биз ҳам давримизнинг энг ўтқир минтақавий ва глобал муаммоларидан бири – Афғонистондаги қарама-қаршиликни ҳал этишни амалий руҳда муҳокама қилиб, биргаликда умумий бир ечим ишлаб чиқишга қодирмиз. Минг афсуски, жафобаши Афғонистон заминидagi бу тўқнашув қарийб 40 йилдан буён давом этмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
2018 йил 27 март.*

марказларнинг тузилгани, афсуски, юқоридаги каби ҳолатларнинг кўпайиб бораётгани ва хатарли кўлам касб этиб, жамиятдаги ижтимоий-маънавий муҳитга ўта салбий таъсир кўрсатаётганини кузатамиз.

6.3. Миссионерликка қарши курашнинг ҳуқуқий-амалий асослари

Сўнги йилларда мамлакатимизда ташкил этилган Ислom цивилизацияси маркази, Ислom академияси, Мир Араб олий мадрасаси, Имом Бухорий ва Имом Термизий халқаро илмий-тадқиқот марказлари бой илмий-тарихий меросимизни ўрганиш ва тарғиб қилишга хизмат қилмоқда. “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар дастури” тасдиқланди (2018 йил 16 апрелда).

Адашиб жиноят йўлига кирган ёки содир этган қилмишларидан чин дилдан пушаймон бўлган инсонларга яна бир бор имкон бериш, уларни жамиятга, оиласи бағрига қайтариш муҳим ижтимоий масалалардан бири ҳисобланади. Нега деганда, улар ҳам Ўзбекистон фуқаролари, шу юрт фарзандларидир.

*Шавкат Мирзиёев,
2017 йил 7 декабрь.*

Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита, Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги, Ўзбекистон мусулмонлари идорасининг Ўзбекистон ислом академияси ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Тошкент ислом университети негизида Ўзбекистон халқаро ислом академияси ташкил этилди (2018 йил 16 апрелда). Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича қўмита тузилмасида 15 штат бирлигидан иборат Диний-ижтимоий жараёнларни ўрганиш ахборот-таҳлил Маркази ташкил этилди. Ахборот-таҳлил маркази Дин ишлари бўйича қўмитанинг диний мавзуларга оид адабиётлар, интернет ва оммавий ахборот

воситалари материалларини чуқур таҳлил қилиш, диний-ижтимоий муҳитнинг барқарорлигига салбий таъсир кўрсатувчи омилларни барвақт аниқлаш ва бартараф этиш юзасидан тавсиялар ишлаб чиқиш фаолиятини амалга оширади. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясига мувофиқ диний-маърифий соҳа фаолиятида “Жаҳолатга қарши маърифат” улуғвор ғояси диннинг асл инсонпарварлик моҳиятини, эзгулик, тинчлик ва инсонийлик каби фазилат, кадриятларини ифода этади.¹⁷

“2017 йилнинг 10 ойи давомида судлар томонидан 191 нафар шахсга нисбатан оқлов ҳукмлари чиқарилди. Ҳолбуки, илгари битта оқлов ҳукми чиқариш ҳам судлар фаолиятида ўта кам учрайдиган ҳодиса эди” (Шавкат Мирзиёев, 2017 йил 7 декабрь). “Мен Президент сифатида ўзимнинг конституциявий ваколатимдан фойдаланиб, судлар томонидан ҳукм қилинган 2 минг 700 нафар шахсни афв этиш тўғрисидаги Фармонни имзоладим. Бундай Фармон Ўзбекистон тарихида биринчи марта қабул қилинди”¹⁸. 2018 йил 30 августда Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев “Озодликдан маҳрум этиш жазосини ўтаётган, қилмишига чин кўнгилдан пушаймон бўлган ва тузалиш йўлига қатъий ўтган бир гуруҳ шахсларни афв этиш тўғрисида”ги Фармони билан ҳамда Ўзбекистон мустақиллигининг 27 йиллиги байрами арафасида 261 нафар фуқаро афв этилди (“Халқ сўзи” 2018 йил 31 август).

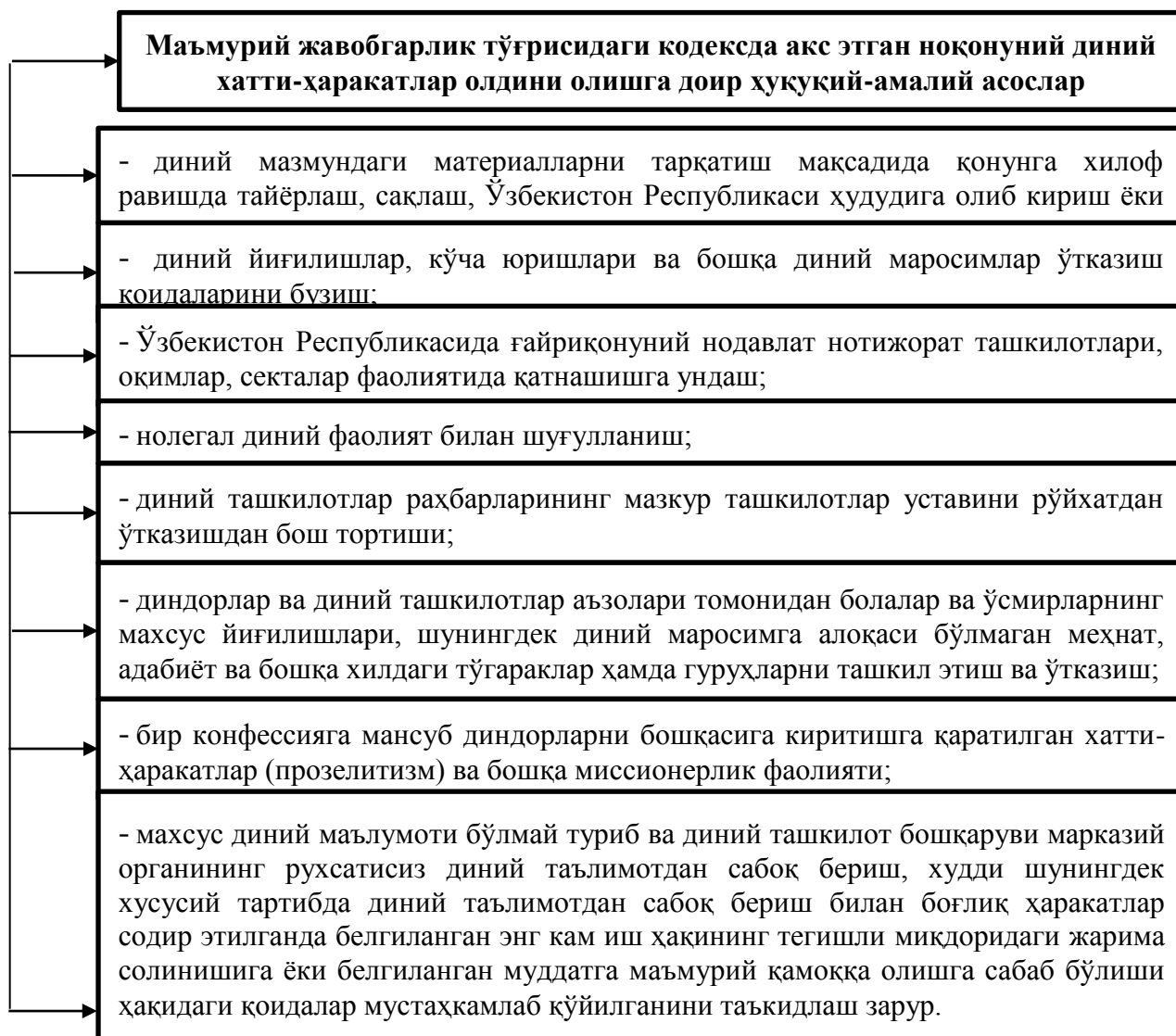
Ўзбекистонда мустақилликнинг илк йиллариданоқ миссионерлик ва прозелитизмнинг салбий оқибатларга олиб келишини ҳисобга олган ҳолда бу борада тегишли қонуний асослар ишлаб чиқилди. Қонунларда миссионерлик ҳаракатлари тақиқланди.

Маълумки, «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Қонун (янги таҳрири) кишиларнинг виждон эркинлигини ҳуқуқий кафолатлаш билан бирга диний ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштиришга хизмат қиладиган ҳамда давлат ва дин муносабатларини тартибга соладиган муҳим ҳужжат ҳисобланади. Қонунга биноан «Бир диний конфессиядаги диндорларни бошқасига киритишга қаратилган хатти-ҳаракатлар (прозелитизм), шунингдек бошқа ҳар қандай миссионерлик фаолияти ман этилади. Ушбу қонуннинг бузилишига айбдор бўлган шахслар қонун ҳужжатларида белгиланган жавобгарликка тортиладилар» (5-модда, 3-банд).

Мазкур моддадан келиб чиқиб, «Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси»га ноқонуний диний хатти-ҳаракатларнинг олдини олиш билан боғлиқ бир қатор моддалар киритилган. Жумладан:

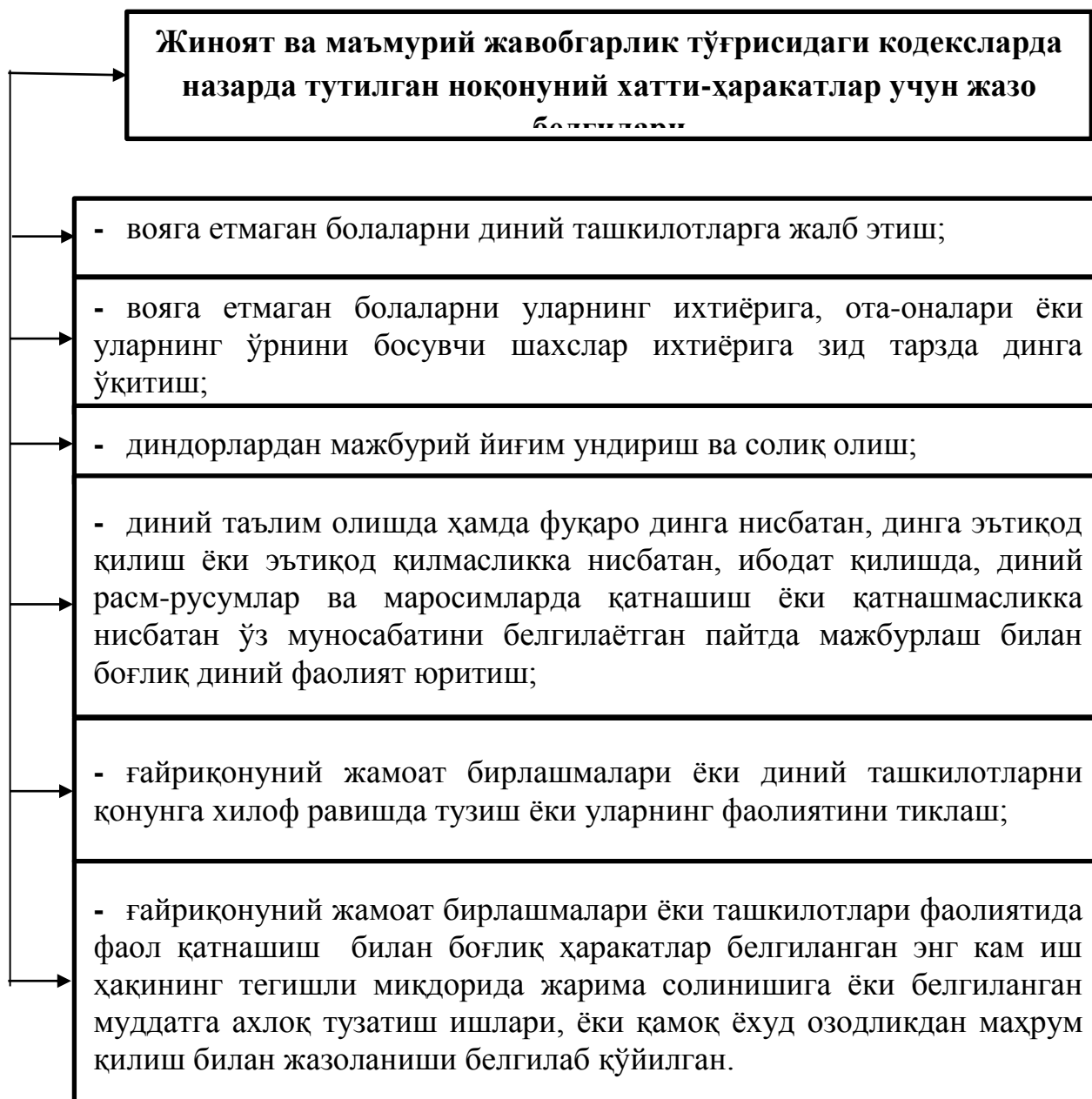
¹⁷. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони // “Халқ сўзи”, 2018 йил 17 апрель.

¹⁸. Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир. – Т. : “Ўзбекистон”, 2018. – 11,16 – бетлар.

Амалдаги қонунчилигимизга кўра, муайян ҳолларда биринчи марта қонунни бузган шахс ёки ташкилотга маъмурий жазо қўлланилади. Агарда ўша шахс ёки ташкилот шундан кейин ҳам қонунни бузишда давом этса, унга энди жиноят кодексидаги чоралар қўлланилади. Масалан, «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси» нормаларига кўра, «Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси»нинг юқорида қайд этилган бандларидаги ҳаракатлар маъмурий жазо қўллангандан кейин яна содир этилса, бу «Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси»да белгиланганидан кўра оғирроқ жазолар қўлланишига олиб келади.

Шу билан бирга, «Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси»да «Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси»да назарда тутилмаган бир қатор ҳаракатлар учун ҳам жазолар белгиланганини қайд этиш зарур. Жумладан:

Мамлакатимизда миссионерлик ва прозелитизмнинг олдини олиш, айниқса ёшларни бундай зарарли оқимлар домига тушиб қолишларининг олдини олиш бўйича тизимли чора-тадбирлар амалга оширишни тақозо қилмоқда. Бу вазифани муваффақиятли ҳал этишда ёш авлодни ҳозирги даврда мамлакатимизда дин соҳасида содир бўлаётган ўзгаришлар, яратилган имкониятлар билан мунтазам асосда таништириб бориш муҳим аҳамиятга эга.

Шу билан бирга, қизиқишлари, билим даражаларини инобатга олган ва дифференциал ёндашган ҳолда ёшларнинг дин, шу жумладан, халқимиз асрлар давомида эътиқод қилиб келган ислом дини ҳақидаги билимларни ва миллий-диний анъаналар асосларини соғлом асосда эгаллашларига кўмаклашиш ҳам бугунги куннинг долзарб вазифаларидан бири бўлиб қолмоқда. Бундай билимлар объектив бўлиши, воқеликни тўғри ва тўлиқ акс эттириши ва ўз моҳиятига кўра, Ватан ва миллат манфаатлари билан узвий боғлиқ бўлмоғи

керак. Ёшларимизнинг миссионерликнинг моҳияти ҳақида холис ва етарли билимга эга бўлишлари унга қарши иммунитетни шакллантиришнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Таҳлиллар ҳеч бир минтақа, ҳеч бир давлат бундай таҳдиддан холи эмаслигини кўрсатади. Бундай ҳолатларнинг олдини олиш учун эса миссионерликнинг моҳиятини тўғри ва чуқурроқ англаш, уни бартараф этиш йўлида мақсадли, тизимли ва тадрижий фаолият олиб бориш зарур бўлади. Эгалланган билимлар қанчалик холис ва чуқур бўлса, унинг замирида юзага келадиган баҳолар, кадриятлар ҳам шунчалик мустаҳкам бўлади. Шаклланган кадриятлар тизими эса турли таҳдидларнинг олдини олишга хизмат қилади.

Сўнгги 2 йил давомида миссионерликка қарши, жиноят ишларини либераллаштиришга доир қуйидаги айрим ҳуқуқий-амалий асослар ишлаб чиқилди:

1. “Ички ишлар тўғрисида”ги қонун (2016 йил 16 сентябрь).
2. “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонун (2012 йил 25 декабрь).
3. “Маъмурий қамокни ўташ тартиби тўғрисида”ги қонун (2017 йил 9 январь).
4. “Судлар тўғрисида”ги қонун (2017 йил 12 апрель).
5. “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги қонун (2017 йил 3 январь).
6. “Конституциявий суд тўғрисида”ги қонун (2017 йил 31 май).
7. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили (Омбудсман).
8. “Ҳуқуқий ахборотни тарақатиш ва ундан фойдаланишни таъминлаш тўғрисида”ги қонун (2017 йил 7 сентябрь).
9. “Болаларни уларнинг соғлигига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни (2017 йил 8 сентябрь).
10. “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги (янги таҳрири) қонун (2017 йил 11 сентябрь).
11. “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги қонун (2017 йил 8 январь).
12. “Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик процессуал кодексини тасдиқлаш ҳақида”ги қонуни (2018 йил 22 январь).
13. “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги қонуни (2018 йил 5 апрель).
14. “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуни (2018 йил 12 апрель).
15. “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги қонуни (2018 йил 30 июль).

“Биз диний жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш кераклиги ҳақида кўп гапирамиз. Бу – тўғри, албатта. Лекин маърифат, маърифий билимлар қаерда – аввало ота-боболаримиз бизга қолдириб кетган мана шундай мўътабар китоблар эмасми?”¹⁹

---

¹⁹. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 14-бет.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси Маъмурий ислохотлар концепцияси ғоялари амалга оширилмоқда.

“Мамлакатимизда коррупцияга қарши самарали кураш олиб бориш мақсадида ушбу йўналишда алоҳида қонун қабул қилинди (“маъмурий қамокни ўташ тартиби тўғрисида”ги қонун, 2017 йил 9 январь). Шу асосда аниқ мақсадларга қаратилган чора-

тадбирларни ўз ичига олган давлат дастури изчиллик билан амалга оширилмоқда. Ана шундай ишларимиз натижасида шу йилнинг (2017) 9 ойида коррупция билан боғлиқ жиноятлар ўтган (2016) йилга нисбатан 33 фоизга камайди. Биз бундай натижаларни коррупцияга қарши кураш борасидаги узок ва давомли фаолиятимизнинг дастлабки самараси, деб қабул қилишимиз, бу йўлда янада қатъий иш олиб боришимиз шарт”.²⁰

Юртимизда яшаб келаётган, лекин фуқаролиги бўлмаган 1100 дан ортиқ шахсга Ўзбекистон фуқаролиги берилди. Ўйлайманки, бунинсон ҳуқуқ ва эркинликларини амалда таъминлашга қаратилган ишларимизнинг янги бир тасдиғидир.

***Шавкат Мирзиёев,
2017 йил 22 декабрь.***

---

²⁰. Ўша жойда, 22-бет.

7- боб. ДИНИЙ ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ: МАФКУРА ВА АМАЛИЁТ, ҚАРШИ КУРАШ СТРАТЕГИЯСИ

7.1. Экстремизм, ақидапарастлик, фундаментализм, терроризм тушунчаларининг мазмун-моҳияти.

7.2. Диний экстремизм ва терроризмнинг молиявий манбалари.

7.3. Ўзбекистон Республикасида диний экстремизм ва терроризм хавфини олдини олишнинг ҳуқуқий асослари.

7.1. Экстремизм, ақидапарастлик, фундаментализм, терроризм тушунчаларининг мазмун-моҳияти

Ўзбекистон Республикаси Президентининг Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Фармони (2017 йил 7 февраль) асосида ишлаб чиқилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг “Хавфсизлик, миллатлараро

Жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва баъзи минтақаларда юзага келган нотинч вазият аҳоли миграцияси кучайишига сабаб бўлмоқда. Бу эса жиноятчилик, одам савдоси, терроризм, экстремизм, наркотрафик каби иллатларнинг ҳамда ўта хавфли юқумли касалликларнинг кўпайишига олиб келмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 45-бет, 2017.*

тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш ҳамда чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташки сиёсат юритиш” деб номланган 5-устувор йўналишида Ўзбекистоннинг ён-атрофида хавфсизлик, барқарорлик ва аҳил кўшничилик муҳитини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратилган. “Дунёнинг турли жойларида, айниқса, Яқин Шарқ минтақасида қонли тўқнашув ва низолар давом этмоқда. Минг афсуски, бундай нотинч кескинлик ўчоқлари камайиш ўрнига кўпайиб бормоқда”.²¹ Шу боисдан ҳам “Биз бошимиздан кечираётган ҳозирги глобаллашув даври ўта шиддат билан ўзгараётгани ва турли таҳдидлар кўплиги билан олдимизга ҳал этишни кечиктириб бўлмайдиган ғоят мураккаб вазифаларни кўймоқда”.²²

Шу боисдан ҳам ҳозирги ёш авлодни Ўзбекистоннинг барқарор риожига хавф тўғдириши мумкин бўлган таҳдидлардан огоҳ этиш, экстремизм, ақидапарастлик, фундаментализм, терроризм, диний экстремизм каби тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини билишни тақозо қилади.

²¹. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. Т.: “Ўзбекистон”. НМИУ, 2018.-73-бет.

²². Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимишни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. - 45-бет.

1. Мутаассиблик, экстремизм тушунчалари, унинг мазмун ва моҳияти

1. **Мутаассиблик, фанатизм** – ўз эътиқоди тўғрилигига ўта қаттиқ ишониш, бошқа диний эътиқодларга муросасиз муносабатда бўлиш. Мутаассибликка йўлиққан одамлар ёки гуруҳлар жамиятда беқарорликни вужудга келтиришга уринади. Ўз эътиқоди ғаразли мақсадларида фойдаланади. Улар жамиятда ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий муаммолар ҳал қилинмаганлигини рўқач қилади. Мутаассибликнинг асосий сабабларидан бири улар диний илм – Қуръон, ҳадис шариатни билмасликдан келиб чиққан ва уни жаҳон қуролига айлантиришга чақиради.

Фанатизм (лот. асабийлашган, жазавага тушган) - ўтакетган мутаассиблик, жоҳиллик, диний эътиқодларга ёки бирор назарий қарашларга тиш-тирноғи билан ёпишиб олиб, бошқа ҳар қандай қарашларни мутлақо рад этиш, масалан, диний фанатизм.

2. **Экстремизм** (лот. Extremus – ўта, кескин) – сиёсат ва мафкурада ашаддий, фавқулодда ҳаракат ҳамда қарашларга асосланиб фаолият юритиш. Турли кўринишлари:

1) Сиёсий экстремизм – ғаразли мақсадига куч ишлатиш усулидан фойдаланади. “Дин” ниқоби остида баландпарвоз шиорлар, чақириқлар билан террорчилик ва партизанлик ҳарактини қўллаб-қувватлайди. Мавжуд сиёсий тузилмаларни йўқотиш учун “жиҳод”га чақиради. Унинг раҳбарлари ҳар қандай мурося ва келишувларни рад этади. Сиёсий экстремизм кўринишлари:

А) миллатчилик – турли миллат, этник гуруҳларни инкор этади.

Б) Сепаратизм (айирмачилик)ни келтириб чиқаради, кескинлик, халқлар ўртасида можароларни уюштиради.

2) Диний экстремизм, аввало бошқа диний конфессияларга, уларнинг вакилларига тоқатсиз бўлади. Дунёвий давлат қуришни рад қилади ва халифаликка чақиради. Яқин Шарқ ва Марказий Осиё минтақасидаги турли диний ташкилотлар билан боғлиқ. Кўринишлари:

А) “Ҳизб ут-таҳрир”.

Б) “Ўзбекистон ислом ҳаракати”.

В) Ироқ ва Шом ислом давлати (ИШИД).

Булар вақтинча қийинчиликларни рўқач

қилиб кўрсатади. Фарзандларни йўлдан уриб

ота-онаси, ака-укасига, давлатга қарши қилиб қўяди.

Марказий Осиёда барқарорлик ва изчил тараққиётни таъминлашнинг устувор йўналиши – экстремистик зояларга қарши қатъий курашишдан иборат. Кўпинча ҳаётга энди қадам қўяётган ёшлар унинг таъсирига тушиб қолмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
2017 йил 10 ноябрь, Самарқанд.*

7.1.2-чизма

3. Ақидапарастлик тушунчаси, мазмуни, моҳияти

3. **Ақидапарастлик** (араб. – қоида, форсча “параст” сўзларидан олинган, қоидага кўр-кўрона берилиш) – қоидаларга далилсиз ва исботсиз, кўр-кўрона ишонишга, ўзгармас тушунча ва қарашларга асосланган тафаккур услуби ва хатти-ҳаракатлар. Кўринишлари:

1) **Диний ақидапарастлик** – воқеа-ҳодисаларга аниқ тарихий ёндашув тамойилини инкор қилади. Ислом динидаги ваҳҳобийлик оқими (XVIII – асрда яшаган) таълимотига кўра, ислом ақидаларига қаттиқ риоя қилишдан ташқари, олдинги VII асрга қайтиш, анъана, урф-одатлардан воз кечиш, бошқа динларга муросасиз бўлиш керак. Азиз-авлиёларни, мархумлар қабрини зиёрат қилишни рад этади, аёллар юзини очиб юришга қарши, эркаклар билан тенг ҳуқуқини рад этиш каби.

2) **Диний экстремизм** – Афғонистон, Жазоир, Яқин Шарқ, Ироқ ва Шом ислом давлатида фаолият кўрсатиб террорчилик амаллари оқибатида минглаб бегуноҳ кишилар ҳалок бўлмоқда. 1999 йил 16 февралда Тошкентда, кейинчалик Тошкент вилояти Янгиобод шаҳри яқинида, Сурхондарё вилояти (2000 йил август) Сариосиё ва Узун туманларида, 2005 йил 12-13 майда Андижон воқеаси билан боғлиқ ва ҳоказо. “Ёшларнинг диний экстремистик оқимлар таъсиридан асраш масаласи барчамиз учун энг асосий масала бўлиб турибди”, “Халқимиз ўртасида кенг тарқалган “Ўз уйингни ўзинг асра!” деган даъватга бугун “Ўз болангни ўзинг асра!” деб қўшимча киритиш вақти келди” (Шавкат Мирзиёев. 1-жилд, 475-бетлар, 2017.)

5. Терроризм атамаси ва унинг мазмун-моҳияти

5. **Терроризм** (лот. terror – кўркув, даҳшат) – юксак маънавий тамойилларга зид равишда ёвуз мақсадлар йўлида куч ишлатиб, одамларни гаровга олиш, ўлдириш, ижтимоий объектларни портлатиш, халқни кўркув ва ваҳимага солишга асосланган зўрвонлик усулини англатувчи тушунча (Маънавият луҳати, 2009, 553-бет.) Кўрқитиш ва даҳшатга солиш орқали ўз ҳукмини ўтказишга уриниш терроризмга хос. Шакллари: сиёсий, иқтисодий, диний, ғоявий, ирқий, миллий, гуруҳий ва индивидуал терроризм каби.

Терроризмнинг кўринишлари: Классик терроризм турлари:

- 1) Диний терроризм (ўрта аср салб юришлари ва ҳ.к.).
- 2) Индивидуал терроризм (Россияда народниклар ва кейин эсерларнинг сиёсий террористик ҳаракати ва ҳ.к.).
- 3) Большевизм ҳам терроризмдан фойдаланган.
- 4) Шовинизм (миллатчиликнинг ўзига хос шакли).
- 5) Экстремизм – муаммони кескин ҳал қилиш.
- 6) Фундаментализм – анъанавий эски ғояларда қолиш.
- 7) Фанатизм (фран. ибодат) – муайян ғоялар тўғрилигига ишониш.
- 8) Фашизм (итал.) – тажовузкор ғоя, назария.
- 9) Давлат терроризми (СССРда Сталин, Германияда Гитлер ва ҳаказо).

Терроризмнинг замонавий кўринишлари:

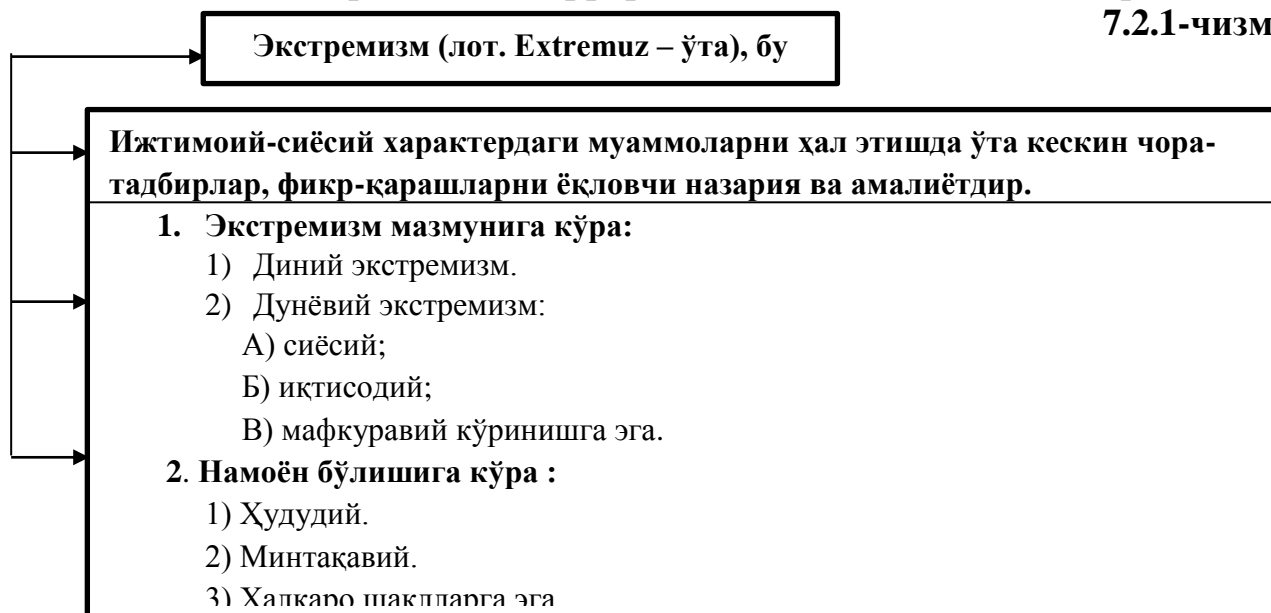
- 1) Халқаро терроризм.
- 2) Минтақавий терроризм.
- 3) Миллий терроризм.
- 4) Сиёсий терроризм.
- 5) Диний экстремизм ва фундаментализм.
- 6) Неофашизм (янги фашизм).
- 7) Наркотерроризм.
- 8) Биотерроризм.
- 9) Ижтимоий терроризм.
- 10) Кибертерроризм (кибер-уруш) – компьютер тизимларига ҳужум.

6. **Халқаро терроризм.** Бирон-бир давлатдаги террорчиларнинг ўз ҳаракатларини ёки бу давлат ҳудудидан ташқари чиқиб, давом эттиришдир. Халқаро терроризмнинг ўзига хос хусусиятлари:

- 1) **Террорчилар** ҳам, жиноят қурбонлари ҳам бир давлатга мансуб ёки бир неча давлатга тегишли бўлиши мумкин, аммо жиноят шу давлатдан ташқарида содир этилган бўлади.
- 2) **Террорчилик ҳаракати** халқаро ҳимоя остидаги шахсларга қаратилган бўлади.
- 3) **Террорчилик ҳаракатларига** тайёргарлик бир давлатда амалга оширилиб, жиноятнинг ўзи эса иккинчи давлат ҳудудида содир этилади.
- 4) **Террорчилар бир давлат ҳудудида** террорчилик ҳаракатини содир этиб, иккинчи давлат ҳудудига ўтиб яшириниши мумкин (масалан, 2001 йил 11 сентябрда Афғонистондаги Усома бин Лодин, Умаршайх каби террористлар кейинчалик Покистонда яширинишди ва 2010 йил АҚШнинг ракета ҳужумидан ҳалок бўлди).

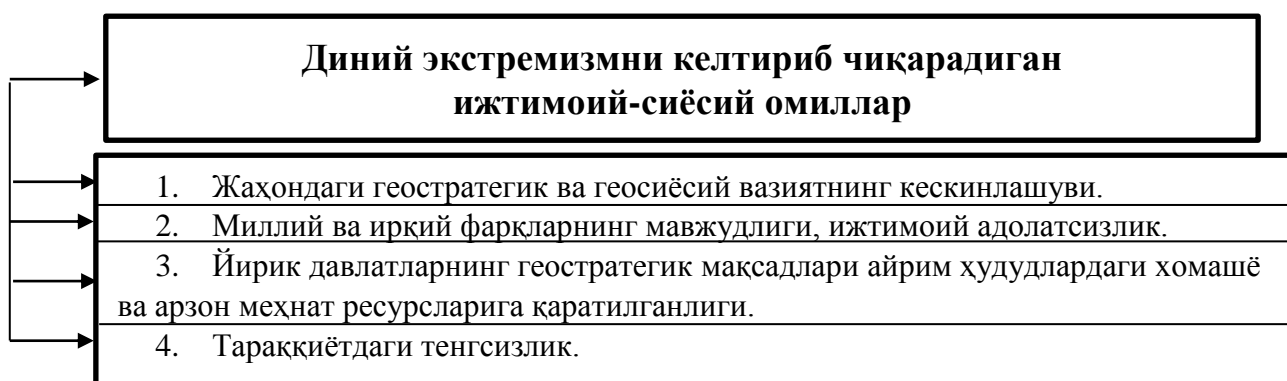
7.2. Диний экстремизм ва терроризмнинг молиявий манбалари

7.2.1-чизма

1. **Диний экстремизм** барча динлар доирасида ривожланган. Диний экстремистик руҳдаги қарашларни: католиклар, протестантлар, православлар орасида ҳам учратиш мумкин. Диний экстремизм ислом оламида ҳам кенг тарқалган. **Диний экстремизм** – экстремизмнинг дин ниқобида намоён бўлиш шакли.

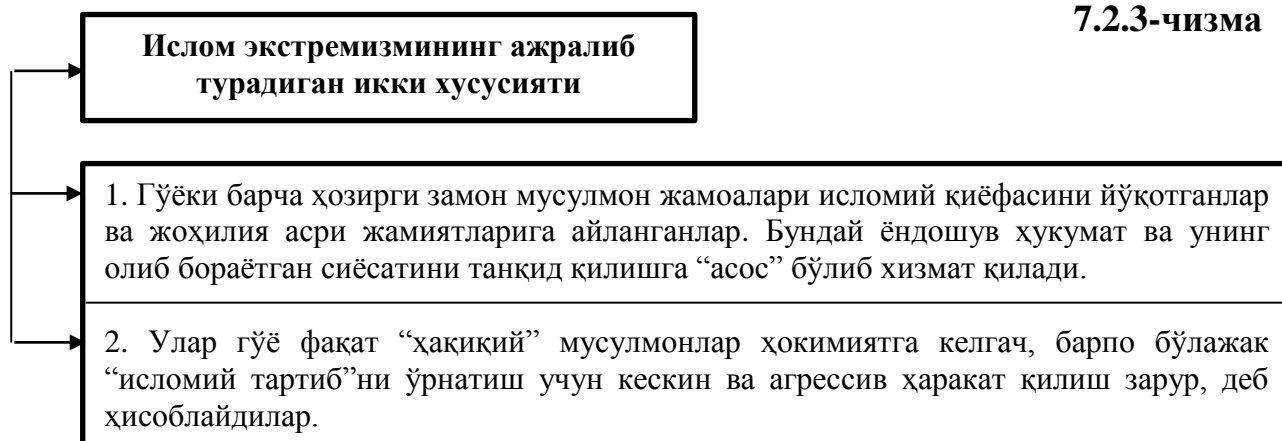
7.2.2-чизма

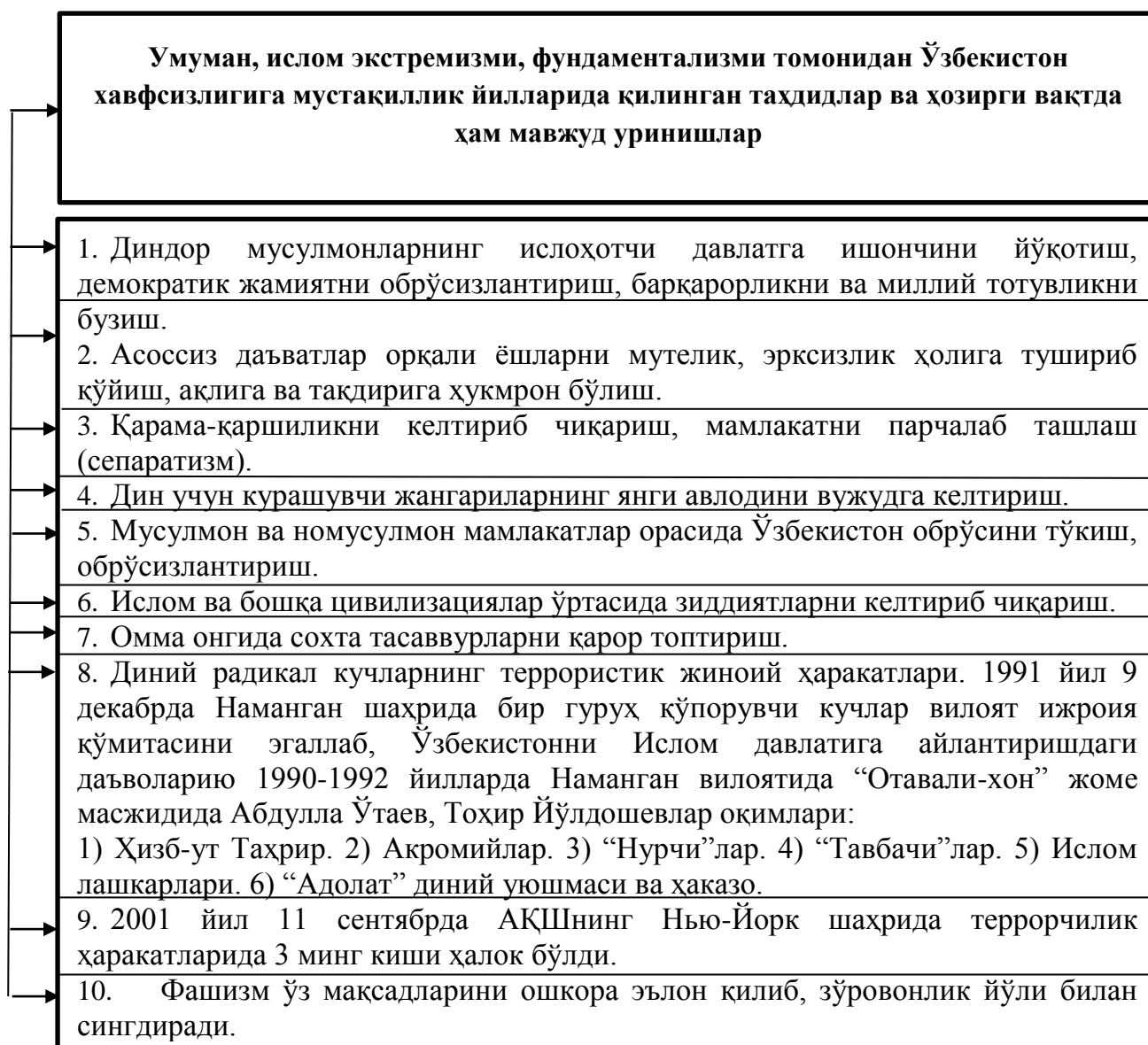
Диний экстремизм муаммоларни ҳал этишда ўта кескин чоратadbирларни, фикр-қарашларни ёқловчи назария ва амалиётни англатади. Диний экстремистлар қаерда ва қайси дин байроғи остида фаолият кўрсатмасин, асосий мақсади диний давлатни барпо этиш бўлиб, бу мақсадни ўзаро низолар, ихтилофлар, қуролли тўқнашувлар орқали, қон тўкиш ва зўрлик билан эришишни кўзлайди. Улар мустақилликка ҳам жамият тараққиётига ҳам катта ғов бўлади. Ягона масади ҳокимиятни қўлга олиш. XVIII асрда папа қўшинлари Франциянинг жанубида 20 минг кишини қириб ташладилар, айниқса илғор фикрли зиёлиларга қарши инквизиция суди жорий этилиб, мустақиллик учун курашувчи Ян Гус ўлдирилди, осмон илми даҳоларидан бири Жордано Бруно ўтда куйдирилди. Галилео Галилей 5 ой қийноққа солиниб,

тавбасига таянтирилди. Лекин бари бир у “Ер айланади” деган фикрдан қайтмади. Шарқда Насимийни товонидан сўйдилар...

7.2.3-чизма

7.2.4-чизма

1. **“Терроризм” тушунчаси террор тушунчаси билан бир хил маънода қўлланган.** Аммо айрим ҳолларда уларда маълум тафовутлар бўлган. Масалан, “терроризм” террорни амалга ошириш деб тушунилган. Терроризмга муҳолиф қуролланган сиёсий гуруҳларга хос фаолият деб қаралган. Муҳолифатчилар давлатнинг сиёсий ён беришига эришиш учун фуқароларга, шу жумладан, чет эл фуқароларига нисбатан зўрлик ишлатадилар ёки зўрлик ишлатиш билан қўрқитадилар. XX асрнинг охирида сурункали террорчилик ҳаракатларини уюштирувчи ташкилотлар пайдо бўлди. “Терроризм” тушунчаси орқали асосан сиёсий қотилликлар уюштириш билан шуғулланадиган муҳолиф ташкилотлар, “террор” тушунчаси билан эса давлат аппаратининг репрессив ҳаракатлари белгилана бошланди.

Халқаро терроризмнинг ўзига хос хусусиятлари:

1. Террорчилар ҳам, жиноят қурбонлари ҳам бир давлатга мансуб ёки бир неча давлатга тегишли бўлиши мумкин, аммо жиноят шу давлатдан ташқарида содир этилган бўлади.

2. Террорчилик ҳаракати халқро ҳимоя остидаги шахсларга қаратилган бўлади.

3. Террорчилик ҳаракатларига тайёргарлик бир давлатда амалга оширилиб, жиноятнинг ўзи эса иккинчи давлат ҳудудидда содир этилади.

4. Террорчилар бир давлат ҳудудидда террорчилик ҳаракатини содир этиб, иккинчи давлат ҳудудига ўтиб яшириниши мумкин.

Бугунги кунда дунёнинг айрим минтақаларида тобора кескинлашиб бораётган қонли можаро ва зиддиятлар, терроризм ва экстремизм хавфи биздан доимий огоҳ ва ҳушёр бўлишни талаб этмоқда.
Шавкат Мирзиёев,

7.2.5-чизма

Терроризмнинг шакллари

1. **Халқаро терроризм** – бирор-бир давлатдаги террорчиларнинг ўз хатти-ҳаракатларини ёки давлат ҳудудидан чиқиб, давом эттиришдир.

2. **Сиёсий терроризм** (асосан давлат ҳокимиятини қўлга киритиш учун сиёсий зўравонлик ишлатиш усули XIX асрдаёқ вужудга келган). Мақсади ҳокимиятни эгаллашга қаратилиб, пирамидасимон характерга эга.

3. **Ижтимоий терроризм** – ижтимоий-сиёсий можаролар асосида шаклланади ҳамда улар ўнг ва сўл террористик гуруҳлар кўринишида намоён бўлади.

1. Сўл терроризм – мафкуравий жиҳатдан сўл назариясига асосланади.

2. Ўнг (аксил инқилобий “қора”) террористлар анъанавий, миллий қадриятларга асосланади.

3. Кибертерроризм (кибр уруш) – компьютер тизимларига ҳужум.

4. Минтақавий терроризм.

5. Миллий терроризм.

6. Диний экстремизм ва фундаментализм.

7. Неофашизм (янги).

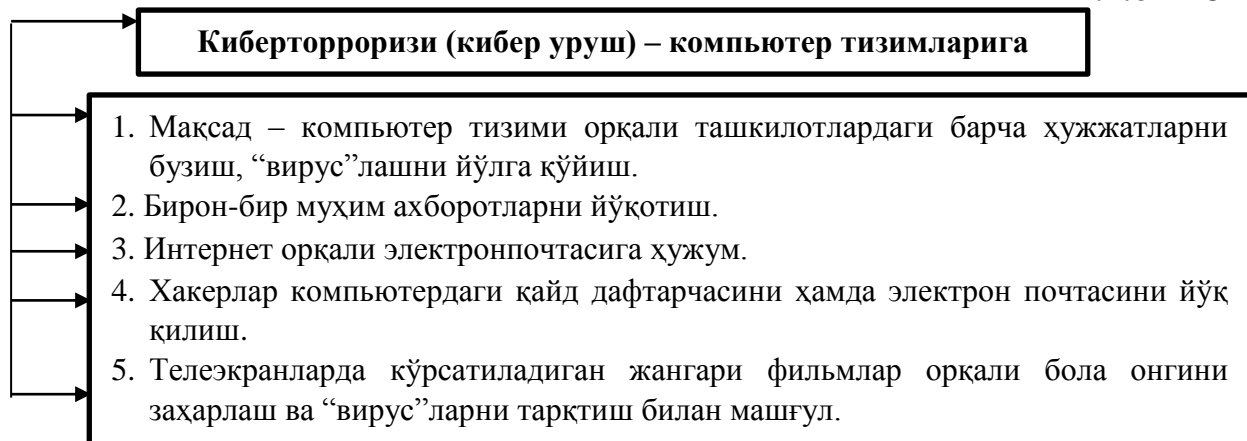
8. Наркотерроризм.

9. Биотерроризм ва ҳ.к.

Покистонда 37 та, Афғонистон хуудуида 22 та алоҳидда лагерда террорчи жангчилар тайёрланган. 1990-1999 йиллар давомида 29 мингдан ортиқ Ҳиндистон фуқаролари шу террорчи гуруҳлар томонидан ўлдирилган. Ҳиндистон Бош вазири Ражив Ганди (1944-1991) эса Махатма ва Индира Гандиларга (1917-1984) бўлган сумқасддан кейин митингларда шаффоф тито парда орқасидан туриб гаплашар эди. Сайловдан олдин: “Халқим мени севади, ўз халқимдан яширинаманми”, дея очик сўзга чиқади. У сўзини тугатгач, катта гулдаста кўтарган гўзал аёл унга яқинлашади. Аёлнинг чиройли қомати ва табассуми кўриқчиларни ҳам сеҳрлаб кўяди гўё. Улар аёлни ўтказиб юборадилар. Аёл Ражиб Гандини кучоқлаганча биргаликда портлаб кетади. (1991 йил 21 май). Террорчилар гуруҳи аъзолари ўз жонини ғояси учун қурбон қилишни ўзларига шараф деб биладилар.

БМТ ҳисоб-китобларига кўра, 2014 йил бошидан бери ИШИД жангарилари 700 га яқин боланинг, минглаб асирлар ва кўплаб тинч аҳолининг ҳаётига зомин бўлди (2015).

7.2.6-чизма

Террористик ташкилотларга умумий тасниф

1. Сиёсий мақсадлари:

- империализм ва капитализамга қарши;
- глобаллашув ва трансмиллий компанияларга қарши;
- бирор диний конфессия ёки этник гуруҳга қарши;
- ўз ҳукуматига қарши;
- миллат ёки дин софлиги учун курашиш;
- айирмачилик мақсадида ва ўз давлатини тузиш учун курашиш;
- бирор дунёқарашга қарши (экологиянинг бузилишига қарши ва ҳоказо).

2. Диний йўналиш (аслида ўз мақсадларига эришиш йўлида диндан ниқоб сифатида фойдаланадилар):

- сохта ислом;
- янги дин ўйлаб топиш;
- сохта христианлик;
- динларни инкор этиш;
- сохта иудаизм кабилардир.

3. Келиб чиқиш сабаблари:

- мухолифатни сиқиб қўйиш;
- мафкуравий бўшлиқ;
- давлатлараро зиддиятлар;
- ташқи давлатларнинг қўллаши;
- этник ва диний зиддиятлар;
- глобаллашувга қаршилик;
- айирмачилик ва мустақиллик учун курашиш;
- қашшоқлик ва ишсизлик;
- америкача сиёсат, иқтисодий ва маданий гегемонияга қаршилик.

4. Ижтимоий таркиби:

- асосан қишлоқ аҳолиси (кам учрайди);
- зиёлилар ва талабалар (кўп учрайди);
- зиёлилар ва ишчилар (кам учрайди);
- аралаш таркиб (кўп учрайди).

5. Этник таркиби:

- турли миллат вакиллари (кўп учрайди);
- асосан бир этник гуруҳ вакиллари.

6. Террорчилик гуруҳидаги аъзолар сони:

- 10 кишигача (кам учрайди);
- 50-100 киши (кўп учрайди);
- 10-50 киши (кўп учрайди);
- 100 кишидан ортиқ (кам учрайди).

7. Ташкилий тузилиши:

- қатъий иерархия (кам учрайди);
- ташкилот бир-биридан мустақил 5-7 кишидан иборат жанговар шахобчалардан иборат бўлади.

8. Фаолият юритиш макони:

- бир давлат ҳудудида, бирор минтақада, ҳатто глобал доирада ҳам фаолият кўрсатаверади;
- асосан шаҳар шароитида иш олиб боради.

9. Иш усуллари:

- жамоатчилик жойларида портлашлар содир этиш;
- маҳаллий аҳоли вакилларини ёки хорижий фуқароларни гаровга олиш;
- экстремистик мазмундаги варақалар тарқатиш;
- сиёсий қотилликларни амалга ошириш;
- тартибсизликлар келтириб чиқариш;
- кимёвий ёки бактреологик қуроллардан фойдаланиш.

2. **Молиявий манбалари:** Диний экстремист ва террористлар зарур маблағларни даставвал секта, гуруҳ, жамиятнинг ҳар бир аъзоси даромадидан маълум хиссасини ажратиш, бадавлат шахслардан кўпинча ўч олиш таҳдиди остида олинадиган ионалар ҳисобига тўпланган. Диний экстремизм ва терроризм тарихининг биринчи босқичида шунинг ўзи етарли бўлган. Бироқ вақт ўтган сайин уюшган террорчи гуруҳларнинг мақсад ва вазифалари кўлами кенгайди, бинобарин, уларнинг молиявий эҳтиёжлари ҳам ортиб борди. “Адолат учун курашчилар” банкларни, заргарлик дўконларини талай бошлашди, жиноий фаолиятнинг бошқа турларидан ҳам қайтишмади. Шу тариқа терроризм уюшган жиноятчилик билан яқинлашиб борди.

Диний экстремизм ва терроризмнинг молиявий манбалари

7.2.8-чизма

1. **Наркобизнес савдоси.** “Гиёҳванд моддалар даври” 1968 йилда бошланиб ҳозиргача давом этмокда. Афғонистон ҳудудида сақланиб, кучайиб бораётган ўта хавфли таҳдидлардан бири – бу наркобизнесдир. Бу мамлакатда гиёҳванд модда қадимдан етиштирилган ва тайёрланган. Кўкнори ва героин, бошқа синтетик моддалар етиштириш XX аср 90-йилларидан саноат асосида йўлга қўйилган. Гиёҳванд моддалар умумий ҳажмининг 50-75 фоизини ортиғи Афғонистон хиссасига тўғри келади. Жиноий гуруҳлар бойлик орттириш учун ана шу наркобизнесни ўз назоратига олишган. Афғонистондан АҚШга наркотик моддалар Америка Қуrolли кучлар контингенти фаолияти давомида 3 та асосий натижа (2001-2014 йилларда) кузатилган: Наркотик моддалар ишлаб чиқаришнинг феномал ўсиши 40 марта ошган. Минтақавий ҳарбийлашиш юзага келган.

Сиёсий номуносиблик туфайли гуманитар ҳалокат юз бера бошлади. Бугунги кунда Афғонистондан гиёҳванд моддаларни олиб кетишнинг 3 халқаро йўлаги кузатилган:
 Афғонистон – Покистон – Эрон – Озарбайжон.
 Афғонистон – Эрон – Озарбайжон.
 Афғонистон – Ўрта Осиё (Марказий Осиё) – Озарбайжон.

Кейинги йилларда Афғонистонда кўкнори етиштириш 32 вилоятдан 24 тасида плантациялар ҳжми 10 марта ошди. Етиштирилган кўкнорнинг 90 фоизи асосан 5 та вилоятга тўғри келади. Булар Хилмонд (38 фоиз), Нангарҳар (30 фоиз), Бадахшон (9 фоиз), Ўрузгон (7 фоиз), Қандаҳор (5 фоиз). (2005 йил манба).

2. **Нолегал қуrol-яроғ савдоси** – бу гиёҳванд моддалардан фарқли равишда асосан “бадавлат Шимолдан” “ночор Жанубга” қараб борувчи товарлар оқими. Бу савдода афғон гуруҳлари алоҳида ўрин тутади. Хитойда ишлаб чиқарилган АК-47 автомат бир донаси 5000 рупий (100 доллар) эркин сотишмокда. Америка 1980 йилларда Колумбия ва Перу партизанларига қуrol-аслаҳа сотишни тақиқлаб қўйган. Нолегал қуrol-аслаҳа аслида 2 секторга бўлинади: 1) жиноий, мафияга тегишли (“қора”); 2) квази-жиноий (“кулранг”) секторлар. Дастлабки бозор енгил қуrollарни кичик-кичик партияде етказиб бериш. Қудратли қуrol-аслаҳа турлари (ракета, тўп, снаряд, вертолёт) улгуржи етказиб бериш. СССР парчаланишидан кейин ҳарбий техникаларнинг айрим қисми Афғонистонга нолегал етказиб берилган ва сотилган.

3. Антик буюмлар ва маданий бойликларни контрабанда қилиш, халқаро порнобизнес (“жонли товар савдоси”) пулни жинойий йўл билан қонунийлаштириш, фарзандликка олиш учун болалар савдоси, автомобиль контрабандаси ва ҳаказо.

4. “Ироқ ва Шом ислом давлати” (ИШИД- 2014-2015) террорчи тўдасининг қинғир молиявий манбалари: талон-торож, қароқчилик, ўғирлик, босқинчилик, қора бозордаги нефт савдоси, одамларни қул қилиб сотиш ва шу қабилар. 2014 йилда БМТ маълумотига кўра, биргина 2014 йил октябрь ойида террорчилар 1273 кишининг умрига зомин бўлган. Уларнинг 856 нафари оддий фуқаро, 417 нафари ҳарбийлар эди (ИШИД фитнаси, - Т.: Моварауннаҳр, 2015, 49-бет).

“Ўзгалар қонини тўкиш ҳисобига мўмай даромад олишни истовчилар батамом йўқ бўлиб кетадиган замонлар келишига ҳали анча борга ўхшайди. Бу тоифага қирувчи “бизнесчилар” учун қон ва нопок сиёсат қоришган пул дунёнинг турли бурчақларида халқаро қотилларни ёллаш ва синаб кўриш мумкин бўладиган можароларни рағбатлантириш борасида энг қулай восита эканлигини гапирмаса ҳам бўлади”. Ислон Каримов. Ўзбекистон XXI аср бўсағасида...

5. Ислон дини ниқоби остидаги халқаро экстремистик гуруҳлар “Ўзбек исломчилари” деб аталган, аммо кўплаб жинойятлар қилиб Ўзбекистонни тарқ этган гуруҳларни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлашга уриниб келинди. Хорижий мамлакатлардаги қон-қордошлик, ғоявий-сиёсий тамойилларга асосланган диний, сиёсий партиялар диний экстремистларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаб келган. Масалан, Туркиянинг “Рефаҳ” партияси раҳбари, шу мамлакат собиқ Бош вазири Н. Эрбақон 1997 йилда Тоҳир Йўлдошга 100000 доллар миқдорида маблағ ажратган. Туркия Бош вазири Н. Эрбақоннинг қўллаб-қувватлаши туфайли Германияда ҳаракат қилаётган туркиялик муҳожирларнинг тижорат ташкилоти – “Миллий гуруш”нинг қотиби Муҳаммад Кучак орқали Т. Йўлдошевга қуролланиш учун бир неча юз минг доллар берилган. Қурол-яроғларни етказиш эса бир неча сиёсий шартлар орқали амалга оширилган. МДХ га аъзо давлатлар ҳудудларидаги диний экстремистик ва террорчилик ташкилотларига 60 га яқин халқаро ташкилотлар, 100 дан ортиқ хорижий компаниялар ва ўнлаб банк гуруҳлари ёрдам беришган (2004).

Усома Бин Лодин бошлиқ “Бутунжаҳон жиҳод фонди” ана шундай ташкилотлардан бири эди. Бу террорчилик ташкилоти турли мамлакатларда жангариларни тайёрлаш учун махсус машғулот лагерлари ташкил этган. “2000 йил 14 декабрида у жангариларни тайёрлашга 20 миллион доллар ажратганини эълон қилди.”²³

²³. Сафарова Н. Терроризм (тарихий-фалсафий таҳлил). – Т.: Ношир, 2009. -75-76-бетлар.

1996 йилда ана шу халқаро экстремистик ташкилоти томонидан Жума Намангонийга 250 минг доллар миқдорида “садақа” берилган. Усома Бин Лодин 1999 йилнинг июнь ойида Тоҳир Йўлдош билан Қуддуз шаҳрида учрашиб, унга 500000 АҚШ доллари инъом қилинган (“Халқ сўзи”, 2000 йил 20 сентябрь).

5. “Ўзбек исломчилари”нинг молиявий манбалари

7.2.9-чизма

1. “Ўзбек исломчилари” ниқоби остидаги экстремистик гуруҳлар хорижий гумашталари билан кўплаб жиноятлар қилиб, Ўзбекистонни тарқ этган гуруҳларни ҳар тарафлама қўллаб-қувватлашга уриниб келган. Хорижий мамлакатлардаги қон-қардошлиқ, ғоявий-сиёсий тамойилларга асосланган диний, сиёсий партиялар диний экстремистларни моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаб келган. Масалан, Туркиянинг “Рефак” партияси раҳбари, шу мамлакат собиқ Бош вазири Н. Эрбакон 1997 йилда Тоҳир Йўлдошга 100000 доллар миқдорида маблағ ажратган. Туркия собиқ Бош вазири Н. Эрбаконнинг қўллаб-қувватлаши туфайли Германияда ҳаракат қилаётган туркиялик муҳожирларнинг тижорат ташкилоти – “Миллий гуруш”нинг котиби Муҳаммад Кучак орқали Тоҳир Йўлдошга қуролланиш учун бир неча юз минг доллар берилган. Қурол-яроғларни ерказиш эса бир неча сиёсий партиялар орқали амалга оширилган. МДХга аъзо давлатлар ҳудудларидаги диний экстремистик ва террорчилик ташкилотларига 60 га яқин халқаро ташкилотлар, 100 дан ортиқ хорижий компаниялар ва ўнлаб банк гуруҳлари ёрдам берган (2004).

2. Усома бин Лодин бошлиқ “Бутунжаҳон жиҳод фонди” террорчилик ҳаракатларини доимо қўллаб-қувватлаб келган. Бу террористик ташкилот турли мамлакатларда жангариларни тайёрлаш учун махсус (Афғонистон ва бошқа мам.) машғулот лагерлари ташкил этган. “2000 йил 14 декабрда у жангариларни тайёрлашга 20 миллион доллар ажратганини эълон қилди”.¹

1996 йилда ана шу халқаро экстремистик ташкилоти томонидан Жума Намангонийга 250 минг доллар миқдорида “садақа” берган. Усома бин Лодин 1999 йилнинг июнь ойида Тоҳир Йўлдош билан Қуддуз шаҳрида учрашиб, унга 500 минг доллар инъом қилган (“Халқ сўзи”, 2000 йил 20 сентябрь). Уни Афғонистондаги муҳолифат Умаршайх толибон кўшинлари қўллаб-қувватлаган.¹

Бин Лодин Афғонистондаги “Толибон” ҳаракати билан яқин ҳамкорлик қилган. Толибонлар жаҳонда ишлаб чиқариладиган афюннинг 80 фоизини ўз назоратига олган. Раҳбар чўнтагига 90 миллиард доллар келиб тушарди. XX аср охирига келиб Усома бин Лодин гўёки “шовинистлар ва христианлар альянси томонидан мусулмонларга қилинаётган адолатсизликни бартараф қилиш учун курашяпмиз... Биз раҳмдил ва ҳамма нарсага қодир Оллоҳдан бизга ғалаба туҳфа этишини илтижо қиламиз” (1996 йил 23 августдаги нутқида) шиори мусулмон мамлакатларига тарқатилди. Америкаликлар буни уруш эълон қилиш деб баҳолади.

2001 йил 11 сентябрда АҚШга қилинган террористик гуруҳ раҳбари Усома бин Лодин бошчилигида қилинган теракт эди. Натижада бу терактдан АҚШнинг 3 минг одами нобуд бўлди.

Усома Бин Лодин Афғонистондаги “Толибон” ҳаракати билан яқин ҳамкорлик қилган Толибонлар жаҳонда ишлаб чиқариладиган афюннинг 80 фоизини ўз назоратига олган. Раҳбар чўнтагига 90 миллиард доллар келиб тушади. XX аср охирига келиб Усома Бин Лодин гўёки “Шовинистлар ва христианлар альянси томонидан мусулмонларга қилинаётган адолатсизликни бартараф қилиш учун курашяпмиз... Биз раҳмдил ва ҳамма нарсага қодир Оллоҳдан бизга ғалаба тухфа этишини илтижо қиламиз” (1996 йил 23 августдаги нутқида) шиори мусулмон мамлакатларига тарқатилди. Америкаликлар буни уруш эълон қилиш деб баҳолади. 2001 йил 11 сентябрь АҚШга қилинган террористик гуруҳ раҳбари Усома Бин Лодин бошчилигида қилинган эди. Натижада бу терактда АҚШнинг 3 минг одами нобуд бўлди.

7.3. Ўзбекистон Республикасида диний экстремизм ва терроризм хавфини олдини олишнинг ҳуқуқий асослари

Диний экстремизм ва терроризм хавфи олдини олиш, энг аввало, кўп жихатдан диний мутаассиблик ва фундаментализм, экстремизм ва терроризм ўз тарихий-ижтимоий келиб чиқиши, баъзи жузъий жихатлари билан бир-биридан маълум даражада фарқ қилсада, улар умумий бир занжирнинг халқаларидир. Диний фундаментализм ва экстремизм мавжуд экан, террорчилик хавфи ҳамма вақт сақланиб қолади.

Диний фанатизмнинг “отилиб чиқиши”га соф диний зиддиятлардан кўра кўпроқ ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий муаммоларнинг ҳал қилинмаганлиги сабаб бўлади. Аслини олганда, айни шу муаммолар бошқача фанатизмни, дейлик, большевистик, миллатчилик руҳидаги фанатизмни келтириб чиқаради.

Марказий Осиё минтақасида ва бутун дунёда мураккаб вазият юзага келаётган, терроризм, экстремизм ва радикализм хавфи тобора ортиб бораётган бугунги шароитда доимо ҳушёр ва огоҳ бўлиш, мамлакатимизнинг мудофаа қобилиятини, Қуролли Кучларимизнинг салоҳиятини ҳар томонлама мустаҳкамлаш хавфсизлик ва барқарорликни, халқимизнинг осойишта ҳаётини таъминлашнинг энг муҳим шарти ва кафолати эканини барчамиз яхши биламиз.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 47-бет, 2017.*

Диний экстремизм ва терроризм вужудга келишининг тарихий шарт-шароитлари ва ижтимоий-ғоявий илдишлари

7.3.1-чизма

1. Большевистик мафкуранинг динга ва диндорларга нисбатан катағон сиёсатини қўллаши одамлар онгидан диний эътиқодни чиқариб, коммунистик эътиқодни сингдириш эди. Ислом маърифатини таъқиқлади.
2. Ислом динининг ўн минглаб мўътабар руҳонийлари катағон қилинди. Минглаб масжидлар, юзлаб мадрасалар бузиб ташланди.
3. Шўро тузуми коммунистик ақидапарастликка асосланган эди. Ақидапарастлик – бу экстремизмдир.
4. Коммунистик тузум мафкуриси дахрийлик (динсизлик) бўлгани учун у ҳар қандай динга аёвсиз кураш олиб борди. Ғаразли, маънавиятга зид мафкура собиқ иттифоқ тугатилганидан кейин ҳам ўзининг салбий ролини ўйнаб, диний фанатизм ва анъанавийлик учун шароит яратди. Айрим диний конфессиялар (Рус православ, Рим-католик, Арман-григориан, Лютеран черковларида, баптистлик ва бошқа жойларда ҳам шу ҳол рўй берди).
5. Одамлар XX аср 80-90-йиллари ўрталарига қадар Куръони каримдан баҳраманд бўлмаган эди. Атеистик тарбия кучайтирилди. Ўзбекистонда диний уламолар асосий қисми жисмоний жиҳатдан маҳв қилинди. Натижада чала муллалар пайдо бўлди. Улар халқимиз ислом динининг ҳақиқий моҳияти ва беҳабарлигидан фойдаланиб, турли ғаразли мафкура мақсадлари йўлида “кўприк”ка айланди. Натижада айрим ёшлар “чала муллалар”га эргашиб адашдилар.

Халқаро терроризмнинг Марказий Осиёга, Ўзбекистонга хавфи

Аввало халқаро терроризмнинг Марказий Осиёга, хусусан Ўзбекистонда хавфини қуйидаги ҳолатлар билан изоҳлаш мумкин:

1. Марказий Осиёда беқарорликни вужудга келтириш, бунинг учун терактлар, босқинчилик ҳаракатларини амалга ошириш терроризм мақсадидир.

2. Марказий Осиё ҳудудида халқаро наркобизнесчилар учун наркотрафикни яратиш. Наркотик моддалар Марказий Осиё орқали Россия ва Европадаги истеъмолчиларга етказиб бериш арзон ва қулайдир. БМТ маълумотларига кўра жаҳондаги гиёҳванд опиумнинг 75 фоизи бевосита Европага тарқалган.

3. Халқаро курул-яроғ бизнеси билан шуғулланувчилар Марказий Осиё ҳудудида зиддият бўлиб туришидан манфаатдордирлар.

Халқаро террорчилар Марказий Осиё ҳудудида диндорларни, аҳолини давлатга ва давлат ташкилотларига қарши қўйишга ва пировардида ҳокимиятга қарши доимо оппозицияни шакллантиришга ҳаракат қилиб келганлар.

Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида... асари мазмуни

1.боб. Хавфсизликка таҳдид:

1. Минтақавий можаролар.
2. Диний экстремизм ва фундаментализм.
3. Буюк давлатчилик шовинизми ва агрессив миллатчилик.
4. Этник ва миллатлараро зиддиятлар.
5. Коррупция ва жиноятчилик.
6. Маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик муносабатлари.
7. Экологик муаммолар.

Келтириб чиқарувчи сабаблар:

1. Ўтиш даври ислохотларидаги иқтисодий қийинчиликлар.
2. Аҳоли объектив талабақаланиш жараёни ва мулкдорлик белгисидаги тафовутлар.
3. Ғоявий бўшлиқ.
4. Айрим одамлар онгининг саёзлиги.
5. Сиёсий беқарорлик.
6. Ижтимоий нотенглик.
7. Ўтиш жараёнидаги муаммолар.
8. Ўзликни тўла англаб олмаганлик.
9. Мамлакат ички ва ташқи муаммолари ва ҳ.к.

сарда таъкидлаганидек, ўтган йиллар мантиқи ҳозирги кунда 3 та асосий саволга мурожаат қилишга ундамоқда. Ўзбекистоннинг келажаги ана шу саволларга қандай жавоб беришга боғлиқ.

Хавфсизликни қандай сақлаб қолиш лозим.

Барқарорликни қандай таъминлаш даркор?

Тараққиёт йўлидан собитқадам ривожланишга нималар ҳисобига эришиш мумкин?

1.Хавфсизликни қандай сақлаб қолиш лозим? саволига жавоб:

Хавфсизлик – узлуксиз ҳолатдир, ҳадсиз-худудсиздир. Бу миллий хавфсизликни ташкил этади.

“Совуқ уруш” барҳам топгач, эндиликда: ялпи хавфсизликка асосий таҳдид: этник, минтақавий, маҳаллий можаролар ва давлатлар ичидаги жанговар сепаратизм.

Ўзбекистон ўзининг жуғрофий – сиёсий ҳолати жиҳатидан коллектив хавфсизлик тизими изчил йўлга қўйилмаган минтақада жойлашган.

Минтақавий низолар кўпинча: терроризм ва зўравонлик, наркобизнес ва қурол-яроғ билан қонунсиз савдо қилиш, инсон ҳуқуқлари бузилиши, буларнинг бари чегараларни тан олмайди.

Ҳар бир давлат ўз миллий манфаатларига мувофиқ ўз мустақиллигини таъминлаш учун коллектив хавфсизлик шартномасида қатнашиш ҳуқуқини ўзи белгилайди.

Экологик ва ядровий хавфсизлик муаммолари алоҳида эътибор талаб этади ва ҳ.к.

2.Барқарорликни қандай таъминлаш даркор:

Маънавий кадрятлар ва миллий ўзликни англашнинг тикланиши.

Давлатчиликни шакллантириш ва мудофаа қобилиятини мустаҳкамлаш.

Демократик институтларни ва фуқаролик жамияти асосларини шакллантириш.

Бозор муносабатларининг қарор топиши ва мулкдорлар синфининг шаклланиши.

Кучли ижтимоий сиёсат ва аҳоли ижтимоий фаоллигини ошириш.

Жуғрофий – стратегик имкониятлар ва табиий – хом ашё ресурслари.

Инсон салоҳияти, ижтимоий ва ишлаб чиқариш инфраструктураси.

Кенг қўламли ўзгаришлар ва ҳамкорлик қафолатлари.

Жаҳон ҳамжамияти билан ҳамкорлик.

3.Собитқадам ривожланишимиз:

Жуғрофий – стратегик имкониятлар, табиий–хом ашё ресурсларига.

Инсон салоҳияти.

Ҳамкорлик.

Ўз имкониятимиз орқали ва ҳоказоларга боғлиқ

Бугунги кунда дунёнинг айрим минтақаларида тобора кескинлашиб бораётган қонли можора ва зиддиятлар, терроризм ва экстремизм хавфи биздан доимий огоҳ ва хушёр бўлишни талаб этмоқда.

*Шавкат Мирзиёв,
1-жилд, 138-139-б. 2017.*

Терроризм хавфи ва унга қарши кураш тўғрисида 7.3.3-чизма

Бугунги кунда халқаро терроризм, экстремизм ва радикализмга қарши кураш дунё мамлакатларини бирлаштирган асосий омил бўлиб қолмоқда. XXI аср вабоси бўлган ушбу иллатга қарши жаҳон ҳамжамиятининг мурасасиз курашини Ўзбекистон тўла равишда қўллаб-қувватлайди.

Айни пайтда

Биз фақат терроризмнинг ташқи кўринишларига, бегуноҳ одамларни гаровга оладиган, портлатадиган ва ўлдирадиган кимсаларга қарши курашиш билангина бу офатни бартараф этиб бўлмаслигини бир неча бор таъкидлаганмиз. Ҳаётнинг ўзи шуни кўрсатадики, авваломбор, ушбу бало-қазонинг бирламчи манбаларига қарши курашиш даркор.

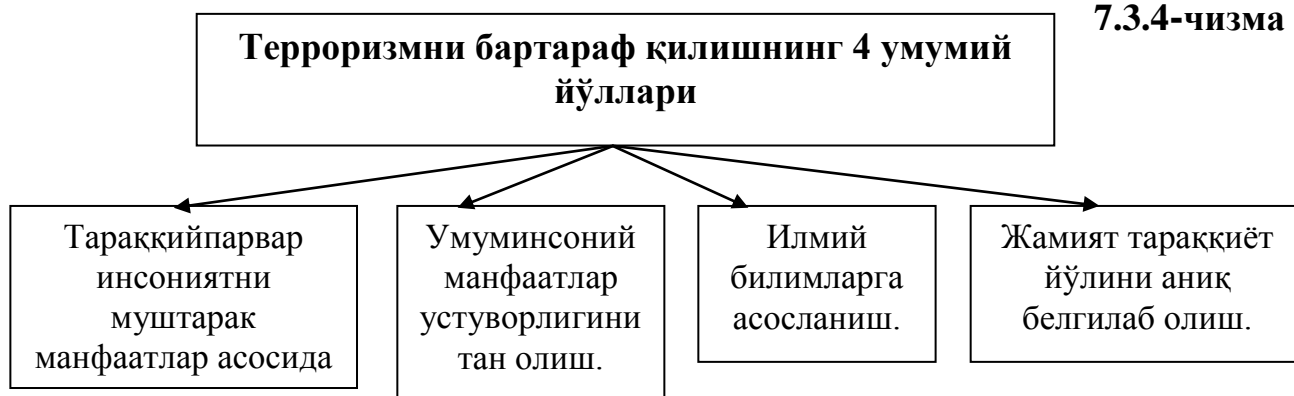
Яъни

Ислом динини сиёсатга айлантираётган, ёвузчилик ва террорчилик мафкурасини яратаётган кўплаб радикал ва экстремистик марказларнинг, биринчи навбатда, ёшлар онгини захарлаб, зомбига айлантириб, улардан террорчилар тайёрлаш бўйича конвейер ташкил этаётган, халифалик тузишдек турли хомхаёлларни амалга оширишга уринаётган қабих кучларнинг илдизини қирқиб ташлаш керак.

Жамиятимизда коррупция, турли жиноятларни содир этиш ва бошқа ҳуқуқбузарлик ҳолатларига қарши курашиш, уларга йўл қўймастик, жиноятга жазо албатта муқаррар экани тўғрисидаги қонун талабларини амалда таъминлаш бўйича қатъий чоралар кўришимиз зарур.

*Шавкат Мирзиёв,
1-жилд, 141-бет, 2017.*

Диний экстремизм ва терроризмни бартараф этишнинг ҳуқуқий асослари:

1. 1977 йил 27 январда қабул қилинган “Терроризмга қарши кураш бўйича Европа конвенцияси”да терроризм, унинг сабаблари, мақсадларидан қатъий назар жиноят деб таърифланди.

2. 1978 йили Бонн шаҳрида кучли “Еттилик” давлатлари терроризмга қарши кураш тўғрисида баёнот қабул қилди.

3. 1981 йили Оттава шаҳрида, 1984 йили Лондонда, 1986 йили Токиода, 1996 йили Парижда бўлиб ўтган кучли “саккизлик” давлатларининг раҳбарлари халқаро терроризм тўғрисида декларация қабул қилдилар.

4. 2000 йил октябрида Тошкентда Марказий Осиё давлатлари раҳбарлари “Марказий Осиёда наркотикларнинг ноқонуний савдоси, уюшган жиноятчилик ва террорчиликка қарши кураш бўйича ҳамкорликнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ҳужжат қабул қилинди.

5. 2000 йил 15 декабрда Ўзбекистон Республикасининг “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди. ЎзР Жиноят Кодексининг 2-бўлими “Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар” деб номланиб, унга қарши кураш йўллари баёт этилди.

6. 2001 йил 15 июнда Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти (ШХТ) томонидан 3 та ёвга қарши “Халқаро терроризм, экстремизм ва сепаратизмга қарши кураш ҳақида” Конвенция қонуни қабул қилинди.

7. 2004 йил 17 январда Тошкентда ШХТнинг Минтақавий аксилтеррор тузилмаси ижроия кўмитаси иш бошлади.

8. “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги қонун (2012 йил 25 декабрь).

9. “Маъмурий қамокни ўташ тартиби тўғрисида”ги қонун (2017 йил 3 январь) қабул қилинди.

10. “Судлар тўғрисида”ги қонун (2017 йил 12 апрель) қабул қилинди.

11. “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги қонун (2017 йил 3 январь) қабул қилинди.

12. “Конституциявий суд тўғрисида”ги қонун (2017 йил 31 май) қабул қилинди.

13. “Жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги (Янги таҳрир) қонуни (2017 йил 11 сентябрь) қабул қилинди.

14. “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги қонуни (2018 йил 12 апрель) қабул қилинди.

15. “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида” (2018 йил 30 июль) қонуни қабул қилинди ва ҳоказо.

7.3.5-чизма

Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев диний экстремизм ва терроризмга қарши кураш ташаббускори

1. Ислом ҳамкорлик ташкилоти (ИХТ) Ташқи ишлар вазирлари кенгаши 43-сессияси (Тошкент)да “Таълим ва маърифат – тинчлик ва бунёдкорлик сари йўл” нутқи (2016 йил 18 октябрь)да: “Оммавий қирғин қуролини тарқатмаслик муаммоси бугунги кунда энг кескин масалалардан бири бўлиб қолмоқда, - деди. – Ўзбекистон 1993 йилдаёқ Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудудни ташкил этиш ташаббусини илгари сурган. Мазкур ташаббус Ўзбекистон ва кўшни давлатлар томонидан 2006 йилда имзоланган Марказий Осиёда ядро қуролидан холи ҳудуд тўғрисидаги шартнома, шунингдек, БМТ Хавфсизлик кенгашининг доимий бешта аъзоси 2014 йилда имзолаган Кафолатлар тўғрисидаги протоколда ўзининг амалий ифодасини топган” (1-жилд, 39-бет).

2. ЎзЛиД партиясининг VIII съездидаги (2016 йил 19 октябрда) маърузасида Ўзбекистоннинг барқарор ривожига хавф туғдириши мумкин бўлган, ўз ечимини кутаётган энг муҳим 6 та муаммоли масалаларга эътибор қаратди (1-жилд, 45-46-бетлар).

3. “Бир макон, бир йўл” – манфаатларимиз муштарак халқаро форумида 2017 йил 14-15 майдаги нутқида.

4. Қозоғистон пойтахти Остона шаҳрида бўлиб ўтган ШХТ Давлат раҳбарлари кенгашининг кенгайтирилган таркибдаги мажлисида сўзлаган нутқида, 2017 йил 8-9 июнь.

5. БМТ Бош ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқида (2017 йил 19 сентябрь).

6. 2017 йил 10 ноябрда Самарқанд “Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик” мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган нутқида.

7. Афғонистон бўйича “Тинчлик жараёни, хавфсизлик соҳасида ҳамкорлик ва минтақавий шериклик” мавзусидаги Тошкент конференцияси (2018 йил 27 март)даги маърузасида.

8. Ўзбекистон – АҚШ: Янги уфқ ва марралар сари дадил қадамлар. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2018 йил 15-17 майда АҚШ Президенти Дональд Трампнинг таклифига биноан Вашингтонда бўлиши ва бошқа маъруза, нутқларида Марказий Осиё ҳудудида ижтимоий-иқтисодий, сиёсий барқарорлик учун, кўшни давлатлар билан ҳар томонлама ҳамкорлик йўлида бетиним фаолият олиб бормоқда.

Жаҳолат – маърифат кушандаси. Шу боисдан ҳам ана шу маънавий таҳдидни бартараф этиш учун Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йилда “Жаҳолатга қарши маърифат” концепцияси илгари сурилди.

1. 2017 йил 28 июлда Ўзбекистон Республикаси Президенти “Маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш ва соҳани ривожлантиришни янги босқичга кўтариш тўғрисида”ги қарори билан Республика Маънавият ва маърифат кегашининг 1) Республика тарғибот маркази ҳамда 2) Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази бирлаштириш йўли билан уларнинг негизида Республика Маънавият ва маърифат Маркази ташкил этилди ҳамда унинг вазифалари белгилаб берилди.

2. 2018 йил 16 апрелда Ўзбекистон Президентининг “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони муносабати билан “Жаҳолатга қарши маърифат” улугвор ғояси инсонпарварлик моҳияти нуқтаи назаридан яна бир бор илгари сурилди.

**Жаҳолатга қарши маърифат билан
курашиш концепциясига кўра**

7.3.6-чизма

1. Фикрга қарши фикр билан курашиш мазмуни:
1) Мустақил фикр ва дунёқарашни шакллантириш.
2) Маълумотларни ошириш.
3) Илмий-назарий билимларни эгаллаш.
4) Инсон фақат билим воситасида мустақил фикр ва дунёқарашга эга бўлади.
5) Бир ёқлама, ғаразли ва зарарли фикрларни фарқлай олиш.

2. Ғояга қарши ғоя билан кураш мазмуни:
1) Инсон онгида ўзи ва ўзгаларга манфаат келтирадиган тушунчаларни таркиб топтириш.
2) Инсон онгида эзгулик туйғусини шакллантириш.
3) Инсон онгини ёвуз ва жаҳолат ғояларидан ҳимоя қилиш.
4) Инсон онгида эзгулик, адолат, ҳақиқат ва масъулият ғояларини шакллантириш билан уни ёвузлик, жаҳолат, нодонлик ва бепарқлик каби иллатлардан ҳимоя этиш.

3. Жаҳолатга қарши маърифат билан кураш мазмуни:
1) Инсон бу дунё сир-асрорларини етарли даражада англаши.
2) Ўзининг ким эканлигини билиши.
3) Хаёт мазмунини тушуниши.
4) Профессионал шахс сифатида вояга етиши.
5) Ўз нафсини тия билиши.
6) Касб маҳоратини эгаллаши.
7) Ҳақиқий инсон бўлиб, яшаш кўникмасини ҳосил қилиши.
8) Билмоқ (маърифат орқали амалга оширилади).
9) Билган киши жаҳолат, нодонлик ва ёвузликка кўл уролмайди.
10) Жаҳолат – маърифат кўшандаси.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг “Жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш” концепциясига кўра:

1. Ўтган икки йил ичида Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг ташаббуси билан 300 мингдан кўпроқ адашганлар гуноҳи кечирилди. Яхши йўлга қайтди.

2. 2017 йилда судлар томонидан 373 минг 256 та иш кўриб чиқилган бўлса, шундан 169 минг 289 таси ёки 45 фоизи сайёр суд муҳокамасида кўрилди.²⁴

3. Тергов органлари томонидан 238 та ҳолатда жиноий ҳодиса юз бермагани аниқланган. Умуман, 3,5 мингдан ортиқ жиноят иши тугатилган.

4. Илгари қарийб 90 фоиз жиноий ишлар қайта терговга юборилган. Эндиликда судлар томонидан жиноят ишларини қўшимча терговга қайтариш тартиби бекор қилинди.

5. Президент фармони билан судлар томонидан ҳукм қилинган 2 минг 700 нафар шахс афв этилди (2017 йил 7 декабрь).

6. Кейинги беш йил ичида (2013-2016) бор йўғи 7 шахс оқланган бўлса, 2017 йилнинг ўзида 300 шахсга нисбатан оқлов ҳукмлари чиқарилган. 2018 йилнинг 4 ойи ичида 172 шахс оқланган.

7. 2017 йилда маҳалла фуқаролари йиғинлари кафиллиги остида – 152 нафар, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи кафиллигида 3 нафар, жами 172 нафар фуқарога нисбатан жазо тайинлашда жамоатчилик кафиллиги эътиборга олинди. (Президентнинг Конституция 25 йиллиги бўйича маърузаси, 2017 йил 7 декабрь, 10-16-бетлар).

8. “Жаҳолатга қарши – маърифат” шиори остида Тошкент шаҳри Хасти Имом мажмуаси ҳудудида Ислом маданияти маркази ташкил этилди (2017).

9. “Ўз уйингни ўзинг асра!” деган даъватга бугун “Ўз болангни ўзинг асра!” деган қўшимча киритилди.

10. “Бир болага етти маҳалла ҳам ота, ҳам она” деган мақолнинг ҳақиқий маъносини англайдиган вақт келди (Ш. Мирзиёев, 1-жилд, 486-бет).

11. “Дилинг – Оллоҳда, қўлинг – меҳнатда бўлсин” (“Дил ба ёру, даст ба кор”) шиорини қоида қилиб олиш лозим.

12. Кўплаб ўзбекистонлик фуқаролар пешонасига ёзилган “диний экстремист” тамғаси олиб ташланди.

Буюк маърифатпарвар бобомиз Абдулла Авлоний “Олижаноб кишилар узрни қабул қилур”, – деб таъкидлаган эканлар. Халқимиз – мард ва олижаноб халқ, ким чин дилдан узр сўраса, тавба қилса, албатта гуноҳидан кечади.

Шунинг учун ҳозирги кунда қанча адашганларни кечириб, тўғри йўлга соляпмиз. Бирини ўқшига, бирини ишига, бирини касбга қайтаряпмиз.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 477-бет, 2017.*

²⁴ Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараккий эттиришнинг мустақил пойдевори. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 10-11- бет.

8-боб. ЯНГИ ДИНИЙ ҲАРАКАТЛАР ВА СЕКТАЛАР

8.1. “Янги диний ҳаракатлар” тушунчасининг мазмун-моҳияти.

8.2. Янги диний ҳаракатларнинг ноқонуний фаолиятлари.

8.3. Ўзбекистон Республикасида фаолияти аниқланган норасмий жамоалар.

8.1. “Янги диний ҳаракатлар” тушунчасининг мазмун-моҳияти

Дин азалдан инсон маънавиятининг таркибий қисми сифатида одамзотнинг юксак идеаллари, ҳақ ва ҳақиқат, инсоф ва адолат тўғрисидаги орзу-армонларини ўзида мужассам этган, уларни барқарор қоидалар шаклида мустаҳкамлаб келаётган ғоя ва қарашларнинг яхлит бир тизимидир. Бугунги кунда ислом динига нисбатан бутун қизиқиш ва интилиш кучайиб, унинг хайрихоҳ ва тарафдорлари кўпайиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Бунинг асосий сабаби муқаддас динимизнинг ҳаққонийлиги ва поклиги, инсонпарварлиги ва бағрикенглиги, одамзотни доимо эзгуликка чорлаш каби омиллар билан изоҳлаш мумкин.

Глобаллашув жараёнининг тобора шиддатли тус олиши нафақат инсоният имкониятларини кенгайтирмоқда, балки зиддиятларнинг кескинлашуви, ривожланган ва қолоқ давлатлар ўртасидаги тафовутнинг ўсишига олиб келмоқда. Бунинг оқибатида тинчлик, ва барқарорликка раҳна солаётган, моҳияти ва кўламига кўра трансмиллий хусусиятга эга турли хатти-ҳаракатлар содир этилмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 33-бет, 2017.*

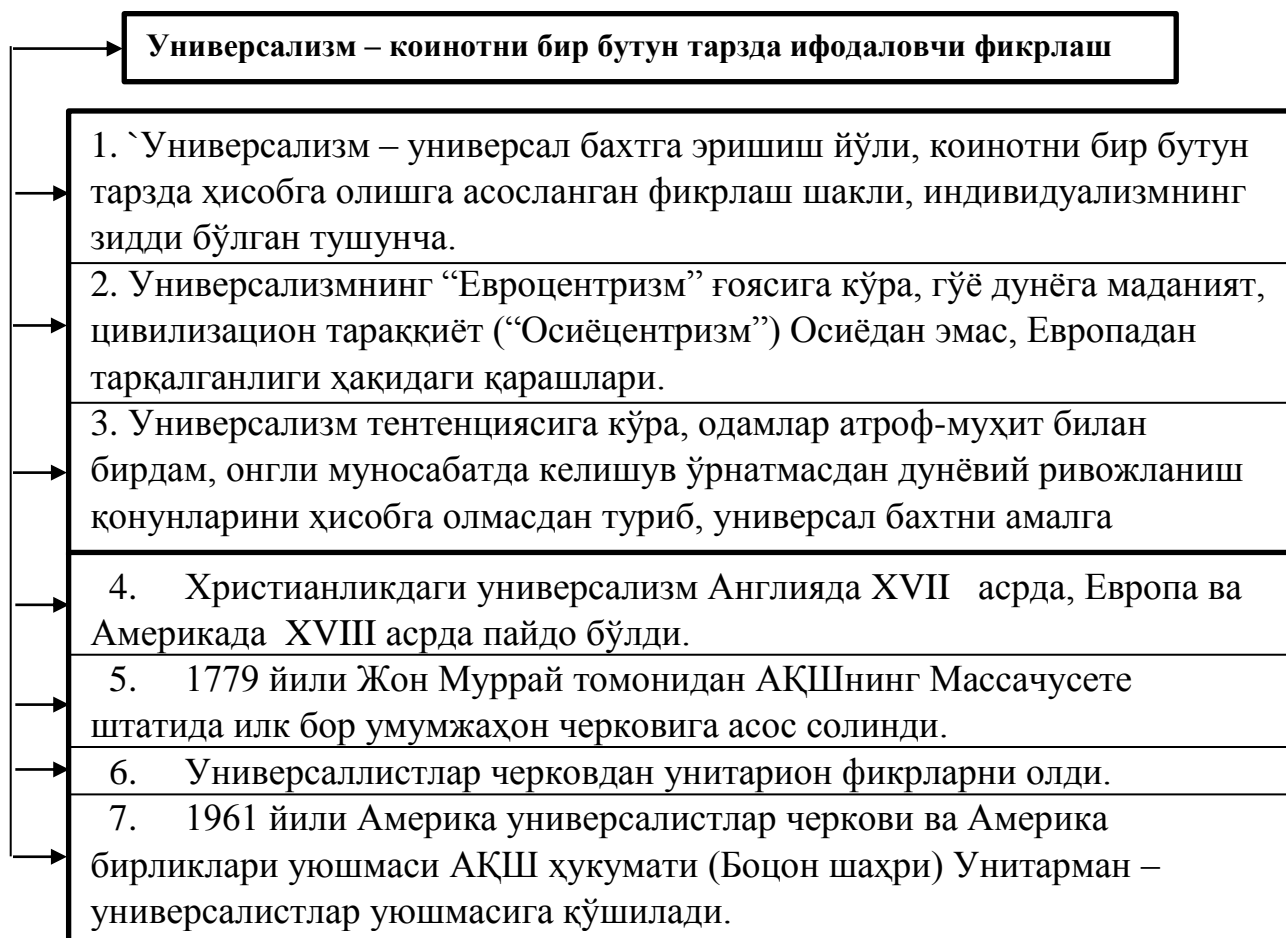
Таассуфки, баъзан ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-биридан фарқлай олмаслик ёки ғаразли мақсадда уларни тенг кўйиш каби ҳолатлар ҳам кўзга ташланади. Шу билан бирга, ислом динини ниқоб қилиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, ғўр ёшларни ўз тузоғига илинтириб, бош-кўзини айлантириб, улардан ўзининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Дунёнинг турли давлатларида бўлгани каби бизнинг мамлакатимизда ҳам турли экстремистик, ақидапарастлик ва мутаассиб оқимларнинг ботил ақидаларига эргашиб, залолат ботқоғига ботиб қолган кимсаларнинг борлиги кишини ранжитади. Шу боисдан ҳам “бугунги кунда ижтимоий-маънавий муҳитни ва аҳоли турмуш шароитини яхшилаш, ёшларни турли, диний экстремистик оқимлар таъсиридан асраш масаласи барчамиз учун энг асосий масала бўлиб турибди”.²⁵

²⁵ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – 1-жилд. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 475-бет.

1. “Янги диний ҳаракатлар” тушунчаси. XX аср охири ва XXI аср бошларида икки қутбли (социалистик ва капиталистик лагер) дунёнинг барҳам топиши, иқтисодий инқироз, аҳоли турмуш даражасининг қашшоқлиги, кўплаб давлатларнинг сиёсий ва иқтисодий мустақиллик учун олиб борган курашлари, ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, маънавий ислохотларр даврида “янги диний ҳаракатлар” кучайди. Бу даврда ислом, христианликдаги миссионерлик ва бошқа дин ниқоби остида пайдо бўлган оқим ва фирқаларнинг юзага келиши, уларнинг ёшлар қалби ва онгини захарлаб жаҳолат ботқоғига етаклаши каби омиллар билан боғлиқ. Шу боисдан Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеяси 72-сессиясида “Бу борада кўп ҳолларда таҳдидларни келтириб чиқараётган асосий сабаблар билан эмас, балки уларнинг оқибатларига қарши курашиш билан чекланиб қолинмоқда. Халқаро терроризм ва экстремизмнинг илдизини бошқа омиллар билан бирга, жаҳолат ва мурасизлик ташкил этади, деб ҳисоблайман” деган эди (БМТ БА 72-сессиясидаги нутқи).

2. Универсализм – индивидуализм атамасига тескари бўлган, ахлоқий дунёқараш, коинотни бир бутун тарзда ҳисобга олишга асосланган фикрлаш шакли. Бу атама кўпгина динларда умуминсонийликка асосланиб, барча одамларни қутқариш эҳтимоли сифатида эътироф этиладиган тушунча.

8.1.1-чизма

3. Космополитизм (юнон. Kosmopolites – дунё фуқароси) – дунё фуқаролигини даъво қилиш, шунингдек, миллий ва давлат суверенитетини рад этиш, турли миллий анъана, маданият ҳамда ватанпарварлик туйғусидан ваз кечиш ғоясини илгари сурадиган қараш. “Жаҳон давлати” тузишни ва “жаҳон фуқаролиги”ни тарғиб қилувчи таълимот. Космополитизм жаҳон миқёсида ахборот айирбошлаш имкониятлари ошиб бораётган ҳозирги даврда “Ватан” тушунчаси нисбий характерга эга эканини рўқач қилади.

Космополитизм (юнон. дунё фуқароси)

8.1.2-чизма

Мақсади: дунё фуқаролигини даъво қилиш ва беватанликни тарғиб этиш.

1. Миллий ва давлат суверенитетини рад этиб, миллий анъана, маданият, ватанпарварлик туйғуларидан воз кечиш ғоясини илгари суради.

2. Сукрот (“космополитизм” атамаси муаллифи): “Агарда файласуфларнинг одам ва Худонинг ўртасидаги яқинлик бор деганлари тўғри бўлса, унда инсоннинг ватани қаер, деган саволга Сукротнинг “Мен афиналик ҳам, Карфогенлик ҳам эмасман, мен космополитман” деган сўзлари билан жавоб бериш лозим бўлган.

3. Ғарбда Искандар империяси, Рим империясининг кучайиши космополитик қарашларнинг пайдо бўлишига олиб келган: “Қаер яхши бўлса, ўша жой Ватан” деган.

4. Ўрта асрларда католик черкови кескин космополитик тенденциялар тарафдори бўлган.

5. Уйғониш даврида космополитик ғоялар Томазо Компанелла (Қуёш шаҳри) каби мутафаккирлар асарларида тарғиб қилинган.

6. Кейинчалик ғоялар даромад орқасидан қувиш манфаатларида акс этган. Жон Кеннеди “Тинчлик корпуси”ни ташкил этиб, дунёнинг турли жойларига ўз ёт ходимларини юбориб, инглиз тилини ўргатиш ғоясини илгари сурган.

7. Аслида ҳар қандай миллат, катта-кичиклигидан қатъий назар тил, маданият ва бошқа хусусиятлар инсониятнинг бойлигидир. Унинг йўқ бўлиб кетиши Ер юзидаги миллий ва генетик фонднинг, шахс имкониятларининг қашшоқлашувига олиб келади.

8. Интеграциялашув тенденциялари, маълум даражада космополитизм кўринишида бўлиб, глобаллашув жараёнида ўз ифодасини топмоқда. МДХ нинг юзага келиши, бозор хўжалиги иқтисодиётига ўтиши ва ҳоказо глобаллашувнинг яна бир кучли омилига айланди. Глобаллашув миграция (аҳолининг силжиши) жараёни билан ҳам боғлиқ. Миграция туфайли муҳожирлар орасида уюшган жиноятчилар, низолар салбий таъсир қилиши мумкин. 2005 йил ноябрида Франция, Бельгия, Германия (айниқса 2014-2016 й.) шаҳарларида тартибсизликлар бўлиб ўтди.

9. Ўзбекистонда фаолият кўрсатаётган халқаро ташкилотлар ҳар доим ҳам олижаноб мақсадларни кўзлайвермайди. Масалан, “XXI аср лидерлари” каби мавзуларда ўтказиладиган семинарларда улар иқтидорли ёшларни “танлашда ҳокимиятга ёрдам” беради. Бироқ бунда улар аввало, ўз манфаатини кўзлайди. Сўнгра чет элга мунтазам сафарлар уюштиради. Симпозиум, семинарлар давомида бу одамларнинг онгига ғоят усталик билан таъсир ўтказилади. Шу тариқа “дунё фуқароси” деб аталадиган кишилар тоифаси тайёрланади.

Космополитизм фикрича, бугунги кунда айрим инсонларнинг Ватанга боғланиб қолиши шахс эркинликларининг чекланишига олиб келмоқда эмиш. Айти пайтда, космополистик қарашлар ижтимоий, сиёсий, иқтисодий,

маънавий-маданий муносабатларнинг глобаллашув жараёни Ватан туйғусини глобал миқёсда тасаввур қилиш имкониятларини беради, деган назарияга ҳам асосланади²⁶.

Бундай вайронкор мафкуралар айрим диний оқимлар томонидан ҳам илгари сурилмоқда. Масалан, Баҳойлар ҳозирги барча динлар бир-бирини инкор қилади. Шунинг учун ҳам уларни бирлаштириш ва инсонлар орасидаги турли диний фирқаларни йўқотиш лозим, деб ҳисоблашади. Баҳойликнинг даъвосига кўра, бундай бирлаштирувчиларни баҳойлик дини бажариши лозим. Баҳойлик издошлари “Ватан”, “миллат” каби тушунчаларни инкор қилади. Улар учун ер юзининг ҳамма жойи Ватан ҳисобланади. Бу ғоялар Ватан туйғусига раҳна солишни кўзлайди. Инсон ўз онасини танлай олмаганидек, Ватанни ҳам танлаш ихтиёридан мосуво. Шу сабаб ҳам Ватандан воз кечиш, камситиш, унга хиёнат қилиш оғир гуноҳдир²⁷.

**Баҳойлик диний-сиёсий оқимида космополитизм
(беватанлик) ғояси**

8.1.3-чизма

1. Баҳойлик оқими XIX аср ўрталарида Эрондаги бобийлик ҳаракати давоми сифатида Ироқда вужудга келган. Асосчиси Баҳоулло.
2. Ғояси: инсоният учун ягона дин, иқтисодиёт ва давлат зарур.
3. Мавжуд динларни йўқотмасдан, уларни бирлаштириб, инсонлар орасидаги турли дин фирқаларни йўқотиш лозим. Бундай бирлаштиришни фақат баҳойлик дини бажариши ва бирлаштириши зарур.
4. Баҳойликнинг янги лидерлари “Ватан”, “миллат” каби тушунчаларни инкор қилиб, инсоният учун ер юзининг ҳамма жойи Ватан ҳисобланади.
5. Муҳими – худони севиш керак. Чунки муҳаббат тараққиётнинг шарти ва коинот қонунидир.
6. 1979 йилда Эрон ислом инқилобидан сўнг бу таълимотнинг ўнлаб раҳнамолари қатл этилди.
7. Баҳойлар Осиёнинг баъзи мамлакатларида ҳам бор. Уларнинг кўпчилиги Европа ва Америкада. Асосий марказлари Германия, АҚШ, Панамада. Марказий қароргоҳи Хайфа (Исроил) шаҳрида.
8. Ўзбекистонда Баҳойларнинг рўйхатдан ўтган 3 та жамоаси бор (1998). Улар Тошкент, Самарқанд, Навоий шаҳарларидадир. Ўз анъанавий байрамларини ўтказадилар. Хайфа шаҳрига зиёратга бориб туради.

²⁶. Назаров Қ. Ва бошқ. Миллий ғоя: тарғибот технологиялари ва атамалари муғати. – Т.: “Академия”, 2007. - 176 – бет.

²⁷. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Т.1. Т.: ЎзДМЭ нашриёти, 2000. – 663-бет.

“Янги диний ҳаракатлар” лидерлари:

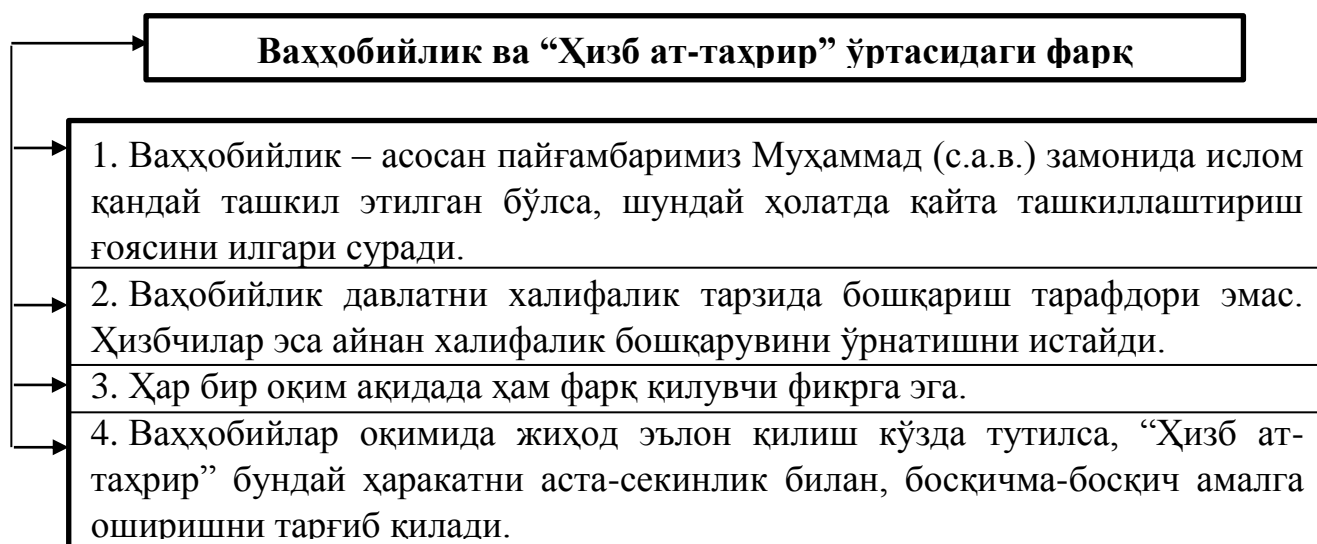
1. Ваҳҳобийлик – XVIII аср ўрталарида Арабистон ярим оролининг марказий қисми Нажд вилоятида ислом динининг суннийлик йўналишидаги Ҳанбалия мазҳаби таълимоти асосида пайдо бўлган. Унинг асосчиси Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб (1703-1791) ҳисобланади.

Ваҳҳобийлик “муқаддас қадамжо”ларга зиёрат этишни рад қилиб, тасаввуфни тан олмайди. Суратга тушиш, марҳумлар руҳига тиловатлар ўқиш, хайр эҳсон қилиш тақиқланган. Бу оқим, умуман маънавий маданият тараққиётига қарши бўлган.

Ваҳҳобийлар Макка ва Мадинани 1788 йилда эгаллаб, тарихий обидалар, саҳобалар дафн этилган жойларни яқсон этган. Абдулваҳҳоб пайғамбарликни даъво қилган. XVIII аср охири ва XIX аср биринчи чорагида ваҳҳобийлар тарафдорлари батамом қириб ташланган.

Ўзбекистоннинг мустақиллик йилларида ваҳҳобийлар диний-сиёсий оқим сифатида ислом дини пайдо бўлган пайтдаги ибтидоий шаклга қайтиш, бунинг учун “жиход”, яъни тинч аҳолига қарши очиқдан-очиқ уруш эълон қилишни тарғиб-ташвиқот қилмоқда.

8.1.4-чизма

2. Нурчилар – исломий жамоа бўлиб, асосий мақсади Усманийлар халифалиги ағдарилгандан кейин ҳокимият тепасига келган Мустафоа Камол Отатуркнинг дунёвий давлат тузумига муқобиллик қилишдир. Раҳбари Бадиуззамон Саид Нурсий (1873-1960) бўлиб, Туркиянинг Битлис вилояти Нурс қишлоғида курд миллатига мансуб оилада туғилган. У ўзига Бадиуззамон (араб. замонанинг зўри, беназир) лақабини олиб, “Рисолаи Нур” қўлёзмасини ёзган. “Нурчилар” ҳукумат томонидан таъқиб қилинган учун 1954 йилда бу китоб нашриётда чоп этилмаган, қўлда кўчирилиб махфий тарқатилган. Нурсий Туркия давлатининг исломга бўлган муносабати туфайли, дунёвий давлат тузуми ўрнатилишига қарши чиққан, бу муаммони “исломга даъват этиш орқали ҳал қилиш”га чақирган. Унинг вафотидан сўнг, “Нурчи”лар ҳаракати 7 йўналишга бўлиниб кетди. Ҳозирги кунда нурчиларнинг кўзга кўринган намояндаси бўлмиш Фатхулло Гулен (1942 й.т.) замонавий “нур” ҳаракатини

диний ва ирқий келиб чиқишидан қатъий назар, дунё халқларига ислом ғояларини тарқатиш, ягона диний бирликни яратиш, Аллоҳнинг бирлигини исломий асосда инсониятга тан олдиришдир, деб қарамоқда. Германия, Голландия, Швеция, Болқон, Марказий Осиё, Яқин Шарқ ва Африка, АҚШ каби 50 дан зиёд давлатларда жамғармалар, хусусий мактаб, лицей, университетлар, тил курслари ва масжидлар фаолиятини йўлга қўйган. Хусусий таълимда тизимида 3 мингдан ортиқ ўқитувчиларга 400-1400 долларгача ойлик маош берилган. Мустақилликнинг илк йилларида Ўзбекистонда “Турк лицейлари” (Қоракўл турк лицейи, Тошкент турк лицейи ва ҳ.к.) фаолият юритган бўлиб, уларда “Нурчи”ларнинг фаолиятига 2000 йил январда чек қўйилди. Чунки Ўзбекистонлик айрим ёшлар “Нурчи”ларга қўшилиб қолган эди.

3. Акромийлар: Бу оқим 1997-1999 йилларда Фарғона водийсида, Андижон вилоятида вужудга келган. Унинг асосчиси Акром Йўлдошев ваҳҳобийлик таълимотига асосланиб “Иймонга йўл” деган дастурий асар ёзган. Шу асарда беш босқич билан охир-оқибатда давлат тўнтариши орқали ҳокимиятни қўлга олиш режаларини кўрсатиб ўтган. А. Йўлдошев 1985-1990 йилларда Андижон пахтачилик институтида ўқиб юрган даврида Абдурашид Қосимов исми (“Ҳизбут таҳрир”нинг юртимиздаги биринчи амири) шахсдан илк диний сабоқ олади. Ҳар иккала бузғунчи жамоа кишилар яшаб турган жамиятларидан норозилик кайфиятини уйғотиб, ўзи ишлаб чиққан ғояларини кенг оммага ёйишда фикрга бирламчи эътибор қаратган. “Акромийлар”нинг энг юқори бошқарув органи ижодий халқ деб номланган. “Акромийлар” муқаддас ислом дини арконларидан фойдаланиб, унинг моҳиятини бузиб кўрсатишга интилди. 2005 йил 12-13 майда Андижонда ҳокимиятни қўлга олишга уринган.

4. Адолат уюшмаси: 1991 йилнинг бошида Наманган вилоятида фаолият кўрсатган. Адолат диний уюшмасига Наманганлик Ҳаким Сотимов раҳбарлик қилган. Динга ишонувчи қишлоқ аҳолисини ўзига жалб қилиб, турли ноқонуний ҳаракатлар содир этган. 1991 йил 9 декабрда Наманган ҳокимиятини қўлга олиб, Президент сайловидан олдин борган Ислом Каримовга 15 та талаб қўйган, ҳозирок мамлакатни исломий давлат деб эълон қиласан деб шарт қўйган.

5. Ислом лашкарлари: Наманганлик Тохир Йўлдошев “Ислом лашкарлари” деб номланган норасмий диний-экстремистик ташкилотга асос солган. Бу ташкилот “ваҳҳобийлик”ни қўллаб-қувватлайди. Улар ўта мутаассиб ва террорчилик хусусиятига эга бўлган экстремистлар саналади. Ўзбекистон ҳудудида содир этган оғир жиноятлари фош этилган. Жиноий уюшма аъзолари кўпчилиги жазоланган ва фаолияти тугатилган. Ҳозирда ҳам ноқонуний йўллар билан четга чиқиб кетган, ҳокимиятни, давлат ва жамиятни исломлаштириш ғояларини илгари сурмоқда.

6. Тавба: Бу экстремистик гуруҳ ҳам Фарғона водийсида фаолият кўрсатган. У аслида Боку шахрида ташкил этилган бўлиб, унинг тарафдорлари Ўзбекистонга четдан кириб келган. Улар ҳам “Ваҳҳобий” оқими тарафдорлари бўлишган. Мақсади конституцион тузумни ағдариб исломий давлат қуриш.

Тожикистон давлатидан келган жангарилар билан “тайёргарлик” машғулотини олиб борган. Фарғона водийсида босқинчилик, қасддан одам ўлдириш каби ўта оғир жиноятларни ҳам содир этганлар. Бу жиноий уюшма 1991 йилда Наманган шаҳрида “Отауллахон” масжидида қўним топган. Жиноий гуруҳни Абдували Йўлдошев, Исоқ Жабборов деган жиноятчилар йўналтириб турган. А. Йўлдошев 1999 йил ноябрида Қирғистон давлати ҳудудини тожикистонлик бостириб кирган террорчилардан тозалашда ўлдирилган.

7. Узун соқоллилар: Диний экстремистик оқим аъзолари асосан Тошкент шаҳри, вилояти ва Чимкент вилояти (Қозоғистон) ҳудуди аҳоли орасида ўз қарашларини сингдиришга уринган. Улар кишиларни моддий рағбатлантириш асосида жамиятни исломлаштиришни режалаштирган. Бу жиноий уюшма фoш этилди.²⁸

8. Қорасаллалилар: Бу диний-ақидавий гуруҳ аъзолари асосан Тошкент шаҳри ва вилоятида тарқалган бўлиб, улар масжидларда соқолсиз ва сунъий (тилло ва сарик) тишлар қўйган имом-хатиб ва ноиб имомларнинг фаолияти ислом динига зидлиги айтилган. Албатта бу масжидларда соқол қўйган диндорларни сайлаш лозимлигини тарғиб қилишади. Соқолсиз, сунъий тиш қўйган имом-хатиблар бошқараётган масжидга боришмайди.

Қорасаллалилар диний-ақидавий гуруҳи телевизор кўриш ва радио тинглашни тақиқлайди. Мактаб ёшдаги фарзандларни жоме масжидларга жума намозига оммавий жалб қилиш, 4-5 йиллик мактаб таълимидан сўнг мактабларга жўнатмасдан уларни ислом дини билан қуроллантириш ғоясини тарғиб қилади. “Рамазон” ва “Қурбон” ҳайит байрамларини аҳолидан 1 кун олдин ёки бир кун кейин нишонлаш кераклигини айтишади. Қорасаллалилар диний гуруҳи барча аъзолари Умаров Исоққа “қўл” беришган бўлиб, уни илоҳий шахс даражасига кўтаришади. Қорасаллалилар ақидасига кўра, намозни овоз чиқармасдан ўқийди. Намоздан сўнг “Ёсин” сураси оятларини ўқимайди, 33 марта айтиладиган такбирларни айтмайди. Намоз махфий равишда ўқилсада, уни Аллоҳ таоло эшитиб туради. Мақсад “ислом давлати” ни қуриш.

Шунингдек, замонавий ислом оқимлари “мусулмон биродарлар”, “ислом жиҳодчилар ҳаракати”, “Ҳихбут-тахрир ал-исломий”, “Туркистон исломий ҳаракати” каби экстремистик йўналишдаги диний секта-уюшмаларнинг мақсади конституцион тузумни ағдариб “исломий давлат”ни барпо этишдаги фаолият хатти-ҳаракатларни халқимиз тушуниб англаб ола билди.

Дунё бўйича янги диний ҳаракатлар лидерлари:

1. Бонни Неттлз (1927-1985) ҳалокатли табиатнинг “самовий дарвозаси”нинг асосчилари ва раҳбарларидан бири.

2. Джонс Джим (1931-1978).

3. Зерби Карен (1946 ва ҳозир яшамокда).

4. Ленц Фредерик (1950-1998).

5. Мария Дэви Христос (1960).

6. Мун Сон Мён (1920-2012).

7. Ошо (Бхагван Шри Раджниш(1931-1990).

²⁸. Туленов А.М. Ислом ва ақидапараст оқимлар. – Т.: “Шарк”, 2013. – 187-250-бетлар.

8. Проф Элизабет Клэр (1939-2009).
9. Расселл Чарльз Тейз (1852-1916).
10. Савой Джин (1927-2007).
11. Тарон Сергей Анатольевич (1968).
12. Хаббард Лафайет Рональд (1911-1986).
13. Эпплуайт Маршалл (1931-1997). (Интернет маълумотлари)

8.2. Янги диний ҳаракатларнинг ноқонуний фаолиятлари

1. Ноқонуний диний ҳаракатлар фаолияти.

Бир асрдан ортиқ давом этган мустабид тузум даврида маънавий илдизларимиздан айрим, динни жамият ҳаётидан сиқиб чиқаришга уринишлар бўлди. Натижада, маънавият ва маърифат ўрнини маълум даражада жаҳолат эгаллаб, юртошларимиз фикҳ, тафсир,

Биз терроризм ва экстремизмга қарши қаттиқ кураш олиб борамиз, бу йўлда, қайси дин вакили бўлишимиздан қатъи назар, барчамиз бирлашишимиз зарур. Ер юзида тинчликни сақлаш ва мустаҳкамлаш энг асосий вазифамиз бўлиши керак, деди АҚШ Президенти.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 472-бет, 2017.*

ҳадис, тасаввуф илмдари ҳақида ҳатто умумий тушунчага ҳам эга бўлмай қолди. Моварауннаҳр диёри азалдан дину-диёнат учоғи, фузало-уламолар юрти эканлигини унутиб қўйдик. Ана шундай шароитда минтақамизда, хусусан Ўзбекистонда баъзи кучлар дин ниқоби остида ғаразли мақсадлар билан сиёсий ҳокимиятни эгаллашга интилдилар. Мустақилликнинг дастлабки йилларида “Аллоҳ”, “Ислом” каби сўзлар билан биргаликда номланган, эштилиши жарангдор партия, ташкилотлар (“Ислом уйғониш партияси”, “Ҳизбуллоҳ”, “Ҳизб ут-таҳрир ал-исломий” ва бошқалар) тузиб, масжуд конституцион тузумни ағдариб ташлаш, яхлит жуғрофий ҳудудда ислом давлати қуриш, халифаликни қайта ўрнатишга ҳаракат қилдилар. Ҳозирги ХХI асримизда халифаликни қайта тиклаш ғояси ислом дини таълимотига зиддир.

Ваҳҳобийлар ҳукуматни ноқонуний қўлга олишда очик кураш, экстремизм, террор йўлини тутсалар, “ҳизбчилар” ғоявий, мафкуравий кураш услубини қўллашга уриндилар. Улар 5-6 кишидан иборат бўлган ҳалқаларга бўлиниб, мафкуравий тарғибот ишларини олиб бордилар, ёшлар тарбиясидаги маънавий бўшлиқдан фойдаланиб, уларнинг онгини захарлашга уриндилар. Халифалик асосидаги ислом давлатини тиклаш ва токи ана шу мақсадга эришмагунча бошқа масалалар, ҳатто ибодатларга ҳам иккинчи даражали вазифа деб қарайдилар.

“Ҳизб ут-таҳрир ал-исломий” диний ташкилоти ҳам ваҳҳобийлар каби давлат сиёсий бошқарувига аралашинишга, ҳукуматни тўнтариш йўли билан қўлга киритиб, ислом давлатини ўрнатишга интилади.

“Акромийлар” оқими вакиллари Аллоҳгагина эътиқод қиладилар ва пайғамбарларга иймон келтирмайдилар, ҳозирги кунда мусулмонларга намоз,

рўза, закот, ҳаж амаллари фарз эмас, чунки биз гўё куфр жамиятида яшамокдамиз, деб даъво қиладилар.

“Ал-Қоида”, “Туркистон ислом партияси”, “Ислом жиҳоди иттифоқи” ва бошқалар террористик ташкилотлари сифатида тан олинган.

Юқорида тавсифлари берилган диний оқимлар ва ташкилотларнинг номлари турлича бўлсада, аслида уларнинг мақсадлари ва ғоялари битта – динни ниқоб қилиб ҳокимиятга интилиш, тинч-осойишта халқ орасида нифок ва ихтилофлар чиқариш, Энг ачинарлиси шундаки, бу оқимлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, гўр ёшларни ўз тузоғига илтириб, улардан ўзларининг ғаразли мақсадлари йўлида фойдаланмоқдалар.

1. Ноқонуний диний ҳаракатлар фаолияти

8.2.1-чизма

1. Ваҳҳобийлар. XVIII асрда Арабистон ярим оролида ислом дини суннийлик йўналишидаги Ҳанбалия мазҳаби таълимоти асосида пайдо бўлган. Асосчиси Муҳаммад ибн Абдулваҳҳоб (1703-1791) ҳисобланади. Ҳукуматни ноқонуний қўлга олишда очик кураш, экстремизм, террор йўлини тутиши билан боғлиқ.

2. Ҳизб ут-таҳрир ал-исломий диний ташкилоти давлат сиёсий бошқарувига аралашшишга, ҳукуматни тўнтариш йўли билан қўлга киритиб, ислом давлатини ўрнатиш даъвосини илгари суради.

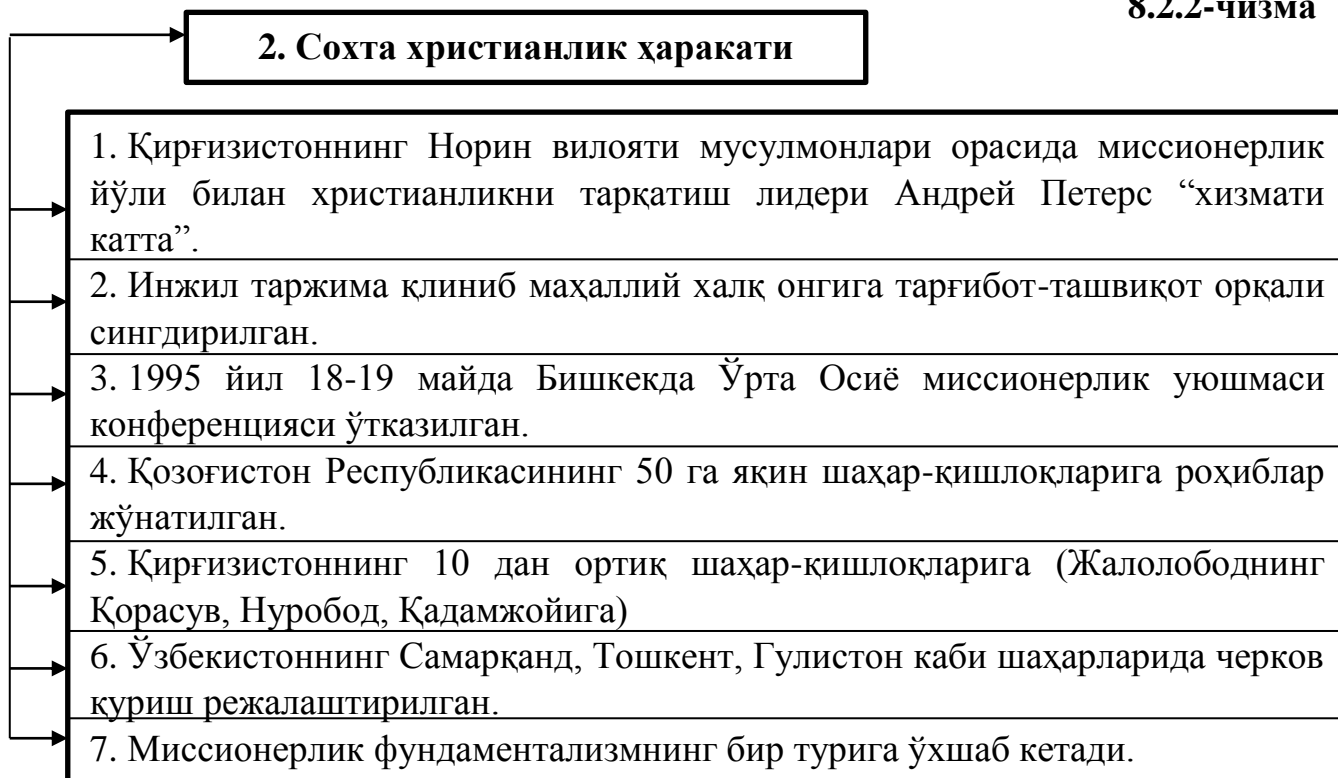
3. Акромийлар оқими вакиллари Аллоҳгагина эътиқод қилиб, пайғамбарларга иймон келтирмайди. Ҳозирги кунда мусулмонларга намоз, рўза, закот, ҳаж амаллари фарз эмас, чунки бу куфр жамиятида яшамокдамиз, деб даъво қилади.

4. “Ал-Қоида”, “Туркистон ислом партияси”, “Ислом жиҳоди иттифоқи” террористик ташкилотлардир.

2.Сохта христианлик ҳаракатлари. Ҳозирда асли мусулмон бўлган кишилардан Туркистонимизнинг ўзида бир неча роҳиблар қирғиз, ўзбек ёки бошқа черковларни бошқармоқдалар. Туркистоннинг христианлашишида Қирғизистон билан Қозоғистон (XX аср 90-йилларида ва XXI аср бошида) олдинда бормоқда. Миссионерлар ўзларини қаҳрамон ҳис қилиб, бундан жуда хурсанд. Қирғизистоннинг Норин вилоятида христианликни тарқатишда шуҳрат қозонган Андрей Петерснинг айтишича, бу халқнинг бўйнида 2 қулф: атеизм ва мусулмончилик бор экан, энди ўша қулф очилибди. Улар собиқ Иттифоқдаги барча ёзиладиган тилларга Инжил таржима қилиб бўлингани, чоп этилиб тарқатилаётгани билан бир-бирини табрикладилар ва ёзилмайдиган тилларга ҳам муқаддас китобни таржима қилишни маслаҳатлашиб олишган. 1995 йил 18-19 майда Бишкекда Ўрта Осиё миссионерлик конференцияси бўлиб ўтиб, унда минтақадаги катта-кичик барча халқларни инжиллаштириш режаси ва рўйхати тузилган, рўйхат ҳам эълон қилинган. Қозоғистонда 50 га яқин шаҳар-қишлоққа диний ходим – роҳиб кераклиги айтилган.

Қирғизистоннинг 10 дан ортиқ жойига, жумладан Жалолобод, Қорасув, Қадамжойга, Нуробод, Зарафшон, Самарқанд, Чоржўй ва Краснагорскка, Тошкент ва Гулистон шаҳарларида черков қуриш режалаштирилиб, моддий ёрдам олинган. Ўзига тўқ уйғур, тунган, қорақалпоқ каби “кичик” халқларга эътиборини кучайтирган. Умуман, миссионерларнинг ҳаракати диний фундаменталистларга ҳам ўхшаб кетади.

8.2.2-чизма

1. Кришнани англаш жамияти. Бугун республикамызда 16 турдаги 170 дан зиёд ноисломий диний ташкилотлар расман фаолият кўрсатмоқда (157 та христианлик, 8 яҳудий, 6 баҳоаи, 1 кришнани англаш жамияти ва 1 та буддавий ибодатхонаси). Демак, шу жамоалардан бири, бу Кришнани англаш жамияти (рўйхатдан ўтган)дир. Кришначилик (вайшнавизм) одам қиёфасидаги худо Кришна (Вишну)га эътиқод қилишга асосланган ҳиндуийлик (дини)нинг 2 асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

Кришначилик яккахудоликка, яъни ягона ва мумтоз худо – Кришнани тан олишга асосланади. У абадий, яратилмаган ва чексиз шаклларга кириш қобилиятига эга. Халқаро Кришнани англаш жамияти Шрила Бхактиведанта Свами Прабхупада номи билан танилган асли ҳиндистонлик Абхай Чаран Де (1896-1977) томонидан ташкил этилган. 1965 йилда Бхактиведанта Свами АҚШга кўчиб ўтади ва “Халқаро Кришнани англаш жамияти”га асос солди. Бу даврда Шарқ мистик таълимотига нисбатан катта қизиқиш Кришнани англаш фалсафасини тарғиб қилиш учун қулай шарт-шароит яратди ва ҳаракат тез ривож топди. Бугунги кунда дунёнинг турли бурчакларида уларнинг 150 дан ортиқ ибодатхоналари мавжуд. Жумладан, Тошкент шаҳри Шимолий вокзал

орқасида 8-руҳий шифохона олдидаги кўчада Кришнани англаш жамиятининг ибодатхонаси мавжуд. Кришначиликнинг муқаддас ёзувларига “Бхагаватгита” ва “Веда” матнлари киради.

3. Кришнани англаш жамияти

8.2.3-Чизма

1. Кришначилик одам қиёфасидаги Худо Кришнага эътиқод қилиш ва уни тан олишга асосланади.
2. Халқаро Кришнани англаш жамиятига 1965 йили ҳиндистонлик Абхай Чоран Де (1896-1977) томонидан асос солинади (АҚШда).
3. Муқаддас ёзувлари: “Бхагаватгита” ва “Веда” матнлари.
4. Таълимотига кўра, олам руҳий ва моддий дунёга бўлинади, инсон руҳи танасига нисбатан бирламчидир. Бу рух ўсиб олий мақсад йўли билан худога муҳаббат ривожланади.
5. Инсон ўзини моддий эҳтиёжлардан холи қилиш учун гўшт, балиқ, тухум, спиртли ичимликлар истеъмол қилмаслиги, тамаки чекмаслиги керак, никоҳсиз ҳаёт қурмаслик, қимордан воз кечиши лозим.
6. Кришнага содиқ бўлиб, унга эргашганларга санскритча ном берилади.
7. Жамоа аъзолари сари, дхота, ҳинд миллий либослари кийишади.
8. Айниқса, ёшлар ва кексаларни ўзларига оғдириб олиш учун бепул озиқ-овқат тарқатиб акциялар ўтказишади.

Кришначилик таълимотга кўра, олам руҳий ва моддий дунёга бўлинади. Инсоннинг руҳи танасига нисбатан бирламчидир. Кришначилар руҳни ривожлантириб, ички комилликка эришиш ва шу йўл билан худога қўшилишни олий мақсад, деб биладилар. Ҳар бир инсон ўзида Кришнани англаш жамиятини ривожлантириши мумкин. Бунинг учун бир қанча ҳаракат шакллари ўз ичига олган ва худога муҳаббатни ривожлантириш ҳамда уни бутунлай руҳий англашга шўнғишга қаратилган бхакта-йога машқлар тизими ишлаб чиқилган. Инсон ўзини моддий эҳтиёжлардан холи қилиши, гўшт, балиқ, тухум, маст қилувчи нарсаларнинг барчаси, жумладан, спиртли ичимликлар, тамаки, қаҳва, чой истеъмол қилиш, никоҳсиз жинсий ҳаёт кечириш, қимор ўйинларидан воз кечиши зарур, деб ҳисобланади. Кришначиликда медитация деб аталувчи, ибодатхонада ўтказиладиган диний маросимлар ҳар куни соатлаб бажарилади. У махсус ҳаракатлар билан Худо Кришнани шарафли амалиёти билан боғлиқ. Булар ақлни тозалаш, фикрни ташқи дунёдан халос этиб, бутун диққатини Худога бўлган муҳаббатга йўналтиради.

Бу оқимга эргашувчиларнинг мол-мулкларини жамиятга хайр-эҳсон қилишлари рағбатлантирилади. Бу таълимни қабул қилган ҳар бир кишига янги – санскритча номи берилади. Жамоа аъзолари сари, дхота, ҳинд миллий либосларини киядилар.

Кришначилар томонидан миссионерлик фаолияти XX аср 70-йилларида бошланган. Улар томонидан амалга ошириладиган тарғиботчилик ҳаракатининг

ўзига хос хусусиятлари қаторида кўчаларда ибодат кийимларида юриб кўшиқлар айтиш ва адабиётларини тарқатиш, “Ҳаёт учун озуқа” деб номланадиган, бепул озиқ-овқат тарқатиш акцияларини ўтказиш кўзда тутилган. Бундай ҳаракатларнинг асосий объектлари сифатида одатда талабалар, мактаб ўқувчилари, қариялар ва меҳрибонлик уйларида яшовчи одамлар, шахслар танлаб олинади.

4. “АУМ - Синрикё” миссионерлик сектаси. Дин ниқобидаги бу хавфли секта (ташкilot) Японияда турли вазирликлар тузган. Унинг Россияда бир неча ўн минглаб эргашувчиси мавжуд. Бу сектанинг Россиядан кимёвий қуролларни сотиб олганини рус матбуотининг ўзи фош қилиб қўйди. “Маяк” радиоси

Бугунги кунда ижтимоий – маънавий муҳитни ва аҳоли турмуш шароитини яхшилаш, ёшларни турли диний экстремистик оқимлар таъсиридан асраш масаласи барчамиз учун энг асосий масала бўлиб турибди.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 473-бет, 2017.*

ундан бир йилда 800 минг доллар олган. Миссионерлар “қаромат” кўрсатиб, неча марта қиёмат қоим бўладиган кун ва соатни айтиб, эълон қилиб, содда жамоатчилик аҳлини, кишиларни кўрқитиб беҳуда ташвишга солган. Аммо, “қиёмат қоим” бўлмагач, яна ҳеч нарса бўлмагандек юришибдилар.

Миссионерлар орасида ёшларни тўплаб, турли наркотик моддаларга ўргатиш ҳолатлари мавжуд. Улар одамларга совға бериб, ўзига жалб қилади. Аммо, бу бирни берсанг, ўнни оласан қабилидаги иш. Кейинчалик миссионерлар ўз мухлисларидан хайри эҳсон талаб қиладилар. “Образователь” журналида Николай Бохрошиннинг ёзишича, бир аёлнинг қуйидаги хатини мисол келтиради: “Эрим уйни, машинасини сотиб, барча пулни ўз “Аум-Синрикё” сектасига хайри-эҳсон қилди. Қизим черковга қатнайидиган бўлганидан буён уйдаги пуллар йўқола бошлади. Кейин эса, нарсалар йўқолди. Энди эса у очикдан-очик олиб бориб беряпти”. Яна шу журналнинг мақоласида келтирилишича, АҚШдаги янги черковлардан бирининг раҳбари, собиқ ёзувчи Рон Хаббард: “Ҳар бир сўзга бир пенс олиш учун ёзиб ўтириш кулгили. Агар одам миллион доллар олмоқчи бўлса, энг осон йўли – ўзи шахсий дин ихтиро қилсин”, деган экан. Ана шундай шахсий дин ихтиро қилган Секу Асахара миллионларга ҳам қаноат қилмай, кимёвий ҳужум уюштириб, қамалди. Шахсий дин ихтиро қилган Рон Хаббарднинг сафдошларидан 7 нафари, жумладан, хотини Мери Сью Хаббардни АҚШ ҳукумати турли узоқ муддатларга қамоққа ҳукм қилди. Суд қарори билан “Айм – Синрикё” сектаси тақиқланди. Қозон шаҳрида “Ҳаёт руҳи” сектаси бошлиғи судланди. Аммо ўз юртларида қонун асосида фаолият кўрсата олмаган миссионерлар Ислон ўлкасида (мамлакатларида) “жавлон” урмоқда. Уларга ҳамма нарса учун рухсат. Ёзувчи миссионернинг китобини яхшилаб маҳаллий тилга таржима қилиб беради. Ундан каттароғи “савоб учун” таҳрир қилиб беради, матбаачи эса чоп қилиб беради. Маҳаллий миллатдан чиқиб, бўйнидаги “мусулмончилик кулфи”

очилиб бошқа динга кирган муртад эса, ғизиллаб юриб одамларга тарқатади. Қарабсизки, она юртимиз Туркистон инжиллашиб бормоқда.²⁹

4. “АУМ – Синрикё” миссионерлик

8.2.4-чизма

1. Японияда дин ниқоби остида юзага келган, турли вазирликлар ҳам тузган. Россияда бир неча ўн минглаб аъзолари мавжуд бўлган хавфли секта Россиядан 800 минг долларга кимёвий куроллар сотиб олган

2. Қиёмат қоим бўладиган кун ва соатни айтиб, одамларни, содда халқни кўрқитиб бир неча бор ташвишга, ваҳимага солган.

3. Ёшларни наркотик моддалар истеъмол қилишга қизиқтириб, ўргатиб келган, кейинчалик миссионерлар ўз мухлисларидан хайри эҳсон талаб қиладилар.

4. Миссионерлар Туркистонни инжиллаштириб, христианлик динига киришни режалаштирган.

5. Ана шундай шахсий дин ихтиро қилгани учун Секу Асахаре кимёвий хужум уюштириб камалди, шахсий дин ихтирочиси Рон Хаббарднинг фарзандларидан 7 нафари АҚШ ҳукумати, суди томонидан узок муддатларга қамалди. Суд қарори билан “АУМ-Синрикё” сектаси тақиқланди. Қозон шахрида “Ҳаёт руҳи” сектаси раҳбари судланди.

6. Аммо бу “АУМ-Синрикё” секта аъзолари Ислом давлатларида ўз фаолиятини бемалол юритмоқда

5. Нью Эйж ҳаракати (инглиз тилида “янги аср”, “янги эра”, “янги ёш” маъноларини ифода этади) – “янги ёш”, том маънода “янги давр” (янги эра) тушунчалари турли воқеа-ҳодисаларнинг сирли номи билан боғлиқ бўлиб, унда мавжуд диний ҳаракат, ташкилот ва оқимларнинг ғоявий-мафкуравий қарашларини акс эттиради. Бу ҳаракат XX асрда ўзининг асосий хусусиятларидан келиб чиқиб шаклланган. Мазкур ҳаракат бугунги кунда “янги эра” руҳида фаолият юритмоқда. Ҳаракат негизида “Теософия (худо ва донишмандлик) қарашлари”да ўз аксини топган. Инсоннинг бевосита ички тажрибасини худони англаш усули сифатида расмий черков ақидалари обрў-эътибордан афзал кўради. “Бруно Гронинг издошлари”да эса мафкуравий жиҳатдан уларга яқинлиги ва унинг бирлашувини англатади. Мазкур ҳаракатда ташкилот яъзолари бир вақтнинг ўзида тегишли ҳаракат ғоялари билан хайрихоҳ бўлиб, бир гуруҳдан бошқасига бемалол ўтиши мумкин. XX аср 70-йилларида Фарбда бу “янги эра” ҳаракати ўзининг юксак чўққисига чиқди. “Янги эра”нинг барча ҳаракат тарафдорлари “бугунги маданиятни алмаштириш лозим”. Ана шу “буюк ўзгаришларни фақат ёш “янги давр” ҳаракати бирлаштира олади. Бўлажак янги ёш маданият анча мукамалдир” деб даъво

²⁹. Интернет материаллари асосида ёзилди. 2018 йил 5 июнь.

қилади. Бу жараённи маънавий сакраш ғояси билан боғлайди ва уни илгари суради. Ушбу ҳаракат ғояси инсониятни ривожлантиришга олиб боради, дейилади. “Янги эра” ҳаракатининг индивидуал гуруҳлари бу даврни “пақир ёши” ҳам деб номлаган. “Янги эра” ҳаракати муаян маърифий таълимотлар ёки диний эътиқод (мазҳаб, урф-одати) нинг вакили бўлмасдан анъанавий диний ҳаракатлардан фарқ қилади. Турли маънавий фикрловчи сеҳр-жоду билан сеҳрлаб эзотерик (ички) ва метофизик (ташқи, мустақил бирёқлама фикрловчи) таълимотлар, амалиёт ва тушунчалар билан боғлайди. “Янги эра” ҳаракатида Ғарб ва махсус рус ташкилотлари, бирлашмалари ҳам мавжуд бўлиб, унда Россия ривожланган гуруҳ сифатида қайд этилган. Баъзи тадқиқотчилар “янги эра” ҳаракати гуруҳларини ҳалокатли “культлар” деб ҳам аташган (интернет маълумотларидан фойдаланилди).

5. Нью Эйж ҳаракати

8.2.5-чизма

1. “Янги эра” номи билан боғлиқ бўлган диний ҳаракат сектаси. XX асрда шаклланди.
2. Ҳаракат негизида “Теософия” (Худо ва донишмандлик) қарашлари руҳида фаолият олиб борган.
3. XX аср 70 – йилларида “Янги эра” ҳаракати бугунги маданиятни алмаштириш зарурлиги ғоясини илгари суради ва бу жараённи “маънавий сакраш” ғояси билан боғлайди.
4. Бу секта турли маънавий фикрловчи сеҳр-жоду билан сеҳрлаб эзотерик (ички) ва метафизик (ташқи фикрлаш таъсири) тушунчалари билан боғлайди.
5. Баъзи тадқиқотчилар “Янги эра”ни “Ҳалокатли культлар” деб аташган.

8.3. Ўзбекистон Республикасида фаолияти аниқланган норасмий жамоалар

Ўзбекистон Республикасида фаолияти аниқланган норасмий жамоалар қуйидагилардан иборат:

1. “Маърифатчилар”

– Фарғона вилоятининг Тошлоқ тумани ва Самарқанд вилоятининг Иштихон туманида тарқалган ғайриисломий жамоа.

“Маърифатчилар” ҳадисларнинг ислом манбааси эканлигини инкор этади; имом ва масжидларнинг фаолиятини гўёки Қуръонда кўрсатилмаган деб тан олмайди; намоз вақти ва тартибини эътибордан четда

Биз муқаддас динимизни нотўғри талқин этаётган ва уни ниқоб қилиб, бизни орқага, ўрта асрлар ҳаётига қайтаришга уринаётган бузғунчи кучларга қарши кескин курашиб келдик ва бундан кейин ҳам қатъий кураш олиб борамиз.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 47-бет, 2017.*

қолдиради; Муҳаммад (с.а.в.) нинг ислом дини тарқалишидаги ўрни ва аҳамиятини тан олмасдан, уни фақат ваҳий олишдаги “воситачи” деб ҳисоблайди. Шунингдек, “Маърифатчилар” Қуръон оятлари ва намозларни ўзбек тилида ўқиб, араб тилида ўқиганларни мусулмон эмас, деб санайди. Улар наша чекишни тақиқламайди. Жамоа ақидасига биноан, маърифатчилар исталган вақтда 2 ракат намоз ўқийди, арақ ичишни ҳаром ҳисобламайди, фақат Маккадаги “Масжид ул-Ҳарам”да намоз ўқиш керак, бошқа масжидларда ўқиш мумкин эмас, деб билади, жума намози фақат Макка аҳлига фарз этилган, майитни кафанлаш ва жаноза ўқиш исломда йўқ амаллар деб ҳисоблайди.³⁰

*Кўп ҳолларда таҳдидларни келтириб
чиқараётган асосий сабаблар билан эмас,
балки уларнинг оқибатларига қарши
курашиш билан чекланиб қолинмоқда.*

*Шавкат Мирзиёев,
БМТ, БА 72-сессиясида, 2017 йил 19 сентябрь.*

---

³⁰ Тулепов А. Ислам ва ақидапараст оқимлар. – Т., 2014./ Ислам. Энциклопедия. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. -297-298-бетлар.

1. “Маърифатчилар” норасмий жамоасининг ғайриинсоний

1. “Маърифатчилар” ҳаракати 1990 йилдан бошлаб Фарғона вилояти Тошлоқ туманида фаолиятини бошлаган. Асосчиси Тошлоқ туманида 1950 йилда туғилган Баҳодир Мамажонов. “Маърифат” номли китоб ёзган.

2. Аввал Самарқанд вилоятидан бўлган шахсларни ўзига жалб қилган. Б. Мамажонов 1971 йилда Самарқанд вилояти Иштихон туманида туғилган Баҳриддин Омоновни ҳаракатга жалб қилган. Иштихон туманида 20 нафар (20-35 ёшлардаги) шахсларни ўз атрофига тўплаган.

3. Асосий ғояси: ҳар бир миллат ибодатни ўз тилида қилиши керак. Шу сабаб улар Қуръон ва намозни ўзбек тилида ўқийдилар.

4. Масжидлар ва имомлар фаолиятини инкор этади. Фақат Каъбатуллоҳни тан оладилар. Абу Бакр Сиддикдан бошлаб барча халифаларга (Қуръонни ёзма ҳолга келтирган уламоларга) нисбатан салбий муносабатда бўлади. Гўёки Қуръон бузилган ҳолда тузилган деб даъво қилади. Ҳадисларни тан олмайди.

5. Гиёҳванд моддаларни қабул қилишни ҳаром ҳисобламайди. Гўёки Қуръонда келтирилганидек, барча гиёҳлар Оллоҳга саловот айтиб турадилар, деб асос қилиб олади.

6. Тарафдорлари: асосан кам таъминланган ва тарбияси ижтимоий носоғлом оила вакилларидан иборат, уларнинг бирортаси ҳам диний маълумотга эга эмас. Фарғона вилояти Тошлоқ туманида тарафдорлари 50 нафарга яқин, Самарқанд вилояти Иштихон туманида 20 га яқин.

7. Ҳозирда “маърифат” ва “номоз-сиғиниш” номли ўқув қўлланмалари

2. “Шоҳидийлар” дини оқими етакчиси 1944 йилда туғилган, Андижон шаҳрида яшаб, дўппидўзлик билан шуғулланувчи Ҳабиб Каримов ҳисобланади. Ушбу оқимга у 1991 йилда тошкентлик, татар миллатига мансуб “Акиф” исмли шахс орқали жалб қилинган. Бу норасмий жамоа ғоялари асосида тошкентлик “Абдурахмон” исмли шахсдан диний таълим олган. Бу оқим аъзолари барча пайғамбарларни ва фақат “Қуръон”ни тан олишади, бошқа Ҳадис ва адабиётларни ўқигмайди. Оқим аъзоларига маълум миқдорда спиртли ичимликлар истеъмол қилишга рухсат берилган. Беш маҳал номоз ўқиш мажбурияти белгиланмаган бўлиб, масжидларга бориш ман этилади ва имом-хатибларни “соф диндан адашганлар”, яъни “кофирлар” деб аташади. Шунингдек, улар тўй ва жаноза маросимларни ўтказишни гуноҳ ҳисоблаб, маҳалла томонидан ўтказиладиган диний маросимларда умуман иштирок этишмайди.

Бу оқим аъзолари аҳоли орасида даъват ишларини олиб боришмайди, оқим сафига фақат яқин қариндошлари ёки танишларини жалб қилишади. Жалб қилиш маросими сектавий кўринишда бўлиб, жамоага янги қабул қилинаётган шахс оқ матога ўнг кўлини кўяди, унинг устига бошқа аъзолар ҳамда оқим етакчиси ўнг кўлини кўйиб, Қуръон сураларини ўқишади. Янги қабул қабул қилинган аъзо 70 кун давомида “рўза” тутди. Агарда “рўза” тутиш имкони бўлмаса, ҳар бир кунга маълум бир миқдорда пул тўлайди. Бу “ташкилот”, оқимнинг асосий китоби “Қуръондан маъруф” ҳисобланиб, уни 1923 йилда туғилган, Тошкент вилояти, Зангиота тумани, Назарбек қишлоғида яшовчи Қобил Муҳаммедов томонидан ёзилган. Мазкур китоб “Қуръон” сўзма-сўз ўзбек тилига таржима қилинган.

Оқим аъзоларининг асосий мақсади Марказий Осиё минтақасида ёки водийда Ислом бошқарувига асосланган шарий давлат қуриш бўлиб, ушбу мақсадда ўз сафдошларининг сонини кўпайтиргач, куч билан Конституцион тузумга қарши ҳаракат қилиш³¹.

2. “Шоҳидийлар” оқими норасмий жамоаси ғоялари

8.3.2-чизма

1. “Шоҳидийлар” оқими раҳбари, андижонлик Ҳабиб Каримов (1944 йилда туғилган.)

2. Имом Аъзам йўналиши бўйича фақат Ислом таълимоти асосларидан иймоннинг 7 ақидасидан пайғамбарларга ишонишади ва фақат Қуръонни тан олиб, Ҳадис илмини ўқишмайди.

3. Спиртли ичимликлар ичишга рухсат берилади, 5 вақт номоз ўқиш мажбурияти белгиланмаган, масжидга бориш ман этилади. Имом-хатибларни “соф диндан адашган кофирлар” дейишади. Тўй ва жаноза маросимларини ўтказиш гуноҳ билишади, маҳалладаги диний маросимларда иштирок этишмайди. Динга даъват ишларини олиб боришмайди.

4. Жамоага (асосан қариндошларини) жалб қилиш маросими сектавий кўринишда бўлиб, янги қабул қилинаётган шахс оқ матога ўнг кўлини кўяди, унинг устига бошқа аъзолар ҳам оқим раҳбари ўнг кўлини кўйиб, Қуръон сураларидан ўқийди. Янги аъзо 70 кун рўза тутди (ёки тутмаса ҳар бир кунга пул тўлайди).

5. Асосий китоби “Қуръондан маъруф” ҳисобланиб, Қуръоннинг ўзбек тилига сўзма-сўз таржимаси.

6. Мақсади: минтақада Ислом бошқарувига асосланган шарий давлат қуриш, сафдошларини кўпайтириб, давлатга қарши куч билан ҳаракат қилиш.

³¹. Интернет материаллари асосида тайёрланди, 2018 йил 4 июнь.

3. “Бахшуллочилар”

– ғайрисломий моҳиятга эга жамоа. 1997 йил Бухорода пайдо бўлган. Асосчиси бухоролик Алиев Бахшилло Козимович. Жамоа аъзоларининг асосий қисми Бухоро шаҳри ва Когон туманида истиқомат қилади.

“Бахшуллочилар” ўзларини мусулмон деб даъво қилсаларда, аслида, уларнинг диний-ақидавий қарашлари асл ислом таълимотига тамоман зид. Б. Алиевнинг Маҳдий келиши, пайғамбарлик, ҳаж, намоз каби ақидавий масалаларга муносабати буни исботлайди.

“Биз ислом динидан зўравонлик ва хунрезлик мақсадларида фойдаланишга уринаётган кимсаларни кескин қоралаймиз ва улар билан ҳеч қачон муроса қила олмаймиз. Муқаддас динимизни доимо ҳимоя қиламиз”.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд 30-бет, 2017.*

“Бахшуллочилар” ғайрисломий оқими

8.3.3-чизма

1. Асосчиси бухоролик Бахшулло Алиев, бу жамоа 1997 йилда Бухорода пайдо бўлган. Жамоа аъзоларининг асосий қисми Бухоро шаҳри ва Когон туманида яшашади.
2. Ислום таълимотида қиёмат яқин инсонларни яхшиликка чорловчи, уларни ягона ҳақ дин байроғи остида бирлаштирувчи “Маҳдий”нинг келиши билан боғлайди. Бироқ суннийлик ақидасига кўра, маҳдийнинг қачон ва қаерда пайдо бўлиши фақат Аллоҳга аён, дейилади.
3. Б. Алиев суннийликдаги ақида ва Ҳадисларни назарписанд қилмай, асоссиз ўзини мусулмонлар томонидан охирзамон арафасида пайдо бўлишига ишониладиган Маҳдий деб эълон қилган.
4. Б. Алиев пайғамбарликни даъво қилиб, ислом ақидасига зид ғояни илгари суради. Ўзини пайғамбар, турмуш ўртоғи Моҳира Алиевани “Мусулмонлар онаси”, фарзандлари Олим ва Фахриддинни “мусулмонлар амири”, яқин издошларини “соҳобийлар”, ўзини зиёрат қилган шахс ҳаж амалини бажарган одамнинг савобини олади, деб эълон қилган.
5. Б. Алиев 1990 йиллар охирида аҳоли орасида диний ва миллий асосда низо келтириб чиқаришга қаратилган жиноий хатти-ҳаракатлари ва ноқонуний ўқотар қурол сақлагани учун қамоқ жазосига тортилган. У 2006 йили озодликка чиқиб, Россия Федерациясига доимий яшаш мақсадида кўчиб кетган.
6. Россияда ҳам ўзининг сохта иддаоларидан воз кечмай, Бухоро шаҳридаги маслакдошлари орқали бахшуллочилар жамоаси ғайрисломий ғояларини фуқаролар орасида тарқатишга уриниб келмоқда.

Хусусан, ислом таълимотида қиёмат яқин инсонларни яхшиликка чорловчи, уларни ягона ҳақ дин байроғи остида бирлаштирувчи

“Махдий”нинг келиши ҳақидаги қарашлар мавжуд бўлиб, бироқ суннийлик ақидасига кўра Махдийнинг қачон ва қаерда пайдо бўлиши фақат Аллоҳгагина аён, дейилади. Ҳадисларда Махдийнинг имом Ҳасан авлодидан бўлиши ва у Муҳаммад (с.а.в.) суннатларига амал қилиши қайд этилган. Аммо Б. Алиев ақида ва ҳадисларни назар писанд қилмай, асоссиз равишда ўзини мусулмонлар тамонидан охирзамон арафасида пайдо бўлишига ишониладиган Махдий деб эълон қилган. Бундан ташқари, Б. Алиев пайғамбарликни ҳам даъво қилиб, исломнинг бу борадаги ақидасига зид ғояни илгари сурган. У ён-атрофдагиларга ўзини пайғамбар, турмуш ўртоғи Моҳира Алиевани “мусулмонлар онаси”, фарзандлари Олим ва Фахриддин “мусулмонлар амири”, яқин издошларини “саҳобийлар”, ўзини зиёрат этган шахс ҳаж амалини бажарган одамнинг савобини олади, деб эълон қилган. Ваҳоланки, Қуръони каримда Муҳаммад (с.а.в.) “пайғамбарларнинг муҳридир” дея қайд этилган.

Б. Алиев 1990 йил охирида аҳоли орасида диний ва миллий асосда низо келтириб чиқаришга қаратилган жиноий хатти-ҳаракатлар содир этгани ва ноқонуний тарзда ўқотар қурол сақлагани учун қамоқ жазосига тортилган. У 2006 йили озодликка чиққач, Россия Федерациясига доимий яшаш мақсадида кўчиб кетган. Бироқ у ерда ҳам ўзининг сохта иддаоларидан воз кечмай, Бухоро шаҳридаги маслакдошлари орқали Бахшуллочилар жамоаси ғояларини фуқароларимиз орасида тарқатишга уриниб келмоқда³².

---

³². Ислон Энциклопедия. – Т.: “Ўзбекистон” миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 2017. – 95-96-бетлар.

9-боб. КИБЕРМАКОНДА ДИН ОМИЛИ

9.1. Кибермакон ва дин.

9.2. Ижтимоий тармоқларнинг ёшларга таъсири.

9.3. Глобал тармоқдаги ғоявий хуружлар олдини олиш.

9.1. Кибермакон ва дин

Кибермакон тушунчаси. Бу тушунча ёзувчи Уилам Гибсон томонидан 1984 йили “Кибермакон” деб номланган трилогиянинг биринчи романи “Нейромант” чоп этилиши билан боғлиқ. У дунёнинг барча компьютерларидаги электрон маълумотлар айланиб юрадиган виртуал маконни таърифлайди³³.

Кибермакон – бир-биридан узокда жойлашган компьютер терминаллардаги индивидларнинг ўзаро таъсирига киришиши учун имкон берадиган электрон тармоқлардир.

Кибермакон компьютер тармоқлари орқали амалга ошириладиган мулоқот майдонини ифодаловчи воқелик сифатида 1990 йилдан бошлаб кенг миқёсида ривожланиб, такомиллашиб келмоқда

Кейинчалик, Гибсоннинг 1990 йилда ёзиб тугатган «Neuromancer» («Асабли манзаралар тасвирловчиси», «Нерво-сочинитель») номли техно-утопик фантастик трилогиясида қўллаган. Бу асардаги кибермакон тушунчаси миллионлаб одамларнинг жамоавий сароб, хаёлпарастликнинг ўзига хос кўриниши сифатида тасвирланган. Бу ерда жамоавий сароб ёки хаёлпарастлик инсон онгида субъектив психологик ҳолат сифатида намоён бўлади.

Ижтимоий нуқтаи-назардан кибермакон деганда компьютер тармоғи орқали бир-бири билан боғланган ва бир вақтнинг ўзиде турли географик нуқтада кесишувчи ҳар қандай мавжуд компьютернинг график сифатидаги маълумотларига ўралашиб қолган кишилар жамоаси тушунилади.

Айниқса, халқаро терроризм, экстремизм, наркотрафик, диний қарама-қаршилик, ноқонуний миграция, одам савдоси, экологик муаммолар, айрим минтақаларга иқтисодий ночорлик, ишсизлик, қашшоқлик кучайиб бораётгани бутун инсониятни қаттиқ хавотирга солмоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 473-бет, 2017.*

³³ Ахборот – коммуникация технологиялари изохли луғати. – Т.: БМТТДнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси, 2010. – 107-бет.

1. Бир-биридан узокда жойлашган компютер тармоқларидаги индивидларнинг ўзаро таъсирига киришиши учун имкон берадиган электрон тармоқдир.
2. Ғоявий, мафкуравий таъсир кўрсатиш мумкин бўлган зиддиятли ва интернет орқали ўзаро ҳамкорликнинг акс этиш жараёнидаги макон ва майдондир.
3. Сиёсий, миллий, диний оқимлар, мазҳаб ва секталар ўртасидаги фикр-талашувлар, баҳс, мунозаралардан келиб чиқиб, зиддиятли, қонли тўқнашув, оммавий қирғинларга, одамлар бошига қайғу-кулфатлар солаётган майдон.
4. Ёш авлод орзу интилишларига мутлақо ёт ғоялар ўрин эгаллаши мумкин бўлган ҳудуд, майдондир.
5. Алоқа воситалари: ОАВ, Интернет, мобил алоқа станциялари, электрон почта, космик мелерадио алоқа тизимларининг техник-технологик воситалари кучайиб бораётган интернетдаги ахборот алмашувидир.
6. Ғоявий манбалари: ижтимоий тармоқлар орқали диний экстремистик кучлар, гуруҳ, қатлам, диний оқим ва секталар мақсад ва манфаатларини ифода этадиган майдон.
7. Кибертеррорчилик (кибер уруш) – компьютер тизимларига ҳужум макони.
8. Электрон дастурлар таҳдиди ва ёшларга мўлжалланган ёвуз виртуал ўйинлар макони.
9. Жангари фильмларга мўлжалланган бузғунчи ғоялар, вирусларни тарқатиш жойи.
10. Ёшлар онги ва қалбини эгаллаб, ўз ғоясини сингдириш майдони.
11. Ёшлар онгини заҳарлаш, улар ёрдамида мамлакатни ўз тараққиёт йўлидан чалғитишга қаратилган бузғунчи террористик, диний ақидапарастлар макони.
12. Маълумот тарқатиш, бизнес ва реклама учун катта майдон.
13. Беҳаёлик, қаллоблик, экстремистик кайфиятдаги сайт ва гуруҳларнинг ўртасидаги тўри.
14. Интернет тармоғидаги диний-экримистик руҳидаги инсонларни “хижрат”га ундовчи сайтлар макони.

Ҳозирги даврда фан, техника ва асосан компьютер тараққиёти маҳсули бўлган кибермакон ва унинг бошқарувчи қиёфаси «суперкорпорация» технологияларнинг инсонийликдан бегоналашуви натижасида дин ниқобидаги ижтимоий ва маданий бузғунчиликни содир этишга бўлган уринишлар тобора кучайиб бормоқда. Жумладан, бугунги кунда кибертеррорчилик тузилмалари ўз

ғаразли мақсадлари йўлида ахборот-коммуникация технологияларидан кенг фойдаланишга уринмоқда.

«Таассуфки, баъзан ислом дини ва диний ақидапарастлик тушунчаларини бир-биридан фарқлай олмаслик ёки ғаразли мақсадда уларни тенг қўйиш каби ҳолатлар ҳам кўзга ташланмоқда. Шу билан бирга, ислом динини ниқоб қилиб, манфур ишларни амалга ошираётган мутаассиб кучлар ҳали онги шаклланиб улгурмаган, тажрибасиз, ғўр ёшларни ўз тузоғига илинтириб, бош-кўзини айлантдириб, улардан ўзининг нопок мақсадлари йўлида фойдаланмоқда. Бундай ножўя ҳаракатлар аввало муқаддас динимизнинг шаънига доғ бўлишини, охири-оқибатда эса маънавий ҳаётимизга салбий таъсир кўрсатишини барчамиз чуқур англаб олишимиз ва шундан хулоса чиқаришимиз зарур» (И. А. Каримов).

Шу боисдан ҳам 2018 йил 16 апрелда Ўзбекистон Президентининг “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармонида қайд этилганидек, “динни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторда қўядиган бузғунчи ёт ғояларнинг асл моҳияти ва мақсадлари ҳақида аҳолининг, айниқса, ёшларнинг хабардорлик даражасини ошириш” белгилаб берилди.

“Ахборот асри” деб аталаётган ҳозирги замонда маълумот олиш ва ахборот алмашишнинг қулай воситаси интернетдир. Бироқ бу тармоқда ҳамма нарса аралаш-қуралаш: оқ билан қора, эзгулик билан ёвузлик. Маълумот тарқатиш, бизнес ва реклама учун катта майдонга айланган глобал тармоқни назорат қилишнинг умуман имкони йўқ. Шунинг учун ҳам “ўргимчак тўри”да бузғунчи ғоялар тарғиботи ва террорга чақириқлар жуда кўп учрайди.

“Ўргимчак тўри”да ақидапарастликни тарғиб қилувчи сайтлар тобора кўпайиб бормоқда. Бундай таҳликали замонда ёшларимизга фақат “uz” доменидаги сайтлардан фойдаланишни тавсия қилиш мақсадга мувофиқ. Агар бошқа домендаги веб-сайтлардан фойдаланишга эҳтиёж сезилса, маълумот олишда хушёрлик ва эҳтиёткорлик лозимлигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Бизнинг ақидамизга, мазҳабимизга зид бўлган сайтлардан узоқ бўлиш зарур. Зеро, эҳтиётсизлик билан кўр-кўрона олинган маълумотлар кишини адаштириб қўйиши аниқ. Шундай экан, мамлакатлар барқарорлигига таҳдид соладиган, хунрезлик, беҳаёлик, қаллоблик, экстремистик кайфиятдаги сайт ва гуруҳларни “ўргимчак тўри”нинг зулматдаги шаклига қиёслаш мумкин.

Маълумотларга қараганда, бугунги кунда қарийб 5 миллиард қурилма бутунжаҳон “ўргимчак тўри”га уланган. Яқин 5 йил ичида уларнинг сони 20 миллиардга етиши кутилаётир (“Халқ сўзи”, 2018 йил 9 май).

Кундан-кун интернетдан фойдаланиш имкониятлари кўплаб инсонларнинг “оғирини енгил қилаётгани” сир эмас. Афсуски, террорист ва бузғунчи ҳам. Улар интернетни ўзларининг ғоявий қуролига айлантдириб олишди. Авваллари ўзларининг манфур ғояларини уруш, қуро ёки шу каби воситалар орқали инсонларга сингдиришган бўлса, бугунга келиб, интернет орқали бир неча дақиқада минглаб инсонларни ўз қармоқларига илинтирмоқдалар. Улар инсонлар онгини ёлғон ахборотлар, сохта иддаолар орқали эгаллаб келмоқдалар.

Интернет тармоғида диний-экстремистик руҳдаги сайтлар фаолият юритмоқдаки, улар инсонларни “жиход” қилишга, ўз юртидан “ҳижрат” қилиб чиқиб кетишга чақириб, муқаддас ислом дини ниқоби остида ўзларининг манфур ниятларини амалга оширмоқдалар. Уларнинг мақсади дин йўлида хизмат эмас балки дунёвий манфаатга эришишдир. Ҳали тафаккури шаклланмаган, илми ва тажрибаси етарли бўлмаган ёшлар бундай сайтларга кириб қолиб, уларнинг алдовига учиб, охир-оқибат ота-онаси, яқинлари ҳамда Ватанига хиёнат қилмоқда, халқининг лаънатига учрамоқда.

Дин (араб – мулк, ҳисоб, жазо, тадбир, бўйсунуш, итоат қилиш, ибодат, парҳез, йўл тутиш, одам қилиш, эътиқод қилиш ва бошқалар) – Худо ёки худолар, ғайритабиий борлигига ишониш. Қуръонда дин сўзи турли маъноларда 100 дан ортиқ мартабада ишлатилган бўлиб, ўша маъноларнинг ҳаммаси айна вақтда дин атамасида ҳам ўз аксини топган. **Имом Бухорий таърифига кўра, дин – иймон, ислом, эҳсон йиғиндисидан иборат.** Дин тушунчасини шарҳлашда бу учликни сақлаб қолган ҳолда ханафийлар иймоннинг аҳамиятига урғу берадилар. Демак, хулоса қилсак:

1. Телекоммуникацион технологияларнинг ихтиро қилиниши дунёнинг турли қисмлари ўртасида бир зумда алоқа ўрнатиш имконини беради. Транспорт соҳасидаги қўлга киритилган ютуқлар давлатлар ўртасида мунтазам равишда ва жадал суръатда товарлар алмашинувини йўлга қўйиш имконини беради. Мана шу янгиликлар теваарагида нодавлат тузилмалар пайдо бўлди – булар халқаро ҳамкорлик қилиш ва коммуникацияни талаб этувчи жараёнларга хизмат кўрсатиш билан боғлиқ бўлган ташкилотлардир.

2. Инсониятнинг ягона дунёда яшаётганлиги – бу маълум даражада оммавий ахборот воситалари ва коммуникациялар орқали олиб борилаётган халқаро фаолиятнинг натижаси ҳисобланади. Телевизион янгиликлар дастури халқаро тимсолларнинг бутун бир мазаикасини ташкил этади. Натижада жаҳон информатсион тартиби, янги ахборот маҳсулотларини тайёрлаш, тарқатиш ва ишлатишнинг халқаро системаси вужудга келди. Мана шу халқаро ахборот системасида индустриал мамлакатлар етакчи ўринни эгаллаётганлигини ҳисобга олиб, кўпчилик кишилар учунчи дунё мамлакатлари империалистик экспансиянинг янги шакли – оммавий ахборот воситалари кибермаконда терроризм учун объектга айланиб қолмоқдалар деб ҳисоблайдилар.

3. Дин у ёки бу даражада иштирок этмаган жамиятни топиш қийин, бироқ турли маданиятларда диний эътиқод ва маросимлар бир-биридан жиддий фарқ қилади. Барча динларга эҳтиром ҳиссини уйғотувчи ва диндорлар қавми иштирок этадиган диний маросимлар билан боғлиқ рамзлар тўплами мавжуд.

4. Инсоният тарихига энг кучли таъсир ўтказган учта монотеистик дин (яъни, ягона худо мавжуд деган динлар) – яҳудийлик, насронийлик ва исломдан иборат. Полетеизм (кўпхудолик) кўпинча бошқа динларда учрайди. Айрим динларда, масалан, конфуцийликда худолар ва илохий мавжудлар умуман йўқ.

5. Дин ҳозирги дунёда ўзининг ҳар хил кўринишларини намоён қилишни давом эттирмоқда. Дин жамиятда қандай консерватив куч сифатида намоён бўлса, у инқилобий куч сифатида ҳам шундай намоён бўлади.

9.2. Ижтимоий тармоқларнинг ёшларга таъсири

1. Кибертеррорчилик.

Кибертерроризм (кибер уруш) – компьютер тизимларига хужум. Бу ҳодиса 1990 йилларда биринчи марта содир этилиб, мақсади – ташкилотлардаги барча хужжатлар компьютерда сақланганлигини ҳисобга олиб, уларнинг фаолиятида узилиш ҳосил бўлса, **иккинчидан**, бирдан-бир муҳим ахборотларни йўқотиш ҳисобланади. Масалан, 1997 йил августда кибер гуруҳлар “Қора тигрли Интернет” номли Шри Ланка давлатининг электр почтасига хужум қилганлар, 1998 йил май ойида хакерлар ҳиндларнинг ядрони синаб кўришига қаршилиқ қилиб, Бадҳа шаҳридаги ҳинд атом тадқиқотлари марказининг компьютердаги қайд дафтарчисини ҳам электрон почтасини йўқ қилишган. (“Халқ сўзи”, 2004, №3, 17-19-бетлар).

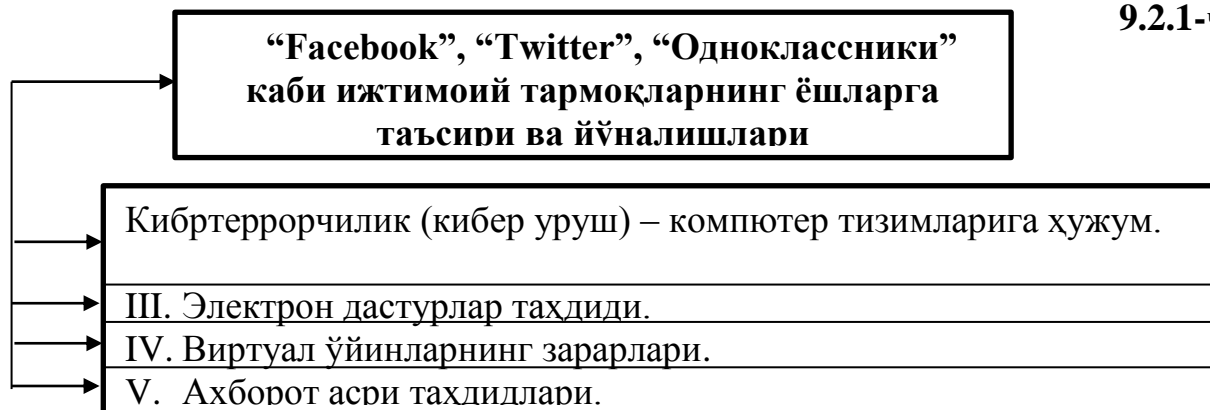
Ижтимоий тармоқлар, айниқса, ўсмир ёшларга маънавий ва психологик жиҳатдан салбий таъсир этади, чунки айнан ўтиш давридаги ўсмирларда турли ахборий хуружлар натижасида оғувчанлик кучли бўлиши кузатилади. Ижтимоий тармоқларга қарамлик натижасида ўсмирларда, ҳатто вояга етган инсонларда ҳам жамиятдан узоқлашиш, виртуалликка мойиллик устунлиги, асабийлик вужудга келади.

Энг ёмони, ҳозирги кунда ёшларнинг 90 фоизи асосий ахборот манбаи сифатида интернетга мурожаат қилади. Айни пайтда тизимда ўз жонига қасд қилишнинг осон йўллари тарғиб қилувчи 9 минг, беҳаё мазмундаги 4 мингдан зиёд сайтлар мавжуд 49 фоиз компьютер ўйинлари зўравонлик ва ёвузликни тарғиб қилаётир.

Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо биз яшаётган XXI асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамот масаласига айланиб бормоқда.

*Шавкат Мирзиёев,
1-жилд, 504-505-бетлар, 2017.*

9.2.1-чизма

Сўнги йилларда террористик ташкилотлар ғояларини тарғиб-ташвиқ қилишга қаратилган веб-сайтларнинг сони бир неча бароварга ошди. Хусусан, 10 йил аввал бундай сайтлар сони 20 та бўлса, бугунги кунда дунёда террористлар фойдаланадиган 5000 дан ортиқ интернет сайтлари мавжуд бўлиб, уларга хизмат кўрсатувчи порталлар сони ортиб бормоқда. Халқаро ижтимоий сўров ташкилотлари томонидан ўтказилган тадқиқотларга кўра, айни кунда дунё бўйича бир миллиарддан ортиқ киши интернетдан фойдаланади. Уларнинг 10 фоизи вояга етмаган ёшлар деб ҳисобланса, ғаразли мақсадни кўзлаган ижтимоий тармоқлар хавфининг қанчалик юқори эканлигини тасаввур қилиш мумкин. Шу боис, ёшларимизда жамиятимизга ёт бўлган ғояларга нисбатан мафкуравий иммунитетни шакллантиришда фарзандларимизни ёшликдан буюк алломаларимиз ҳаётлари, одоб-ахлоқлари ва илмий мерослари, халқимизнинг миллий маънавияти, оилаларимизда амал қилинадиган тартиб-қоидаларга, ота-онага ҳурмат руҳи асосида тарбиялаш, оилани муқаддас кўрғон эканлигини онгига сингдириш муҳим аҳамиятга эгадир. Зеро, ҳар қайси давлатнинг ёшлари унинг эртанги кунини, тақдирини белгиловчи куч бўлиб саналади.

Интернетда, террорчилик ва бошқа бузғунчиликларни тарғиб қилувчи веб-сайтлар, ижтимоий тармоқдаги гуруҳлар сони кун сайин кўпаймоқда. Бу ҳолат дунёқараши шаклланмаган ва ғўр ёшларнинг соғлом эътиқодини, онгу шуурини заҳарламоқда.

Ғаламисларнинг интернет орқали ҳужумлари асосан ёшларга қаратилган бўлиб, улар ўсмирлар учун қизиқарли бўлган воситалардан усталик билан фойдаланишмоқда. Жумладан, ёшларнинг қизиқишига қараб, уларни турли видеолавҳалар ва фотосуратларни томоша қилишга жалб этиш орқали ёки ташқи кўринишидан гўёки ўйин, техника, спортга доир бўлса-да, лекин ички саҳифаларида фақат бузғунчиликни сингдирувчи веб-журналларни тақдим этмоқда. Афсуски, интернет тармоғида қора кузгун каби ўрнашиб, юртимиз ютуқларини кўра олмайётган ёвуз кучларнинг носоғлом бўхтон ва ғийбат билан тўлиб-тошган маълумотларни айрим ёшлар ўқиб, баъзан уларга ҳамфикр бўлиб, адашиб кетаётганлари ачинарли ҳолатдир.

Эътиборлиси, дунё бўйича интернетдан энг кўп фойдаланувчилар айнан 21 дан 30 ёшгача бўлган ёшлар ҳисобланади. **Мамлакатимизда 2007 йилда интернетдан фойдаланувчилар сони** (мобил интернет фойдаланувчилари билан қўшиб ҳисоблаганда) бир миллионни ташкил этган бўлса, 2017 йил якунида бу кўрсаткич **ўн уч миллионга етди.**

Кибер террористлар ўзларининг ғоя, мақсад, вазифаларини тарқатишда Интернетдан кенг фойдаланишмоқда. Муайян мафкуравий полигонларнинг муттасил тарқатилаётган ахборотлардаги ёвуз ва зарарли ғоялар оқими, телеэкранлар орқали доимий намоёиш этиладиган жангари фильмлар, болаларга мўлжалланган бузғунчи ғоялар асосида ишланган ўйинлар, компьютер тармоқлари дастурларини ишдан чиқарадиган “вирус”ларни тарқатиш бунга мисол бўла олади³⁴. Бунда, асосан, Интернет ижтимоий

³⁴ Фалсафа асослари. – Т.: “Ўзбекитсон”, 2005. – 363-364-бетлар.

тармоғи етакчи ролни ўйнамоқда. Маълумотларга кўра, бугунги кунда (2017 ЕР юзида 2,1 млрд. Киши интернетдан фойдаланади. Унинг 44 фоизини Осиё минтақасидаги яшовчилар ташкил этади. Умумий кўрсаткичнинг ярмидан кўпи 25 ёшгача бўлганлардан иборат.

Маълумотларга кўра, бугун мамлакатимизда 1032 та интернет кафе, 939 та интернет провайдер, 187 та давлат ахборот ресурси, “Ziynet” ёшлар ахборот портали, 1026 та ахборот-кутубхона муассасаси фаолият юритмоқда. “Google”(Гугл) компанияси таҳлилларига кўра, бугун (2017) Ўзбекистон бўйича хорижда рўйхатдан ўтган интернетдаги ижтимоий тармоқлардан фойдаланувчилар 350 минг нафарга яқинини ташкил қилмоқда. Афсуски, “Doira.uz”, “Vsetut.uz”, “Sinfdosh.uz”, “Muloqot.uz” каби миллий доменда рўйхатга олинган сайтлардан фойдаланувчилар жамланса ҳам юқоридаги микдорга етмайди.

II. Электрон дастурлар таҳдидлари. Кейинги йилларда ёвуз ва ғаразли гуруҳлар ижтимоий тармоқлардан ўзларининг ваҳшиёна мақсадларини амалга оширишда фойдаланишаётгани кўпчиликти ташвишга солмоқда. Жумладан, ҳозирги пайтда “Синий кит”, “Тихий дом”, “Море китоб”, “Разбуде меня в 4:20” сингари гуруҳлар очилиб, ўсмирларни ўз ичига торта бошлади. Бундай гуруҳларга аъзо бўлиб кирганлар гуруҳ бошлиқларининг вазифаларини босқичма-босқич бажаришгани сари шартлар ваҳшийлашиб бораверади. Яъни, бормоқларга игна санчиш, ўз терисини тилиш, 2-3 метр баландликдан сакраш, машиналар тез-тез қатнаётган йўллардан югуриб ўтиш, вена томирларини кесиш, кит расмини баданга қонатиб чизиш ва хоказолар. Бора-бора зомбига айланиб қолган ўсмир ўз жонига қасд этади ва ўйинни “Қахрамонлар”ча яқунлайди. Бундай фожеали ҳолатлар айрим МДХ давлатларида, айниқса, Россия ва Қозоғистонда бот-бот такрорланаётганидан матбуот бонг урмоқда.

Қозоғистон ички ишлар вазири К. Қасимов баёнотига кўра, 2017 йилнинг январь, февраль ойларида Қозоғистонда 63 та “ўлим гуруҳлари”га жалб этиш ва 15 нафар боланинг ўз соғлиғига шикаст етказиши ҳолатлари аниқланган³⁵.

ОАВ “ўлим гуруҳлари” деб ном олган бундай гуруҳлар, одатда, ижтимоий тармоқлар орқали, асосан, мактаб ёшидаги болаларни жалб қилади. Гуруҳлар тажрибали психологлар томонидан бошқариб борилади. Қозоғистонда фаолият юритган ана шундай гуруҳлардан икkitасининг номини келтириш мумкин. “Кўк кит” ва “Тинч уй”. Ушбу гуруҳлар ўз фаолиятини ўйин сифатида олиб борган. Гуруҳ аъзолари турли топшириқларни бажариб, уни видеога олиши ва гуруҳда намоёиш қилиши керак бўлган. Масалан, баданига пичоқ ёрдамида турли тасвирлар чизиш ёки кетаётган автомобиль олдида сўнгги дамда югириб ўтиш каби... Бу ўйинларда “топшириқлар” босқичма-босқич мураккаблашиб боради ва энг охириги топшириқ ўз жонига қасд қилиш бўлади. Топшириқни бажаришдан бош тортган болаларни эса уларнинг оила аъзоларини ўлдириш билан кўркитишади. Қозоғистон вазири (ИИБ) хабарига кўра, “ўлим гуруҳлари” билан курашишда маълум қийинчиликлар бор. Унга гуруҳ бошловчиларининг кўпи чет элда туриб, фаолият юритмоқда.

³⁵ Илмий-техник тараққиёт ва “оммавий маданият”. – Т.: “Наврўз”, 2017. – 61-бет.

2016 йили Қозоғистон ҳуқуқни сақлаш органлари томонидан ушбу каби жиноятлар учун 44 та жинойи иш кўзғотилган, 16 нафар бола қурбон бўлган. ОАВ маълумотларига қараганда, 2016 йилда Россияда 720 нафар, Қирғистонда 95 нафар ва Қозоғистонда 33 нафар ўсмир шу ўйин туфайли ўз жонига қасд қилган. Лайкпараст авлод афсуски, ўз тақдирини ўзгалар қўлига топшириши, ўзгаларнинг фикри билан ҳаракат қилиши бугунги ёшлар виртуал оламдан меҳр изламоқда, виртуал оламдагиларнинг фикрига қараб, иш тутмоқда.

Маънавиятни, қалбни қирғин қилишдан жисмоний қирғин қилишга ўтди. Бошқача айтганда, Интернет ижтимоий тармоқлардаги юқоридаги гуруҳларнинг террорчилардан, оммавий қирғин қуролидан фарқи қолмаяпти.

Антиқ афсоналарда Пандора қутиси ҳақида бир ривоят бор. Аёл эрининг уйидан ғалати бир қутини топиб олади. У биладики, бу қутининг ичида ёвуз бир куч бор, хавф бор. Аммо аёлнинг қизиқиши тақикдан устун келиб, чидай олмай қопқоғини очади. Қутидан турли бало ва офат учиб чиқиб, бутун дунёга тарқаб кетади. Бу инсониятни огоҳлантириш – дунёни ўрганиш учун ўйланмасдан босилган қадам – охир-оқибат фожиага олиб келишига ишора. Ижтимоий тармоқдаги ёвуз гуруҳлар ҳақидаги хавотиримиз ўша афсонанинг айнан ўзи дейиш мумкин.

Интернет океанидаги “Кўк кит”га ташланган қармоққа нега айнан ўсмирлар илинаяпти? Чунки ўсмирлар: **Биринчидан**, қахрамонлик қилиб дунёни ҳайратга солишга, мўъжиза кўрсатишга, ўзининг ҳаммадан устун эканлигини исботлашга мойил бўлган фасл. **Иккинчидан**, ор-номус туйғуси тоза ва кучли, тошнинг тагида чаён борлигини мулоҳаза қилмайдиган фасл. **Учинчидан**, ишонувчан, биринчи эшитган маълумотни ҳақиқат деб қабул қиладиган, қисқаси инсон бўлиб шаклланган фасл. Кейин уни ўзгартириб бўлмайди³⁶. Ижтимоий тармоқ ортида ўтирган ёвуз кучлар бу фаслнинг руҳий ҳолатини жуда яхши билишади. Нима қилмоқ керак?

Маълумки, табиатдаги ҳар бир нарсани Худо ҳимоя қобиғи билан яратган. Оддий мевадан тортиб Ер шаридаги барчасида ҳимоя қобиғи бор.

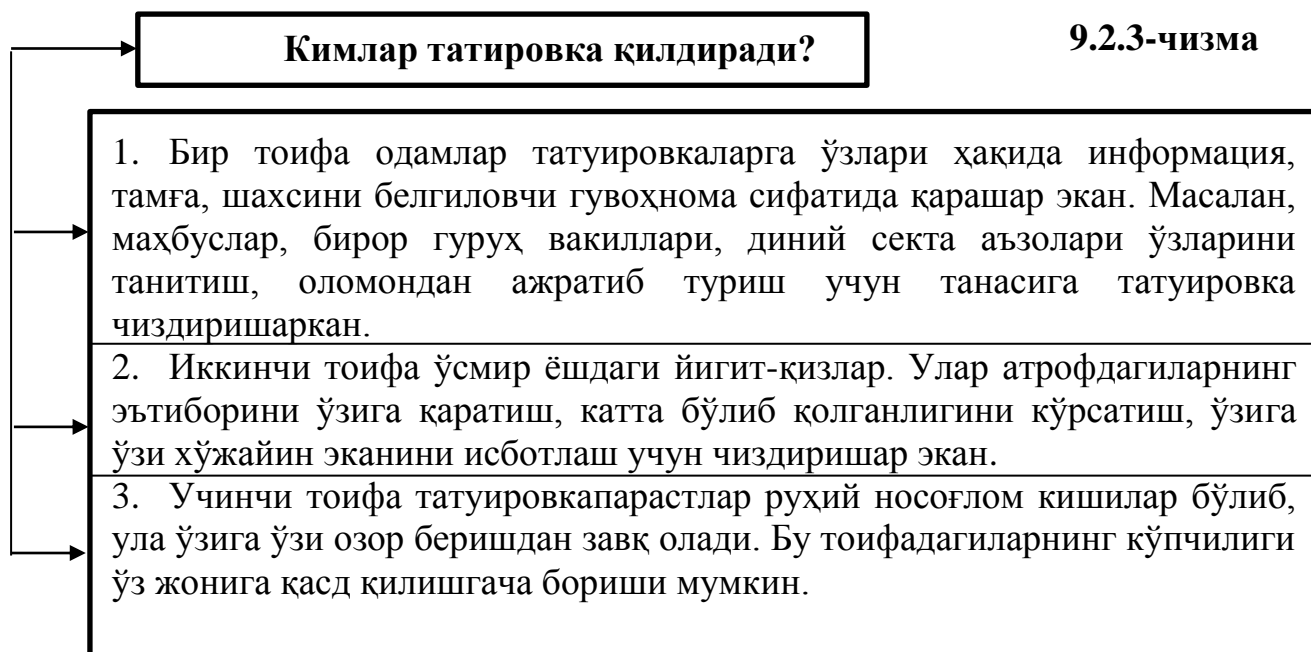
9.2.2-чизма

Ижтимоий тармоқлардаги таҳдидлар

1. “Кўк кит” (Синий кит) - кит расмини баданига қонатиб чизиш, игна санчиш, ўз терисини тилиш.
2. “Тинч уй” (Тихий дом) – татуировка расми орқали гавдалантириш.
3. “Денгиздаги китлар” (Море китов) – татуировка орқали тасвирлаш.
4. “Мени 4:20да уйғот” (Разбуди меня в 4:20).
5. “Оммавий маданият”.
6. “Кольян (чилиим) чекиш”.
7. Татуировка (фран) – расм, белги чизиш маъносини англаувчи сўздан олинган бўлиб, игна ёки бошқа ўткир тиғли буюм воситасида танасига расм, тасвир тушириш, сўз ёзиш демакдир.
8. Айрим ёшлар “Facebook”, “Twitter”, “Одноклассники” каби ижтимоий тармоқлар тузоғига айланган.

Татуировка теридаги шакл бир умр уни шикастлайди, йўқолмайди. Ўтказилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, аксарият татуаж ишқибозлари вақт ўтган сари ундан фориғ бўлишни истайди. Бу санъат эмас ваҳшийликдир. **Татуировка** феодализм даврида қўллар учун тамға сифатида қўлланган. V асрда мисрлик аёллар ҳам қош ва қовоқларни табиий бўёқ билан бўяб юришган. Бунинг учун бамбук чўпларидан фойдаланишган. Уларнинг юзи, лаби, кўзларининг атрофига чизилган чизикларга татуировка чиздиришган. Уларнинг юзи, лаби, кўзларининг атрофида чизилган чизикларга қараб оиласи ва нечта фарзанди борлигини билишган. Бугунги кунда табиий чирой ўрнини борган сари сунъийлик забт этаёпти. Перманент, яъни доимий макияж, қош, кўз, лабни татуаж қилиш кўп давлатлар қатори мамлакатимизда ҳам сўнгги йилларда урфга айланди. Гўзаллик салонларининг ҳар учтасидан бири пештоқида “татуаж қиламиз” деган ёвузга кўзингиз тушади. Татуаж қилдиришнинг нархи 300 мингдан 500 минг сўмгача, ҳажми бўёқнинг сифатига қараб ошиб бораверади.

Татуаж ва татуировкалар ғарб мамлакатларида кенг урф бўлган, афсуски бугунги кунда бизда ҳам оммалашаяпти.

Татуировкалар турли рамзлар, маъноларни англатиб, диний белгилар, турли ташкилот ва клубларнинг эмблемалари, байроқ, гул, куш, ҳайвонлар, турли ёзувлар кўринишида бўлиши мумкин. Татуировкалар маъно жиҳатидан жинойт оламига оид, ҳарбий этник, маҳбусларга чизиладиган, диний секталарга хос бўлади.

Татуировкалардаги яширин маънолар

<ol style="list-style-type: none"> 1. Бойўғли – қоронғулик ва ўлим куши. 2. Бақувват қўллар – жисмоний зўравонлик. 3. Катта очилган кўзлар – хавотир, нотинчлик, ваҳима. 4. Оғиз – жаҳлдорлик, тажовузкорлик белгиси. 5. Қўл ва оёқ тасвири – дунёга таъсир ўтказиш функциялари. 6. Пичоқ – қасос, ўлим, қурбонлик. 7. Тождор илон – ўғрибоши рамзи. 8. Югираётган одам – қочиш ва яшириниш белгиси. 9. Чаён – зўравонлик, қасос олиш маъносида. 	<ol style="list-style-type: none"> 10. Гумбазли ибодатхона – гумбазнинг сони маҳбуснинг неча йил қамоқда ўтирганини билдиради. 11. Елканлар – қочишга шай маҳбус. 12. Рақсга тушаётган склетлар – даҳшатли ҳодисаларга мойиллик. 13. Ханжар санчилган атиргул – прокурорга ўлим, суднинг қароридан норозилик. 14. Латта билан ёпилган ёки бош кийим билан беркитилган кўзлар – атрофдаги одамлардан, жамиятдан қочиш. 15. Ўргимчак – гиёҳвандларнинг ўзига хос белгиси.
---	---

Кейинга вақтларда танани суратлар билан “безаш” эстрада кўшиқчилари, футболчилар орасида ҳам оммалашиб кетди. Масалан, фарзандларимизнинг энг севимли мегаюлдузи, миллионлаб мухлисларга эга Леонел Мессининг танасида бешта турли маъно-мазмунлардаги татуировкалар мавжуд ёки футбол афсонаси Диего Марадонна, Злотан Ибрагимович, Серхио Рамос, Руни Ўэин каби машҳур футболчиларнинг танасида ҳам кўплаб татуировкалар мавжуд.

Татуировка, бу иш ҳеч қайси динга оқланмаган. Муқаддас ислом динида эса бу амал қаттиқ қораланган, тақиқланган. Имом Бухорий Абдуллоҳ Ибн маъсуд розияллоху анҳудан бир ҳадисни ривоят қилади. Унга кўра, расулуллоҳ соллаллоху алайҳи вассалам игна билан баданига сурат чизувчи аёл ва чиздирувчини, соч улайдиганни ва улатадиган, ҳусн учун тишларининг орасини очувчини ва Аллоҳ халқ қилган нарсани ўзгартирувчини лаънатлаган³⁷.

Кальян (чили́м) – жамоат жойларига, қаҳвахона, бар ва ресторанларда фуқаролар, айникса, ёшлар томонидан тамакидан тайёрланувчи – чилим (кальян) истеъмоли кўпайиб “оммавий урф” ва “оммавий маданият”га айланиб бормоқда. Кальянда 600-650 с. ҳароратда кўмир ёниб туриши натижасида уни 45 дақиқа истеъмол қилган нисон организмига бир кути (20 дона) сигарета чекиш ёки 40 баробар кўп миқдорида учар гази тушади.

³⁷ Рофиева Шаҳноза. Қуллик тамғаси остида / Илмий-техник тараққиёт ва “оммавий маданият”. – Т.: “Наврўз”, 2017. -135-141-бетлар.

Мутахассисларнинг фикрича, жамоат жойларида, хусусан кафе ва ресторанларда кальян (чилиим) истеъмол қилишнинг зарарли оқибатлари:

1. Унинг кўп миқдордаги тутунидан атрофдагилар ҳам азият чекади.
2. Унинг “ёқимли тутини” бошқаларни ҳам, хатто, ёшлар ва аёлларни ўзига жалб қилиб, тамаки ва кейинчалик гиёҳванд моддалар истеъмоли томон “етаклайди”
3. Кальян истеъмол қилган инсонда унданда кучлироқ тамаки (наркотик) маҳсулоти қабул қилиш истаги пайдо бўлади.
4. Ёшар ва қиз болалар ўртасида “мода”га айланиб боради.
5. Кальян мундштуки (трубки)дан бир неча киши бир вақтнинг ўзида фойдаланиши натижасида юқумли касалликлар (гепатит, туберкулёз ва бошқа инфекциялар тарқалишига сабаб бўлади).
6. Кальянда ёниб турган кўмирдан фойдаланилиши ва эҳтиётсизлик оқибатида бинода ёнғин чиқиши хавфи юқоридир.
7. Шу боисдан ҳам 2018 йил 2 июлда “Жамоат жойларида чилим ва электрон сигареталар чекишни чеклаш тўғрисида”ги қонун қабул қилинди.

III. Виртуал ўйинларнинг зарарлари. Илгари назоратсиз бўлган болалар кўча-кўйда турли безориларга қўшилишиб, жиноятчига айланади. Ҳозир эса эрталабдан-кечгача “беозоргина” бўлиб компьютер ва Интернетдан бош кўтармайдиган авлод пайдо бўлдики, улар қандай нарсаларни кўраётганлиги кўпинча ота-оналарни қизиқтирмайди. Афсуски, айнан мана шу бепарволик мудҳиш оқибатларга олиб келмоқда. 2015 йилда Челябинск вилоятида 15 ёшли Антон Ш. исмли ота-онасини пичоқлайди. Бунга эса онасининг унга ҳадеб компьютер ўйнаб ўтиравермасдан, дарс қилишни буюргани сабаб бўлди. Қунига 8 соатлаб турли қотилликлар тасвирланувчи компьютер ўйинларини ўйнаш натижасида мактабда “аъло” баҳоларга ўқиган, фанлар олимпиадаси иштирокчиси қотилга айланди. Онасининг сўзларидан ғазабланган Антон ошхонага кириб пичоқ олди ва ота-онасига ташланди. Она жон берди, отасининг эса ҳаёти сақлаб қолинди. Волгаградда 16 ёшли Лёша Р. бузилиб қолган компьютерини тузатиш учун пул бермагани учун онасини болта билан чопиб ташлади³⁸. Виртуал ўйинларда “қотилликлар” қилишнинг ҳадисини олган ўсмир онасининг жасадини ҳовлиси яқинига олиб бориб кўмиб қўйди. Ўғай опасига эса онасининг қариндошлариникига кетганини айтди. Бир неча кундан кейин ота ташвишланиб, полицияга хабар берди. Аёлнинг жасади 12 кундан кейин топилди. Краснодарда 15 ёшли Ярослав М. отасини унга компьютер ўйнашни тақиқлагани сабабли, ўлдиргани учун 8 йилга озодликдан

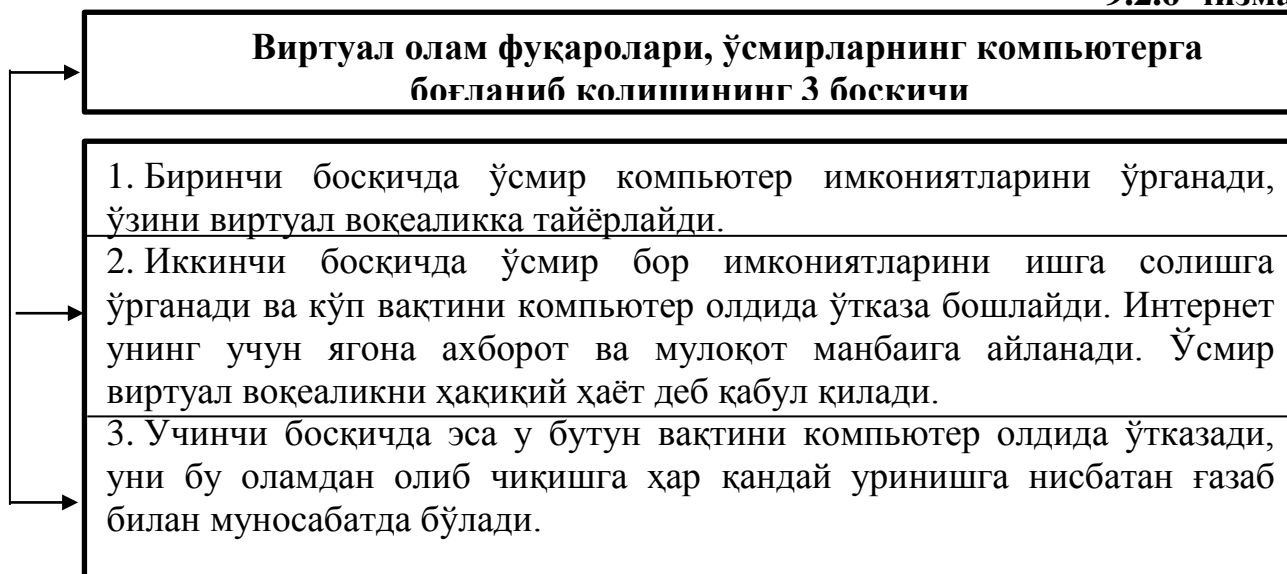
³⁸ Жўраев А. Интернетга тобелик – Аср муаммоси/ Илмий-техник тараққиёт ва “оммавий маданият”. – Т.: “Наврўз”, 2017-64-69-бнтлар.

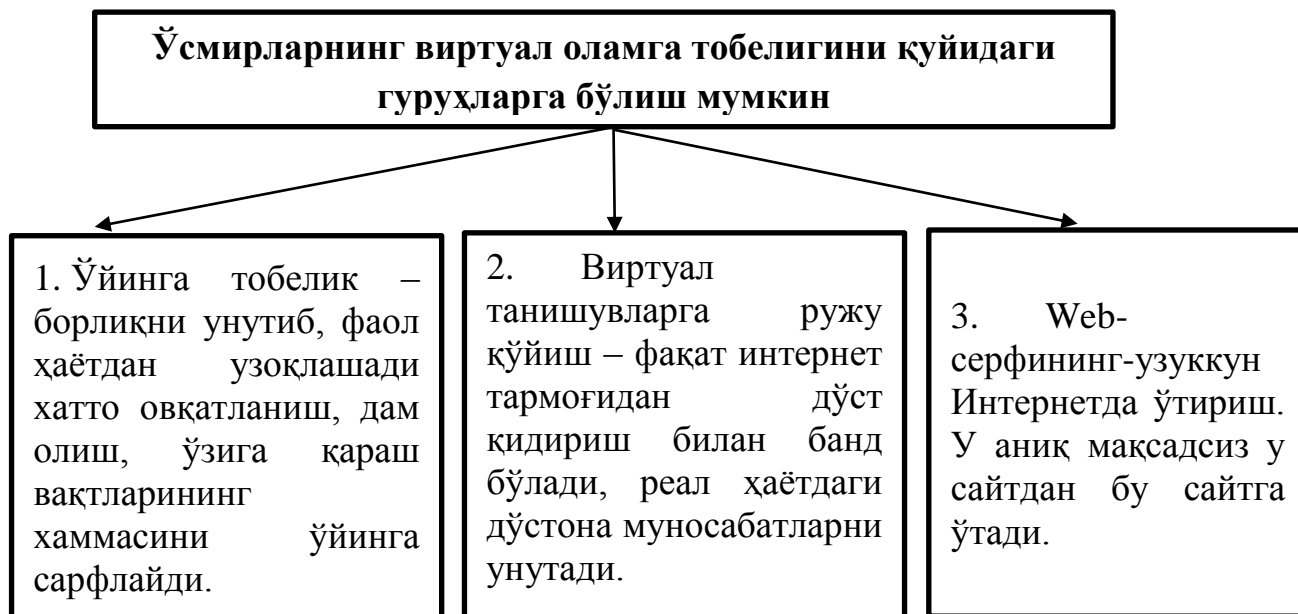
махрум қилинди. Отаси уни дарсларга бормаи кўйгани учун уришиб, компьютернинг клавиатурасини яшириб қўяди. Ярослав ярим тунда ухлаб ётган отасининг бошига кувалда билан бир неча марта зарба беради. Сўнг онасига агар клавиатурани топиб бермаса, уни ҳам ўлдиришини айтади. Дахшатга тушган она унга клавиатурани топиб беради. Ўғил бамайлихотир хонасига кириб, яна ўйин ўйнашга тушади. Она полиция ва тез ёрдамга қўнғироқ қилади. Тез ёрдам етиб келганида ота аллақачон жон бериб бўлганди. У нимани сўраса олиб берган... Ижевскда 17 ёшли йигит онасининг қотилига айланди. У бутун кунини Интернетда ўтказар, турли онлайн ўйинлари ўйнарди. У ҳаттоки хонасидан кунлаб чиқмай қўйди, овқатни ҳам хонасида ейдиган бўлди. Сабр косаси тўлган ота унинг компьютерини олиб қўймоқчи бўлаганида йигит отасини пичоқлади. Кемеровада 14 ёшли Саша К. компьютерда ўйин ўйнаётганида чалғитгани учун 20 ёшли опасини ғишт парчаси билан уриб ўлдирди. Сашанинг ўқитувчилари у мактабда жуда яхши ўқигани, лекин кейинги 6 ойда ўзлаштириши пасайганини билдиришди. Петрозаводскда 22 ёшли йигит 80 ёшли бувисини калтаклади. Тергов пайтида у “Бувим компьютер ўйнашимга халақит бергани учун калтакладим” деди.

Хитойда тинимсиз 19 соат компьютер ўйнаган йигит компютери олдида жон берди. Бошқиристонда оёғи синиб қолиб уйда даволанаётган 17 ёшли ўсмир 22 кун компьютер ўйнагач, вафот этди. Тайванда 32 ёшли киши 3 сутка тинимсиз компьютер ўйнагани оқибатида юраги ушлаб қолиб вафот этди. Хитойнинг Нантун шаҳрида яшовчи 19 ёшли йигит компьютер ўйнаш касаллигидан қутулиш учун ўз қўлини кесиб ташлади. Бундай салбий ҳолатларни Ўзбекистонда ҳам учратиш мумкин.

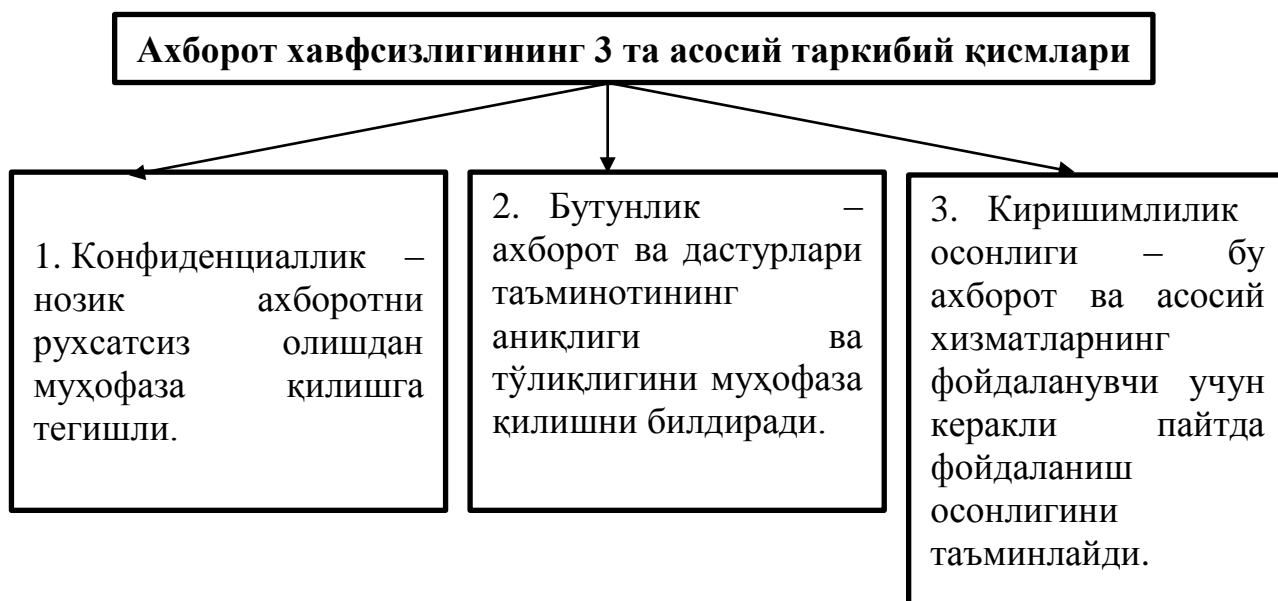
Болаларнинг компьютер ва интернетга тобе бўлиб қолишларига аксарият ҳолларда ота-оналарнинг ўзлари сабабчи бўлиб қолмоқда. Фарзандга ортиқча меҳр кўрсатиш, унинг барча истакларини муҳайё қилиш ва ёки аксинча, унга буткул эътиборсиз бўлиш, унинг юриш-туриши билан қизиқмасдан болаларнинг виртуал оламга киритиб кетишларига олиб келмоқда.

9.2.6-чизма

IV. Ахборот асри таҳдидлари. Ахборот таҳдиди – жамият ахборот соҳасининг фаолиятига хавф туғдираётган жами омиллар ва мезонлар гуруҳлари.

Бугунги ўсмирлар эртага халқ бўлади. Маънавияти бутун, ўз дунёқарашига эга, ўзгалар фикрига қарам бўлмаган халқнинг келажаги буюк бўлади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 5 июлдаги ПФ-5106-сонли “Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармонида айнан ана шу муаммолар ечимига қаратилди.

2016 йилда ёшлар иштирокида 1 миллион 740 мингга яқин ҳуқуқбузарлик, 23 минг 440 та жиноят содир этилгани, ёш оилалар ўртасида 8 мингдан ортиқ ажратиш қайд этилгани барчамизни жиддий ташвишга солиши керак. (1-жилд, 508-бет). 2017 йили рақамли телевидение қамрови 88 фоиздан 100 фоизга етказилди. Мобиль алоқадан фойдаланувчилар сони 7 фоиз ошиб, 22,8 миллионга етди. 2017 йилда ахборот технологиялари соҳасида 7,7 триллион сўмлик ёки 2016 йилгига нисбатан 26 фоиз кам хизмат кўрсатилди. Инвестиция дастури доирасида 260 миллион доллар ўзлаштирилди.

Ахборот технологиялари соҳасининг мамлакат ялпи ички маҳсулотигаги улуши Жанубий Кореяда 9 фоиз, Японияда 5,5 фоиз, Хитой ва Ҳиндистонда 4,7 фоиз, Ўзбекистонда атиги 2,2 фоизни ташкил этади. Буни ахборот-коммуникация ривожданиш индекси рейтингидаги 176 мамлакат орасида Ўзбекистон 95-ўринда экани ҳам исботлаб турибди (“Халқ сўзи”, 2018 йил 10 январь).

9.3. Глобал тармоқдаги ғоявий хуружлар олдини олиш

Маълумки, ахборот хуружининг асосий нишони, объекти ёшлардир. Агар илгари ахборот хуружи, асосан, талаба ёшларга қаратилган бўлса, эндиликда мактаб ўқитувчилари ҳам унинг “дом”ига тушиб қолмоқда. Ахборот хуружини ташкил этувчи ва тарқатувчи асосий майдон бу – Интернет тармоғи эканлиги ҳеч кимга сир эмас.

Ёшлар катта авлодга, нисбатан интернет тармоғининг энг кўп фойдаланувчи қатламидир. Ижтимоий сайтлар орқали мақсадли равишда тарғиб қилинадиган европапарастлик ва америкача маданият таъсири, шу таъсирга жиддий мойиллик – “оммавий маданият”га эришиш, одатда дунёқараш, онги тўлиқ шаклланмаган, миллий ғоя ва қадриятлар моҳиятини англаб етмаган ёшлар орасида кўплаб кузатилмоқда.

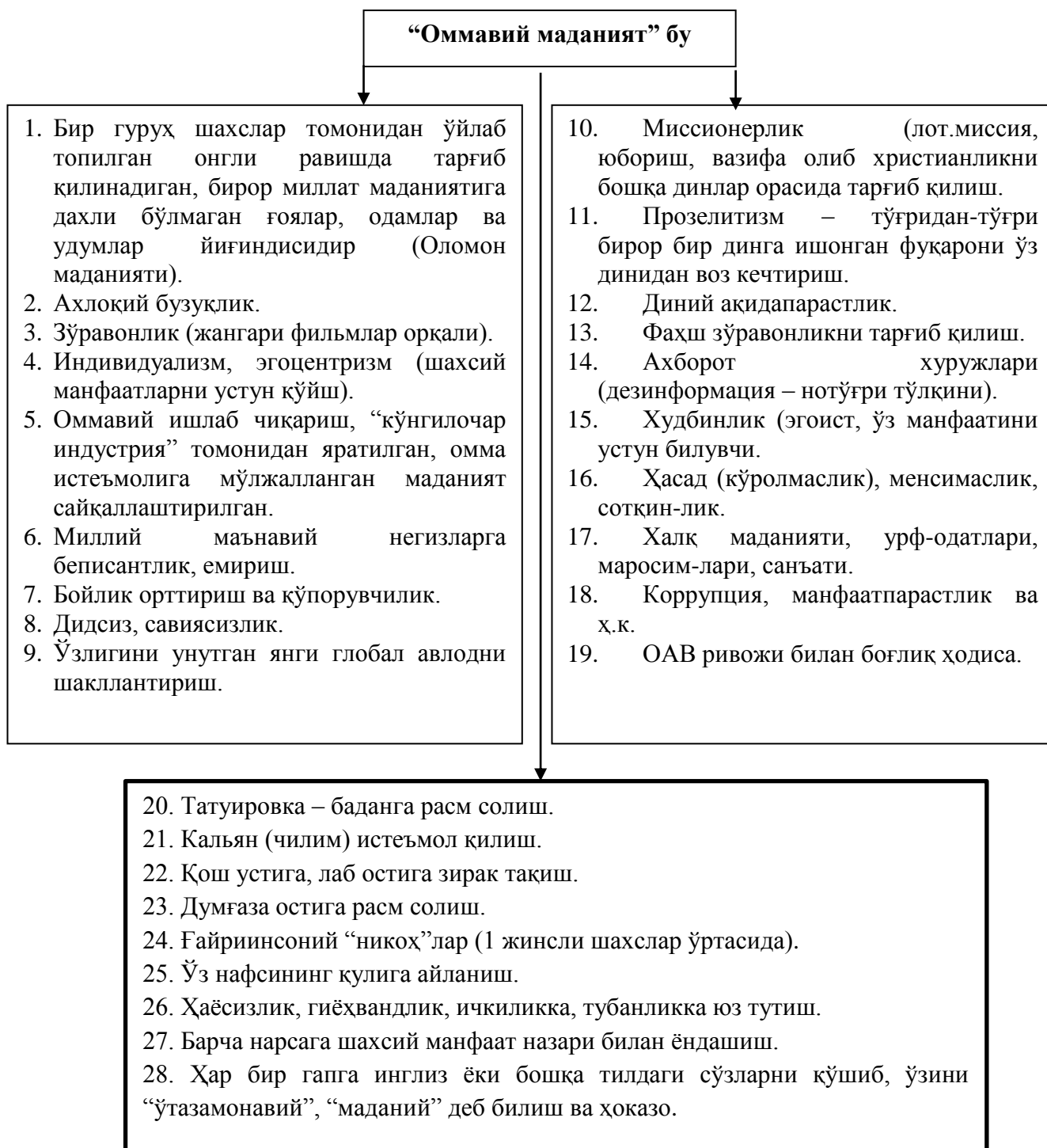
Ёшларнинг илмий ва бадиий китоблар, жумладан, электрон асарларни ўқишга қизиқишини янада ошириш, ҳуқуқий, экологик, табиий ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш маданиятини юксалтириш орқали уларда турли мафкуравий таҳдидларга, хусусан, диний экстремизм, терроризм, “оммавий маданият” ва бошқа ёт ғояларга қарши мустақкам иммунитетни шакллантириш деб алоҳида вазифа белгиланди.

*Шавкат Мирзиёев,
2017 йил, 5 июль*

Авваламбор, “оммавий маданият” кўринишида кириб келаётган турли таҳдидлар, гиёҳвандлик, диний экстремизм, миссионерлик каби бало-қазолардан ёшларни асраш, уларнинг таълим-тарбиясига ҳар бир киши маъсул эканини ҳеч қачон унутмаслик керак.

*Шавкат Мирзиёев,
2017 йил*

9.3.1-чизма

Глобаллашувнинг ёшлар тарбиясига ўтказётган салбий таъсири инфор­мацион воситаларнинг юксак ривожланиши натижасида интернет, уяли телефон, телекоммуникациялар ва турли ахборот нашрларининг кириб келиши, бу воситалар орқали таклиф этилаётган “қадриятлар”, кўп ҳолларда, ёшларимизни миллий қадриятларимиздан узоклаштириб қўймоқда. “Оммавий маданият”нинг турли кўринишлари ёшлар орасида тобора кенг тарқалиши, асосан, кийинишида, қизиқишларда, бўш вақтни ўтказишда, дидларнинг

саёзлашувида, миллий қадриятларга ва ижтимоий манфаатларга беписандлик билан муносабатда бўлиш каби иллатларни келтириб чиқармоқда³⁹

9.3.2-чизма

Кўриниб турибдики, ғоявий-маънавий таҳдидлар дунёнинг барча мамлакатлари, халқлари ҳаётига дахлдор масаладир. Демак, ғоявий-маънавий таҳдид қайси давлат ёки халққа қарши қаратилишидан қатъий назар, бутун инсониятга бирдек ташвиш ва хавотир уйғотиши керак.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев жамиятимиз олдида турган энг устувор вазифа сифатида, илмий-техник тараққиёт ва “Оммавий маданият”нинг таҳдиди, биринчи навбатда ёш авлодга қаратилганлигини баён этди. Бунга қарши зудлик билан амалий чора-тадбирлар кўриш лозимлигини 2017 йил 30 июнда “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV қурултойидаги нутқида Президентимиз куйинчаклик билан алоҳида таъкидлаб ўтди: “Тўёки ҳамма нарса жойида, олам – гулистон. Агар ҳаммаси жойида бўлса, тўғри йўлдан адашган ёшлар, жиноятчилик, ишсизлик қаердан пайдо бўляпти? Нега ёшларга оид давлат сиёсатида лоқайд муносабатда бўлаётган амалдорлар ҳақида оммавий ахборот воситалари, аввало, ёшлар матбуотда чурқ этмайди?”

Масалан, “Камолот” радиосини, “Камолот”нинг интернет сайтини оладиган бўлсак, уларда ўтказилган юзаки тадбирлар, енгил-елпи кўшиқлар ўзини ўзи мақташ, чиройли қиёфалардан бошқа нарсани деярли кўрмаймиз.⁴⁰

Ўзингиз ўйланг, азиз дўстлар, ёшларимиз ўзимизнинг газета-журналларимизни ўқимаса, ўз миллий адабиётимиз ва санъатимизни билмаса, улар қандай қилиб ватанпарвар бўлади? Уларнинг онгу тафаккури, дунёқарашини нима ҳисобидан шаклланади?

³⁹ Закурлаев А. “Оммавий маданият” – миллий маънавиятга таҳдид / Илмий-техник тараққиёт ва “оммавий маданият” – Т.: “Наврўз”, 2017.-20-23- бетлар.

⁴⁰ Мирзиёев Ш. М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз – 7-жилд. – Т.: “Ўзбекитсон”, 2017.-526-527-бетлар.

Албатта, бу каби масалаларга ечим топиш давлатимизнинг ёшларга доир сиёсатининг бош йўналиши бўлиб келмоқда. Бу борада Ўзбекистоннинг Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг “Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари”, “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарларида, хусусан Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Камолот” ёшлар ижтимоий ҳаракатининг 2017 йил сентябрида Тошкентда бўлиб ўтган фан ва технологиялар бўйича биринчи саммитидаги нутқлари, “Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз”, “Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови”, “Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир”, “Олий Мажлисга Мурожаатномаси” каби асар, рисола ва маърузаларида ёш авлодни ҳар жиҳатдан баркамол қилиб тарбиялашга қаратилган ғоялари, илгари сурилган қарашларини алоҳида таъкидлаш жоиздир.

Интернетда террорчилик ва бошқа бузғунчиликларни тарғиб қилувчи веб-сайтлар, ижтимоий тармоқдаги гуруҳлар сони кун сайин кўпаймоқда. Бу ҳолат дунёқараши шаклланмаган ва ғўр ёшларнинг соғлом эътиқодини, онгу шуурини захарламоқда. Ғаламисларнинг интернет орқали ҳужумлари асосан ёшларга қаратилган бўлиб, улар ўсмирлар учун қизиқарли бўлган воситалардан усталик билан фойдаланишмоқда. Жумладан, ёшларнинг қизиқишига қараб, уларни турли видеолар ва фотосуратларни томоша қилишга жалб этиш орқали ёки ташқи кўринишидан гўёки ўйин, техника, спортга доир бўлсада, лекин ички саҳифаларига фақат бузғунчиликни сингдирувчи веб-журналларни тақдим этмоқда.

Афсуски, интернет тармоғига қора қузғун каби ўрнашиб, юртимиз ютуқларини кўра олмаётган ёвуз кучларнинг носоғлом, бўҳтон ва ғийбат билан тўлиб-тошган маълумотларни айрим ёшлар ўқиб, баъзан уларга ҳамфикр бўлиб, адашиб кетаётганлари ачинарли ҳолатдир. Баъзилар маълумотларни сараламасдан, дуч келган ахборотни тўғри деб қабул қилишмоқда. Аслида эса инсон ўзида яхши маълумотларни олиш ва эшитиш, зарарсиз ахборотларни қабул қилиш кўникмасини шакллантириши лозим. У ёки бу ахборотни қабул қилишдан олдин инсон албатта ўзига:

1. “Бу ахборотни ким тарқатяпти?”
2. “Нима учун узатяпти?”
3. “Қандай мақсадни кўзляпти?” деган саволларни бериши керак.

Гоявий хуружларнинг келиб чиқиш сабаблари

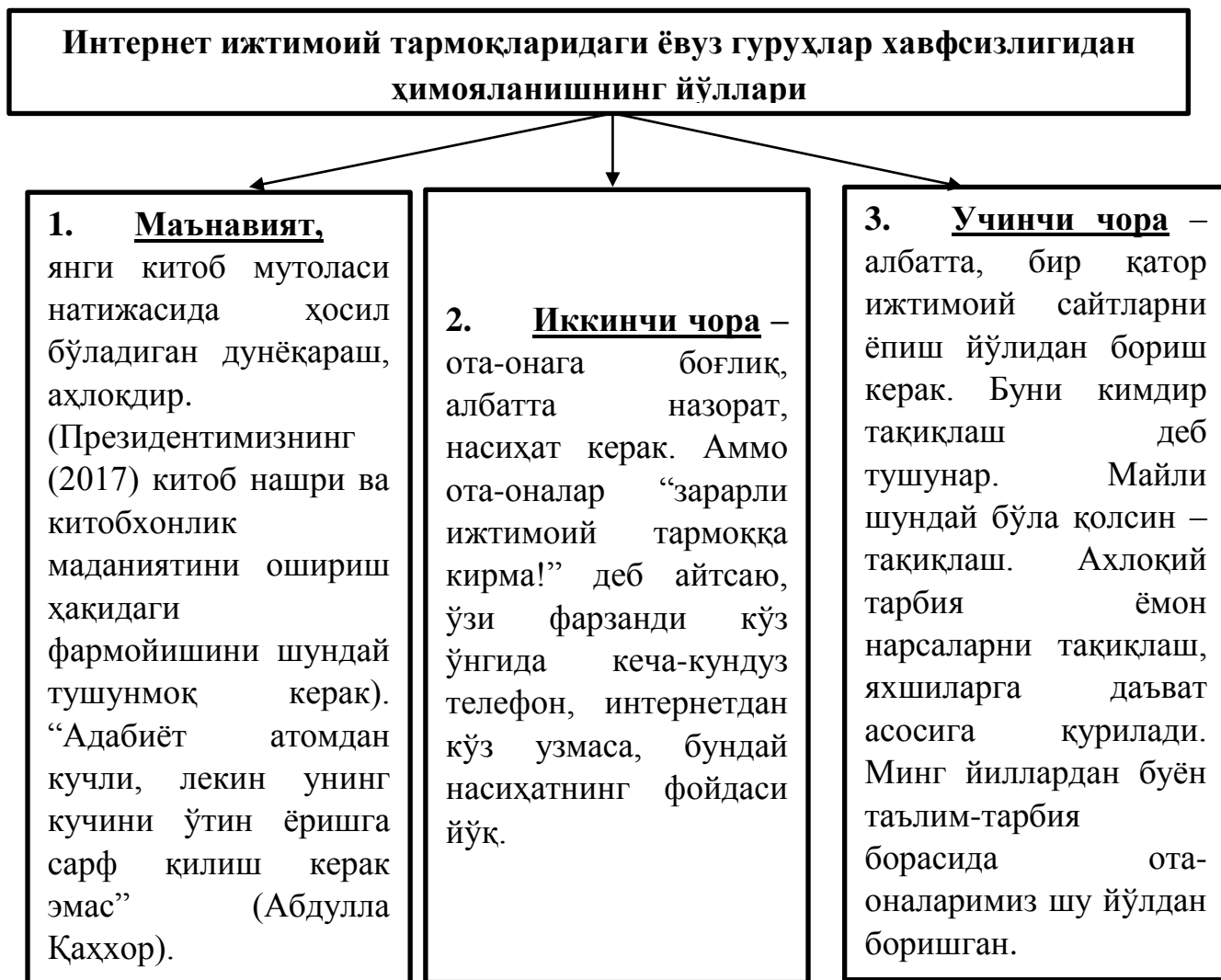
1. Ўтиш даври (айниқса, 1991-2000; 2001-2010 йил) ислохотларидаги иқтисодий муаммо ва қийинчиликлар.
2. Жамиятдаги ижтимоий нотенгликнинг мавжудлиги.
3. Гоявий бўшлиқ (ёки ижтимоий-гуманитар фанлар 1-блокига эътиборсизлик).
4. Айрим ёшлар маънавий онги, маънавий билими, маънавий маданиятининг саёзлиги.
5. Маънавиятсизлик (китоб ўқишдан ҳосил бўладиган ахлоқий дунёқарашнинг бўшлиги).
6. Ўзликни тўла англаб олмаганлик (шахснинг ўз “мени”га эга эмаслиги).
7. Мамлакат ички ва ташқи муаммолари.

Интернет тармоқларидаги ахборот уруши олдини олишдаги саводхонлик, бу

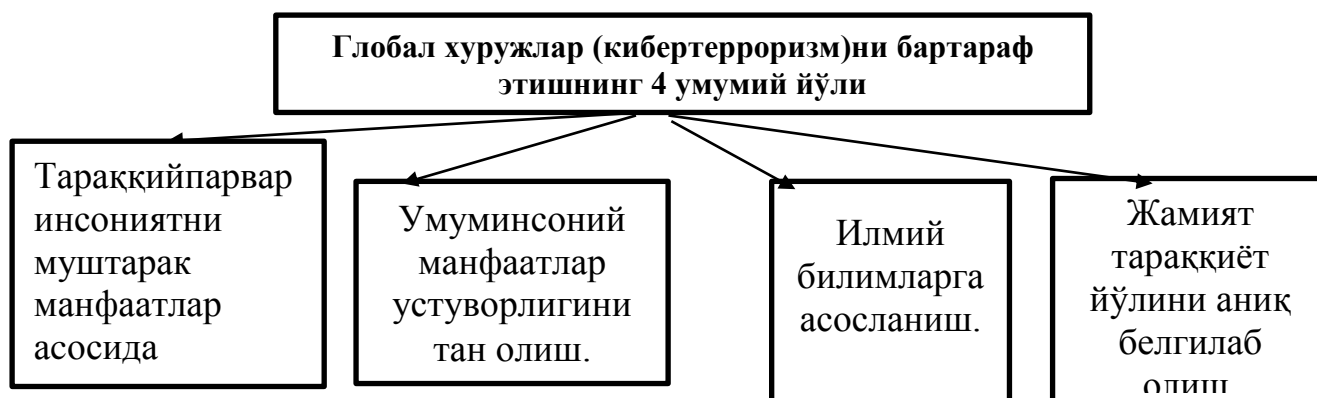
1. Ёшларга интернетдаги маълумотларни ажрата билиш саводхонлигини шакллантириш.
2. Ўсмирларга интернетдаги қандай маълумотни олиш керагу, қайсиларини қабул қилмаслик лозимлигини тушунтириш, холис ва нохолис ахборотни бир-бирдан фарқлаш.
3. Ёш авлодга интернетдаги фотосуратлар, видеоларҳаларни кўриш, томоша қилиш юзасидан зарур тавсияларни бериш. Ахборот истеъмоли маданиятини ўстириш.
4. Ёшларнинг интернет тармоғига қизиқишларини мунтазам ўрганиш ва бу борада керакли маслаҳатларни бериш.
5. Келажак авлодни миллий маънавиятга, одоб-ахлоққа салбий таъсир этувчи маълумотлардан ҳимоя қилиш.
6. Интернет хуружларига қарши мунтазам тарғибот ишларини олиб бориш.
7. Америкалик медиа психолог Дольф Цильман назариясига кўра, жангари филмларни кўриб, улардаги салбий қаҳрамонни жазолаш орқали ёшларда салбий ҳиссиётларни, ижтимоий кўркүвни енгиш.
8. Ёшларга миллий доменимиздаги сайтлар, мустақил фикр юритиш кўникмасини ошириш.
9. Миллий манфаат ва миллий қадриятларга хурматни кенгайтириш.
10. Зарарли маълумотларга қарши иммунитетни кучайтириш ва кенг

Мамлакатимизда 2017 йил 7 сентябрда қабул қилинган “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонун бу борадаги энг аҳамиятли ҳуқуқий ҳужжат бўлди. Ушбу қонуннинг 3-бобидаги “Болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотни таснифлаш” деб аталган 16-моддаси бу масаланинг барча қирраларини қамраб олганлиги билан аҳамиятлидир.

9.3.5 – чизма

9.3.6-чизма

Кибермаконда ғоявий хуружларни бартараф этишнинг ҳуқуқий асослари:

1. Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлаш.
2. “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонуннинг янги таҳрири (1998 йил 1 май).
3. “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги қонун (2000 йил 15 декабр)нинг 2-бўлими “Тинчлик ва хавфсизликка қарши жиноятлар” деб номланиб, унга қарши кураш йўллари баён этилган.
4. ШХТ томонидан 2001 йил 15 июнда 3 та ёвга қарши “Халқаро терроризм, экстремизм ва сепаратизмга қарши кураш тўғрисида”ги Конвенция қонуни.
5. “Алкоголь ва тамаки маҳсулотларининг тарқатилиши ҳамда истеъмол қилинишини чеклаш тўғрисида”ги қонуни (2011 йил 27 июнь, 25 моддадан иборат “Халқ сўзи”, 2011 йил, 7 октябрь).
6. “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуни (2016 йил 14 сентябрь).
7. “Болаларни уларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотдан химоя қилиш тўғрисида”ги қонуни (2017 йил 7 сентябрь). Бу қонуннинг 3-бобиди “Болаларнинг соғлиғига зарар етказувчи ахборотни таснифлаш” деб аталган 16-моддаси мавжуд.
8. “Коррупцияга қарши кураш тўғрисида”ги қонуни (2017 йил 3 январь).
9. “Ўзбекистон Республикасининг Мудофаа доктринаси тўғрисида”ги қонуни (2018 йил 9 январь).
10. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 мартдаги “Ижтимоий-маънавий муҳитни янада соғломлаштириш, диний ақидапарастликнинг олдини олиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 130-сонли қарори.
11. “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги 2018 йил 30 июль -№ УРҚ-489-сонли Қонуни.
12. “Жамоатчилик назорати тўғрисида”ги (2018 йил 12 апрель) Қонуни.
13. “Жамоат жойларида чекиш ва электрон сигареталар чекиш тўғрисида”ги 2018 йил 2 июлдаги Қонуни.

14. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 22 августдаги “Дин соҳасидаги маънавий-маърифий, таълим ишларини ва фаолиятини янада такомиллаштиришда ижтимоий кўмак ва имтиёзлар бериш тўғрисида”ги 364-сонли қарори.

15. ЎзР Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 21 майдаги “Ўзбекистон Республикаси таълим муассасаларида мобил телефонлардан фойдаланишни тартибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 139-сонли қарори ва шу асосида қабул қилинган “Ўзбекистон Республикаси таълим муассасаларида мобил телефонлардан фойдаланиш тартиби тўғрисида Низом ишлаб чиқилиб ва тартибга солинаётганлиги”.

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони.

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, асосида диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар дастури ишлаб чиқилди.

18. “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг камровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Президент Қарори (2018 йил 5 июль).

19. “Ўзбекистон Республикасида Оила институтини мустаҳкамлаш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Президент қарори (2018 йил 27 июль).

20. “Ёшларни маънавий-ахлоқий ва жисмоний баркамол этиб тарбиялаш, уларга таълим-тарбия бериш тизимини сифат жиҳатдан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент Қарори (2018 йил 14 август).

ХУЛОСА

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда ҳуқуқий демократик давлат, кучли фуқаролик жамияти қуришга, эркин бозор муносабатларига ва хусусий мулк устуворлигига асосланган иқтисодий ривожлантиришга, халқ осойишта ва фаровон ҳаёт кечириши учун шарт-шароитлар яратишга, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлашга, халқаро майдонда Ўзбекистоннинг муносиб ўрин эгаллашга қаратилган комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг “Хавсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш” деб номланган бешинчи йўналиш доирасида Ўзбекистонни жадал ривожлантириш шароитида фуқаролик, миллатлараро ва конфессиялараро тинчлик ҳамда тотувликни мустаҳкамлаш долзарб вазифалардан бири қилиб кўйилди.⁴¹

1998 йил 1майда қабул қилинган “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги қонун Конституцияда белгилаб берилган ҳуқуқ ижодкорлиги соҳасидаги умумий вазифаларни аниқлаштирди, диний ташкилотлар ва диндорлар фаолияти билан боғлиқ масалаларнинг ижодий ҳал этилиши намунаси вазифасини ўтади. Аммо бу соҳада муаммолар тўлиқ ҳал қилинди, деган фикр масалага юзаки муносабатда бўлишни ва оқибати жамият учун хавфли бўлган ҳодисаларни вужудга келтириши мумкин. Шу боисдан ҳам Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Жамиятимизда диний конфессиялар ўртасида ҳамжиҳатлик ва фуқаролар тотувлигини мустаҳкамлашни биз бундан буён ҳам энг долзарб ва эзгу вазифамиз деб биламиз. Шу мақсадда мамлакатимиздаги диний ташкилотлар фаолиятини такомиллаштириш бўйича зарур чора-тадбирлар кўрилди”⁴² деган эди.

Шу муносабат билан Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили фаолияти такомиллаштирилди. Унинг жазони ижро этиш муассасаларида назоратни амалга оширишга оид ваколатлари кенгайтирилди. Адашиб жиноят йўлига кирган ёки содир этган қилмишидан чин дилдан пушаймон бўлган инсонларга яна бир бор имкон берилди. Судлар томонидан ҳукм қилинган 2 минг 700 нафар шахсни авф этиш тўғрисидаги Фармонга имзо чекди (2017 йил декабрь). Уларнинг кўпчилиги диний экстремист тамғаси битилган фуқаролар бўлган эди.

“Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Президент Фармони билан (2018 йил 16 апрель) “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлар дастури” ишлаб чиқилди.

Мазкур дастурда “Жаҳолатга қарши маърифат” улуғвор ғоя асосида:

⁴¹. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. – Т.: “Адолат”, 2017. – 27-бет.

⁴². Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018. – 74-бетлар.

1) диннинг асл инсонпарварлик моҳиятини, эзгулик, тинчлик ва инсонийлик каби фазилатлар азалий кадриятларимиз ифодаси эканлигини кенг ёритиш ва бу соҳадаги илмий-маърифий фаолиятни жадал ташкил этиш белгилаб берилди;

2) ислом ва жаҳон цивилизациясига бебаҳо ҳисса қўшган аждодларимизнинг бой маданий меросини чуқур ўрганиш асосида ёшларнинг онгу тафаккурини шакллантириш;

3) динни зўравонлик ва қон тўкиш билан бир қаторга қўядиган бузғунчи ёт ғояларнинг асл моҳияти ва мақсадлари ҳақида аҳолининг, айниқса, ёшларнинг хабардорлик даражасини ошириш;

4) жамиятда миллий ва диний кадриятларимизга ёт бўлган ғояларга нисбатан тоқатсизлик муҳитини шакллантириш;

5) жамиятда бағрикенглик, ўзаро ҳурмат, меҳр-оқибат, тинчлик ва тотувликни, ижтимоий-маънавий муҳит барқарорлигини таъминлашда диний-маърифий соҳа вакилларининг дахлдорлик ҳисси ва иштирокини янада ошириш;

6) диний-маърифий ташкилотларнинг моддий-техника таъминотини мустаҳкамлаш, соҳа вакиллари меҳнатини муносиб рағбатлантириш ва ижтимоий ҳимоясини кучайтириш;

7) глобаллашув шароитида жамиятимиздаги ижтимоий-маънавий муҳит бўлган омиллари барвақт аниқлаш ва олдини олишга қаратилган ахборот-таҳлилий фаолиятни кучайтириш;

8) диний ва дунёвий билимлар уйғунлигини ривожлантириш асосида таълим сифатини ошириш, диний-маърифий соҳага малакали кадрлар тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини оширишнинг яхлит тизимини яратиш каби устувор йўналиш ва вазифалар белгилаб берилди.⁴³

Мамлакатимизда диний ташкилотлар ва фуқароларнинг диний эътиқоди билан боғлиқ муаммолар фақатгина дин соҳасидаги мавжуд муаммолар билан чекланмайди, балки масалага комплекс ёндошувни талаб қилади. Шу боисдан талаба-ёшларга бу муаммоларни Ҳаракатлар стратегисига боғлаб қуйидаги 5 қисмга ажратиб ўрганиш мумкин:

1) Ҳаракатлар дастури асосида Ўзбекистоннинг жадал ривожланиши шароитида давлат ва жамият қурилишини такомиллаштириш муаммосини ҳал қилиш билан боғлиқ. Чунки “Халқ давлат ҳокимиятининг бирдан бир манбаидир” деган улуғвор ғоя асосида халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халқимизга хизмат қилиши керак. Чунки “Кучли давлатдан – кучли фуқаролик жамияти сари” деган муҳим тамойилга, фуқароларнинг давлатга бўлган ишончи мустаҳкамлайди. Уларни мавжуд сиёсий тузумни сақлаб қолиш, сиёсий барқарорлик учун курашга сафарбар этади. Давлат ва жамоатчилик бошқаруви тизими такомиллашади, давлат ҳокимияти янада мустаҳкамланишига олиб келади.

⁴³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-гадбирлари тўғрисида”ги Фармони// “Халқ сўзи”, 2018 йил 17 апрель.

2) Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш муаммосини ҳал қилиш инсон ҳуқуқлари бузилишининг олди олинади. Жиноятчиликка қарши курашиш ва жамоат тартибини сақлаш бўйича ички ишлар органларининг фаолияти тубдан такомиллашувига олиб келади.

3) Иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштириш муаммосини ҳал қилиш албатта аҳолининг моддий турмуш даражасини яхшилашга олиб келади. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, диний экстремизм ва терроризм иқтисодий қолоқ давлатларда айниқса кескин тус олмақда. Иқтисодий муаммоларнинг ҳал этилиши динни ниқоб қилиб олган сиёсий унсурларни таг-томири билан қўпориб ташлашнинг муҳим шартларидан биридир.

4) Ижтимоий соҳани ривожлантириш муаммоларини ҳал этиш аҳоли бандлиги ва реал даромадларнинг изчил ошишига, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш ва соғлиқни сақлаш тизимини такомиллаштириш, хотин-қизларнинг ижтимоий-сиёсий фаоллигининг ошишига, арзон уй-жойлар барпо этиш бўйича мақсадли дастурларни амалга оширишга, аҳолининг ҳаёт шароитлари яхшиланишини таъминловчи йўл-транспорт, ижтимоий инфратузилмани ривожлантиришга, таълим ва фан соҳасининг ривожланишига, ёшларга оид давлат сиёсатининг такомиллашувига, аҳоли маданий савиясининг юксалишига олиб келади. Диний ақидапарастликнинг муҳим манбаларидан бири ҳам жаҳолатдир.

Хавфсизлик, миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни таъминлаш, чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий руҳдаги ташқи сиёсат юритиш соҳасидаги муаммоларни ҳал қилиш хавфсизлик, диний бағрикенглик ва миллатлараро тотувликни таъминлашга олиб келади. Чуқур ўйланган, ўзаро манфаатли ва амалий ташқи сиёсат Ўзбекистоннинг жаҳон майдонида юксалишига олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Асосий адабиётлар

1. Қодиров А.Қ., Норбеков А.В. Диншунослик. Маърузалар матни. -Т., 2003.
2. Норбеков А.В. Диншунослик асослари. Ўқув қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2008. – 240 б.
3. Len Woods. Handbook of World Religions. Barbour Publishing, Ohio. 2008. – 266бр.
4. Дунё динлари тарихи / тузувчилар: Агзамходжаев С, Раҳимжонов Д, Мухамедов Н. ва б. – Т.: ТошДШИ, 2011. – 262 б.
5. Диншунослик асослари. Ўқув қўлланма / Очилдиев А. ва бошқалар. –Т.: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2013. – 320 б.
6. Основы религиоведения: Учеб./ Г.Т.Тулеметова, Э.Ф. Ибрагимов / Отв. ред. Хасанов А.А. – 2-е изд., перераб. и. доп. –Изд. «Toshkent islom universiteti» nashriyot-matbaabirlashmasi. 2015. – 265 с.
7. Саифназаров И., Мухтаров А., Илхомжонов Л. Диншунослик: ўқув услубий мажмуа. – Т.: Иқтисодиёт, 2018.

Қўшимча адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 80 б.
2. “Таълим тўғрисида”ги қонун / Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. - Т.: “Шарқ”, 2001.-3-52 бет.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури / Олий таълим. Меъёрий ҳужжатлар тўплами. -Т.: “Шарқ”, 2001.-1-32 бет.
4. “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги Қонуни, 1998 йил 1 май.
5. “Электрон ҳукумат тўғрисида”ги қонуни, 2015 йил 9-декабрь.
6. “Парламент назорати тўғрисида”ги қонунлар. //Халқ сўзи, 2016 йил 15 сентябрь.
7. “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонуни 2016 йил 14 сентябрь.
8. 2017– 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармониға 1-илова // <http://www.lex.uz>
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 16 апрелдаги “Диний-маърифий соҳа фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони //Халқ сўзи, 2018 йил 17-апрель.
10. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: Маънавият,

2008. – 176 б.

11. Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. - 56 б.

12. Мирзиёев Ш. М. Танқидий таҳлил, катъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. -Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.

13. Мирзиёев Ш. М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 48 б.

14. Мирзиёев Ш. М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: “Ўзбекистон”, 2017. – 488 б.

15. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь. // <http://www.lex.uz>

16. Мирзиёев Ш.М. БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. 2017 йил 19 сентябр. Uza.uz

17. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Т.1 – Т.: «Ўзбекистон». 2017. – 592 б.

18. Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдевори. – Т.: «Ўзбекистон», 2018. – 64 б.

19. Қуръони карим маънолари таржимаси. Таржима ва изоҳлар муаллифи Мансуров А. – Т.: Шарқ, 2012.

20. Шермухамедов К., Каримов Ж., Нажмиддинов Ж. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг маънавий-маърифий асослари. – Тошкент: “Movaqounnahr”, 2016. – 224 б.

21. Очилдиев А., Нажмиддинов Ж. Миссионерлик: моҳият, мақсадлар, оқибатлар ва олдини олиш йўллари (юз саволга – юз жавоб). –Тошкент: “Тошкент ислом университети” нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2017. – 200 б.

22. Hillary Rodrigues, John S. Harding. Introduction to the study of Religion. Routledge, USA, 2009. – 177 p.

23. Жўраев Т., Пахрутдинов Ш. Дунёвий давлатчилик ва сиёсийлашган динийлик: азалий муҳолифат. – Т.: «Akademiya», 2008. – 84 б.

24. Низомиддинов Н. Шарқий Осиё диний - фалсафий таълимотлари ва Ислом. Низомиддинов Н.Ф., Ҳасанов А. – Т.: ЎзР ФА давлат Адабиёт музейи, 2006. – 152 б.

25. Тулепов А. Ислом ва ақидапараст оқимлар. – Т.: Шарқ, 2014. – 536 б.

26. Тулепов А. Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя: Ёрдамчи ўқув қўлланма. Масъул муҳаррир А.Ҳасанов. –Тошкент: “Movaqounnahr”, 2016. – 672 б.

27. Ҳасанбоев Ў. Ўзбекистонда давлат ва дин муносабатлари: диний ташкилотлар, оқимлар, мафкуравий курашнинг долзарб йўналишлари. – Т.: ТИУ нашриёт-матбаа бирлашмаси, 2014. – 552 б.

Интернет сайтлари

1. Prezident.uz – Ўзбекистон Республикаси Президентининг расмий веб-сайти
2. Президент матбуот хизмати
3. www.press-service.uz.
4. www.Lex.uz Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси.
5. www.ziynet.uz
6. www.mgm.uz. - Фуқаролик жамиятини шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институти
7. www.uza.uz - Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги (ЎЗА)
www.nimfogo.uz Фуқаролик жамиятини шаклланишини мониторинг қилиш мустақил институти
8. www.gov.uz.
9. www.natlib.uz - Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси
10. www.nber.com – АҚШ иқтисодий тадқиқотлар миллий бюроси сайти.
11. www.webofscience.com – Халқаро илмий мақолалар платформаси
12. www.scopus.com – Халқаро илмий мақолалар платформаси
13. www.elibrary.ru – Россия илмий мақолалари индекси